

'ארצך תפקוד בגשם': קטעי פיוט משבעתות גשם קדומות שולמית אליצור

מבוא

השבעתא היא ביסודה פיוט קצר וסימטרי, המביא חטיבת פיוט אחת כנגד כל אחת משבע ברכות העמידה של שבת או חג.¹ שבעתות הטל והגשם, המפייטות את תפילות המוספין בראשון של פסח ובשמיני עצרת, חורגות מכלל זה, והן מורחבות מאוד, כידוע, בברכה השנייה, היא ברכת מחיה המתים.² ההרחבות מוקדשות לציון החלפת ההזכרה של הטל והגשם בברכה זו. ואולם בניגוד לכמה קרובות מורחבות אחרות, אשר לקטעי השייר המרחיבים את אחת מחטיבותיהן לא נקבעו סדר ותוכן מכוונים, באים קטעי ההרחבה בשבעתות הטל והגשם שבידינו על פי תכנית קבועה וסדורה.

את חטיבת ההרחבות בשבעתות הטל והגשם פותח בדרך כלל פיוט נטילת רשות, ובסופו באים פסוקים אופייניים. לאחריו בא פיוט המכונה 'סדר עולם' או 'סדר בריית עולם', ובו מתוארים תולדות העולם תוך קישור מתמיד לעניין הטל או המים. הפיוט הבא מכונה גם הוא 'סדר' או 'סדר פסוקים', והוא מפייט סדרה של פסוקים העוסקים בטל ובגשם.

* תודתי נתונה למורי פרופ' עזרא פליישר, לידידי פרופ' ירחמיאל ברודי ולתלמידי מר יהושע גרנט, על הערותיהם למאמר.

1 בחגים הסימטריה איננה מושלמת, שכן החטיבה המוקדשת לברכה האמצעית, ברכת קדושת היום, מקיפה מחברותיה. חטיבה זו מכונה 'גוף'. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 194–196, ולהלן, הערה 3.

2 קרובות מורחבות הן קרובות שיש בהן קטעים שאינם מעבירים לתחנה ליטורגית אלא באים לשם ההרחבה בלבד. שבעתות מורחבות, מלבד שבעתות הטל והגשם, אנו מוצאים בלילי ימים טובים החלים במוצאי שבתות, ובהן מורחבת ברכת ההודאה כדי לקלוט פסקה העוסקת בהבדלה (ראה: ע' פליישר, 'שבעתות-הבדלה ארץ-ישראליות', תרביץ, לו [תשכ"ז], עמ' 342–365), וכן בתפילות המוספין של חג השבועות, שבהן משולבים פיוטי האזהרות בברכת קדושת היום (פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 73). קרובות "ח מורחבות הן, דרך משל, קרובות הפורים המתרחבות בברכת מכניע זדים; קרובות התעניות הכוללות את הסליחות בברכת 'סלח לנו'; וקרובות תשעה באב המורחבות על ידי הקינות בברכת 'בונה ירושלים'. ראה על כל אלו אצל פליישר, שם, עמ' 196–198, 202–206.

בתקופה הקלסית של הפיוט מעתירים המשוררים על קטע זה קישוטי תבנית רבים, ובראשם נושאי קבע כמניין החודשים, המזלות, שבטי ישראל או אבני החושן. עם סיום סדר הפסוקים באים בדרך כלל פיוטי תבנית קצרים בעלי אופי רהיטי, ואחריהם קטע המעביר לחתימה של ברכת מחיה המתים, תוך הכרזה על נוסחת 'מוריד הטל' או 'משיב הרוח ומוריד הגשם'. בנקודה זו מסתיימות ההרחבות, והשבעות חוזרות למתכונתן הקבועה.³

תבנית זו של שבעות הטל והגשם הייתה ידועה עד לא מכבר בעיקר מפיוטים קלסיים, ובראשם שבעות הטל והגשם הקליריות ששרדו במחזורי אשכנז.⁴ לפני קרוב לשלושים שנה פרסם עזרא פליישר מתוך כ"י קמברידג' Add. 3360 שבעות טל קדומה יותר, אשר אפשרה לעמוד על שורשי המסורות הקליריות בתקופת הפיוט האנונימי, הקדם-קלסי.⁵

3 ראה לכל זה במתואר אצל פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 196–198; וכן: ע' פליישר, 'לקדמוניות פיוטי הטל (והגשם): קרובה קדם-ינאית לגבורות טל', קבץ על יד, ח [יח] (תשל"ו), עמ' 93–139, בעיקר בעמ' 97–98. יש לציין שהחזרה למתכונת הקבועה אין פירושה חזרה לסימטריה מלאה, משום שמדובר בשבעות חג המביאות בחטיבתן הרביעית קטע ארוך מחבריו, הוא ה'גוף', כפי שצינו לעיל, בהערה 1. אולם בניגוד לפיוטי ההרחבה שבברכה השנייה, אשר אינם מובילים לשום תחנה ליטורגית, הגוף איננו קטע הרחבה אלא פסקה תקנית, אמנם ארוכה מחברותיה, אך בעלת תפקיד ברור: להעביר אל הפסוקים הליטורגיים שהיו משולבים בברכת קדושת היום על פי הנוסח של בני ארץ ישראל הקדומים. השווה גם: ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 103–118.

4 הן השבעות 'בדעתו אביעה חידות' לטל (דוידזון, ב 162; ' פרנקל, מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תש"ג, עמ' 208–242) ו'אף ברי אות שם שר מטר' לגשם (דוידזון, א 7091; ד' גולדשמידט ו' פרנקל, מחזור סוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א, עמ' 403–432). במחזורי אשכנז נקטעו השבעות לאחר ברכת מחיה המתים, והחטיבות המפייטות את שאר ברכות העמידה וקטעי הגוף נשרו מהן, וכן גם, ככל הנראה, כמה מן הקטעים בעלי האופי הרהיטי שליוו את סדר הפסוקים. חטיבות הסיום נמצאו בגניזה ונדפסו במהדורות שצינו; גם מקצת הפיוטים בעלי האופי הרהיטי מצויים בכמה קטעי גניזה ואפשר לשחזרם; קטעי הגוף משתי השבעות טרם נמצאו.

5 ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3); המאמר כולו מוקדש לפרסום שבעות הטל ולדיון בגלמד מתוכה). כתב זה, די, המשמש כפי שנראה בסמוך מקור גם ליצירה המרכזית המתפרסמת כאן, ראוי לציון גם משום היקפו החריג בין קטעי הגניזה (נשתמרו ממנו חמישים דפים) וגם משום תוכנו: הוא מכיל כמה וכמה קומפוזיציות וקטעי פיוט קדומים, בלתי מחוזרים, שאינם ידועים משום מקור אחר. גם כמה יצירות קלסיות חשובות לא נשתמרו אלא בו. מנהגי התפילה הנרמזים בו בלתי אחידים: קצתם (בעיקר רמזים לנוסח העמידה) ארץ ישראלים מובהקים, וקצתם בבליים (כך דרך משל רמזים לקדושה בשבעות מוסף; ראה להלן, הערה 25 ובסמוך לה); נראה שהוא שימש קהילה של בני חוץ לארץ, משום הערות בפרסית (פעם אחת גם ביוונית) הפזורות בו בכמה מקומות. נוסחי התפילה הארץ ישראלים עשויים היו לבוא אגב גרר עם הפיוטים שהועתקו בו. דפים נוספים מטומס זה זוהו במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, והם כ"י הספרייה הבריטית Or. 5557Q, דפים 20–29, ואולי גם כ"י קמברידג' ט"ש ס"ח 141.89. על כתב היד ראה גם: מ' זולאי, 'מחקרי יוני', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב

לפני אותה שבעת טל מפוארת מועתקת באותו כתב יד גם שבעת גשם קדומה, והיא מתפרסמת כאן לראשונה.⁶ שבעת זו קטועה בראשה, אך רוב חלקיה נמצאים בידינו. כמו כן מתפרסם כאן ממקור אחר סדר פסוקים מקיף מתוך שבעת גשם קדם-קלסית נוספת.⁷ הקטעים הללו מוסיפים נדבך חשוב לתיאור שלבי התגבשות הקדומים של שבעות הטל והגשם.

א. קטעים משבעת גשם קדומה

1. מרכיבי השבעת ותבניותיהם

שבעת הגשם שבכ"י קמברידג' Add. 3360 פותחת את חטיבת הטומוס שהגיעה לידינו ומועתקת בו בדפים 1–5. כתב היד פותח בחלקו האחרון של פיוט ארוך (קטע א), שהיה מיוסד על תשר"ק כפול בראשי טוריו (לפנינו עומד הפיוט מסופו של הטור השני שפתח בח'). אחרי פיוט זה מועתק סדר עולם. על פי הסדר המקובל בשבעות הטל והגשם היה הפיוט המקוטע שלפנינו צריך לכאורה לשמש כרשות. ואולם אין בו כל רמז לנטילת רשות: הקטע כולל המנון לבורא, המתמקד כצפוי בעיקר בבריאת המים, ויש בו ביטויים של בקשה ותחינה להורדת הגשם.⁸ אך לא רק תוכן הפיוט מלמד שאין הוא משמש כרשות, שכן פיוטי רשות חותמים בסופם בפסוק או בשרשרת פסוקים קצרה, ופסוקים אלה יש בהם תמיד מעניין בקשת הרשות, כגון 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך' (תהלים נא, יז) או 'ברוך אתה ה' למדני חֲקִיד' (שם קיט, יב).⁹ לעומת זאת הפיוט שלפנינו חותם אמנם

(ברלין תרצ"ו), עמ' שלא, כ"י 36. לעניין מנהגי התפילה של המעתיק השווה גם: פליישר, הטל והגשם, שם, עמ' 104.

6 רק קטעים ספורים מתוכה נדפסו בעבר, והפחות מקיפים דווקא: את הקטע הראשון (א) הדפיס מ' זולאי, 'מתפילת גשם לפייטן קדמון', הארץ, כ"א בתשרי תש"א (23 באוקטובר 1940); וראה לאחרונה גם: מ' זולאי, מפי פייטנים ושופכי שיח, ירושלים תשס"ה, עמ' כח–כט. את הקטעים 'אדמה תאמץ בגשם' ו'ארצך תפקוד בגשם' (ד, ה) הדפיס א"מ הברמן, עתרת רננים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 100–101.

7 גם מן הפיוט הזה לא נדפס עד כה אלא קטע קטן: את ראשו (טורים 1–12) הדפיס ע' פליישר, 'תפילה לגשם', דבר, כ"א בתשרי תשל"ג (29 בספטמבר 1972).

8 אמנם בתקופה הקלסית אנו רואים שבפיוטי הרשות לטל ולגשם גולשים לעתים הפייטנים מבקשה כללית להצליח בתפילתם (כמקובל בפיוטי רשות) לבקשה קונקרטית למים; ראה: ש' אליצור, פיוטי ר' פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 106. אפשר היה אפוא לשער שמהלך דומה עבר גם על מחבר הפיוט שלפנינו, ומדברי רשות מקובלים בתחילת הפיוט (שאיננה לפנינו) הוא עשוי היה לעבור לתפילה על הגשם. אבל סיום הפיוט מלמד שאין זו רשות, כפי שנפרט בפנים.

9 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 175.

בפסוק, אך אין בו דבר מעניין בקשת הרשות והוא עוסק כולו בשבח ה' הכרוך בהופעת העננים, הברקים, המטר והרוחות (שם קלה, ז).¹⁰

טורי הפיוט הנידון נחתמים במילה הקבועה 'מים'. בכל אחד מהם ארבע צלעיות, אך מקצבן נראה רחב יותר מן המקובל: במקום צלעיות בנוות שתי הטעמות כל אחת, הטיפוסיות לתקופת הפיוט הקדם-קלסי,¹¹ באות כאן לכאורה שלוש הטעמות מלאות בכל צלעית.¹² מקצב משולש-הטעמות בטור מצוי בפיוט הקדום בהקשרים של טורים עצמאיים קצרים בני שלוש הטעמות או של טורים בני שש הטעמות,¹³ וצירוף ארבע צלעיות תלת-הטעמתיות לטור אחד נדיר מאוד בתקופה זו.

הפיוט הבא בשבעתא (קטע ב) הוא סדר עולם. זהו פיוט מקיף, המיוסד על אקרוסטיכון אלפביתי ישר אשר כל אות חוזרת בו שמונה פעמים, בראש כל טור ובאמצעו (בפתיחת הצלעית השלישית). בנוסף על כך כל טורי הפיוט קשורים זה לזה בשרשור, ומילות השרשור כלולות גם הן ברצף האקרוסטיכון. המילה החותמת כל טור כלולה אפוא גם היא ברצף האלפביתי של הקטע. הפיוט נחתם בפסוק, כמקובל במקום זה גם בקומפוזיציות קלסיות.

אחרי פיוט זה בא, כנהוג, סדר הפסוקים (קטע ג), שנועד לשמש מסגרת לפסוקים הקשורים בגשם שהיו נאמרים ככל הנראה בעת ההחלפה של הזכרת טללים בגשמים.¹⁴

10 כאשר אנו משווים את ההרכב שלפנינו לקרובה הקדומה המקבילה לטל שבאותו מקור, אנו רואים שהמעתיק הציב בה פיוט העוסק בשינוי העונות בין הרשות לבין פיוט סדר עולם (אם כי אין כל פסוק בסופו של פיוט זה), ועל כן קיימת האפשרות שגם הקטע שלפנינו בא לאחר הרשות המקורית.

11 על מקצב זה, האופייני לנכבדים שבפיוטי התקופה הקדם-קלסית, ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 84.

12 במאמץ רב של צירופים ניתן להיחזק ולמנות שתי הטעמות בכל צלעית, אך המקצב התלת-הטעמתי חלק יותר. ראה דרך משל את הצלעיות: 'עשבים ודשאים ישמחו בך / בתיך למו בעיתם מים' או 'משפרר שמים ברוח ומים' (טורים 12–13). צלעיות בנוות שתי מילים כמעט שאינן מופיעות, והן באות רק בשני מקרים, שבהם מצטרף לשם העצם כינוי חבור ('הוא בקווצותיך', 'תוך גבורתך', טורים 9–10); שמות בעלי כינויים מן הסוג הזה נמנים בפיוטים הקדומים כבעלי שתי הטעמות (ראה: ע' פליישר, 'עיונים בדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות, 24 [תשל"ז], עמ' 70–83).

13 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 84. טורים בני שש הטעמות נחלקים בדרך כלל לשלוש צלעיות דרהטעמתיות (שם, עמ' 85), אך יש גם מקרים של חלוקה לשלוש-טעמות.

14 ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 98–102. בכך דומה סדר הפסוקים לגשם לפיוטים אחרים המשלבים בתוכם פסוקים שהיו במקור חלק מתפילת הקבע, כתקיעות לראש השנה וכקטעי הגוף בשבעות החגים. גם סדרי הפסוקים החותמים את הברכה הרביעית בקדושתאות ליום הכיפורים (פיוטי 'שבח היום'; השווה: פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 172) לא נוצרו אלא כדי לשמש מסגרת לצרור הפסוקים החותם את נוסח הקבע של הברכה במקום זה (ראה גם פליישר, תפילה [לעיל, הערה 3], עמ' 134–135).

בסדר שלפנינו מובאים עשרים ושניים פסוקים כנגד עשרים ושתיים אותיות האלפבית.¹⁵ לפני כל אחד מהם ניצב טור מרובע אחד. הטורים מסודרים באקרוסטיכון אלפביתי ישר, הקולט ברצף גם את ראשיהם וגם את אמצעיהם. האות שבאמצע הטור היא האות הבאה בסדר האלפבית אחרי זו שבראש הטור, והיא נכפלת גם בראש התיבה האחרונה שבטור. ראשי הטורים קשורים בשרשור אל הפסוקים שלפניהם.¹⁶ הפסוקים נבחרים אפוא על פי סדר אלפביתי של מילותיהם האחרונות, כדי להתאימם לנדרש על פי האקרוסטיכון לפתיחת הטורים שאחריהם.¹⁷ כל הפסוקים הללו קשורים, כמובן, גם לנושא הפיוט: בכולם נזכרים 'גשם', 'מטר' או 'מים';¹⁸ רק לעתים רחוקות מדובר בהם על הורדת גשם בלי להזכיר לשונות אלו.¹⁹ לפסוקים בפיוטנו אין סדר מכוון על פי מקומם במקרא, כנראה משום לחץ האקרוסטיכון. סדרים אחרים מביאים את הפסוקים בסדר של תורה־נביאים־כתובים או תורה־כתובים־נביאים, ואילו אצלנו הם באים בערבוביה.²⁰

מעניין מעמדה של התיבה האחרונה בטורי הקטע. כפי שצינו, היא כופלת את אות האקרוסטיכון הבאה גם לפני (באמצע הטור) וגם אחריה (בראש הטור הבא). שיטה זו נהוגה בדרך כלל בקטעים המשורשים, אך בקטע שלפנינו משתרשים הטורים מסופי הפסוקים שלפניהם, ולא ממילת הסיום של הטורים שלפניהם. כפילת האקרוסטיכון באה אפוא לשם קישוט ולא מתוך צורך האקרוסטיכון; וכבר נרשמו כמה מקרים של הופעת האקרוסטיכון בסופי הטורים לשם קישוט בלבד. השיטה ידועה בתקופת הפייטנות

15 בסדרים קלסיים לטל ולגשם באים בדרך כלל בין שנים־עשר לשישה־עשר פסוקים. בסדר הקדום הנדפס בחלקו השני של המאמר ישנם עשרה פסוקים בלבד.

16 גם הטור הראשון קשור בשרשור אל הפסוק שלפניו, הוא הפסוק החותם את פיוט סדר עולם; על משמעות הדבר ראה להלן, סעיף 3.

17 גם הפסוק שאחרי הטור האחרון מסתיים כקודמו בתיבה הפותחת בת', לכאורה שלא לצורך; וראה לעניין זה עוד להלן, סעיף 3, ובהערה 58.

18 הזכרת המים איננה קשורה בהכרח בעניין הגשם, ונראה שאילוצי האקרוסטיכון והשרשור הביאו את הפייטן לעתים לוותר בעניין זה ולהסתפק בהזכרה טכנית של לשון מים (ראה בפסוקים שאחרי טורים 4, 6 ועוד).

19 כך בפסוקים שאחרי טורים 3, 21. מהלך זה הוא היפוכו של המהלך המתואר בהערה הקודמת: התוכן הממשי (פתיחת ארובות השמים והשקיית הארץ ברביבים) מחליף את ההזכרה הלשונית הטכנית.

20 סידור הפסוקים על פי דרישות האקרוסטיכון ולא על פי סדרם במקרא דומה כאן להופעת פסוקי המלכויות והזיכרונות בפיוט תקיעתא קדום שנמצא בגניזה; ראה: ש' אליצור, 'שרידים נוספים של תקיעות בנוסח יוסי בן יוסי', תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 227–236. ואולם, אם בתקיעתא גרמו אילוצי התבנית לשיבושים גם מבחינת התוכן וההלכה (כגון שילוב פסוקים שהזכרת המלכות בהם איננה מתייחסת כלל למלכות ה', או הבאת פסוקים של פורענות), הרי הפסוקים שבסדר שלפנינו אינם מעוררים כל קושי.

הקדם-קלסית, אם כי אין היא שכיחה.²¹ ייתכן שהפייטן הושפע כאן מן הפיוט הקודם (סדר עולם), שבו הוא אכן נצרך להציב את אותיות האקרוסטיכון גם בסיומי הטורים לשם השרשור. מכל מקום, במהלך הפיוט שלנו מתרחשת תופעה ייחודית: למן הטור השלישי ואילך מסתיימים הטורים לעתים קרובות במילים החותמות גם את הפסוקים שלאחריהם; כך נקשר כל טור וטור אל מה שלפניו במעין שרשור כפול: הוא נצמד גם אל הטור הקודם לו וגם אל הפסוק. מילים אלה משמשות, כמובן, גם כחלק מן המעבר הלשוני מטורי הפיוט אל הפסוקים שאחריהם. אבל הפייטן לא היה עקיב בנקודה זו, ומדי פעם בפעם סטה ממנהגו והתאים מילות סיום שונות לטוריו.²²

בסדרי פסוקים קלסיים, למן ימיו של הקלירי, נהגו הפייטנים לשלב נושאי קבע שונים, כגון שמות השבטים, החודשים או המזלות, כפי שכבר ציינו. בסדר שלפנינו אין כיוצא בהם.²³

עם סיום סדר הפסוקים באים בכתב היד שני פיוטים קצרים הדומים באופיים לרהיטים שבקדושתא (קטעים ד-ה). בשני הפיוטים טורים קצרים, בני שלוש הטעמות כל אחד, הנחתמים במילה 'גשם'. בשניהם גם אקרוסטיכון אלפביתי ישר הבא בראשי הטורים. מוסיף הפיוט הראשון על השני, שאות האקרוסטיכון חוזרת גם בתיבה השנייה בכל אחד מטוריו,

21 כך דרך משל מיוסדת קדושתא קדומה, שנמצאה על פאלימפסט, על אקרוסטיכון אלפביתי ישר בראשי טוריה, ובמקביל על אלפבית הפוך בראשי התיבות האחרונות שבכל טור. ראה: 'י' יהלום, 'פאלימפסט מינכן והקדושתא הקדומה', תרביץ, לח (תשל"ט), עמ' 379-383. טורים שבהם חוזרת אות האקרוסטיכון שבפתיחתם גם בסוף תיבתם האחרונה באים בקדושתא קדם-קלסית למוסף של ראש השנה שהדפיס R. Edelmann, *Zur Frühgeschichte des Mahzor*, Stuttgart 1934, חלק עברי, עמ' 2-1.

22 מלבד שני הטורים הראשונים, באה מילת סיום שאינה זהה לסוף הפסוק בטורים 5, 6 (כאן המילה דומה: צירוף הסמיכות 'קני ישראל' הוחלף ב'זקנים' סתם), 10, 11 (בשינוי קל של 'ולאוכל לחם' במקום 'ולחם לאוכל'), 22 ('תלואים' במקום 'תלוה', אך במקרה זה ייתכן שהנוסח נשתבש; ראה בביאור לטור). סטייה גדולה יותר קיימת בטור 12: כאן לא העמיד הפייטן כלל מילה הפותחת באות הדרושה (מ'), ובמקום מילת השרשור 'מים' בא הצירוף (המושפע גם הוא מהפסוק המתפייט) 'ממטר שמים'. סטייה זו מתבנית השיר תמוהה, ואין לדעת אם התחשב הפייטן באות הפותחת את הצלעית כולה ('ממטר') כאות הנדרשת, או שמא ראה בתיבת 'מים' הכלולה ב'שמים' תחליף ראוי.

23 גם בסדר הקדום המקביל לטל אין נושאי קבע, ובמקומם הוא מיוסד על סדרה מקיפה של פתיחות מקראיות: מפויטים בו כל קע"ו הפסוקים שבתהלים קיט; ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 119-128. סדר זה שונה מן הסדר שלפנינו גם בהיקפו הגדול: הפסוקים משתלבים בו רק לאחר חטיבת פתיחה מקיפה בת שבעים ושניים טורים, וכנגד כל פסוק באים בו ארבעה טורים מרובעים ולא טור אחד. לעומת זאת, מספר הפסוקים קטן מזה שבסדר שלפנינו ועומד על שישה עשר בלבד (בסדר קבוע של תורה-נביאים-כתובים, וחתימה בפסוק מן התורה). חותם אותו קטע סיום מקיף. מכל הבחינות הללו שונה הסדר לטל מהסדר לגשם הנידון כאן. סדר פסוקים קדום לגשם ובו כמה נושאי קבע ראה להלן, בחלקו השני של המאמר. ועיין גם להלן, הערות 70-71.

לאחר האות ת'²⁴ גם המקצב בפיוט הראשון מדוקדק יותר, ובכל אחד מטוריו שלוש תיבות בדיק; שלוש ההטעמות שבטורי הפיוט השני עולות לעתים גם מארבע תיבות. לאחר הקטעים הרהיטיים הללו מועתק משפט ההכרזה 'כי אתה אלהינו משיב הרוח ומוריד הגשם', בתוספת משפט מהמשך הברכה: 'מימית ומחיה ומצמיח ישועה', ולאחריו באה ברכת מחיה המתים.

החטיבה הבאה (ו) מעבירה לברכת האל הקדוש. כאן מועתק קטע פיוטי העומד על טור מרובע אחד המכיל מעבר לעניין קדושת השם. הטור פותח באות ג', ונראה לכאורה שהוא חלק משבעתות גשם קדומה שכל אחת מחטיבותיה שכנגד הברכות הכילה טור אחד. אין בטור זה כל קישורי תבנית נוספים.

לפני ברכת האל הקדוש סימן המעתיק רמז לאמירת הקדושה ('ככ>תוב> וקרא'). על פי המנהג הקדום של בני ארץ ישראל לא נאמרה קדושה בתפילות המוספין של ימי חג,²⁵ ואין כל ספק שמנהג זה משתקף גם בקרובה שלפנינו, שהרי אין בה תיקון פיוטי לפסוקי הקדושה. אך מנהגו של מעתיק כתב היד היה שונה, וגם בשבעתות הטל הסמוכה הוא ציין לקדושה. דרך טיפולו בשילוב הקדושה בשתי הקרובות שונה: בשבעתות הטל הוא הפך את הקטע האחרון בסדרת הפיוטים דמויי הרהיט למעין סילוק, סימן בראשו 'ולך תעלה' ואחריו 'ונעריצך ונקדישך ונשליש לך קדושה', ואחרי הציון לקדושה הביא קטע מעבר עצמאי לברכת האל הקדוש.²⁶ כאן הוא הסתפק במועט, והביא טור אחד בלבד המשמש מעבר גם לקדושה וגם לברכה.²⁷

24 תיבה זו היא תמיד פועל בעתיד. ה' שבראשה היא ת' של אית"ן המציינת את הפנייה לנוכח (הפיוט מנוסח בפנייה אל הקב"ה), ואות האקרוסטיכון היא אות השורש הראשונה שבפועל.

25 ראה: M. Zulauf, *Zur Liturgie der babylonischen Juden*, Stuttgart 1933, p. 12; ע' פליישר, 'לתפוצתן של קדושות העמידה והיוצר במנהגות התפילה של בני ארץ ישראל', תרביץ, לח (תשכ"ט), עמ' 255–284. עם זאת, דווקא לגבי תפילות מוסף של ראשון של פסח ושמיני עצרת ייתכן שהיה בקצת מקומות בארץ ישראל מנהג שונה, כמשתמע מהופעת פיוטי קדושה קליריים מובהקים בשבעתות הטל הקלירית בסדר חיבור ברכות האיטלקי (הדפיסם לראשונה: A. Schechter, *Studies in Jewish Liturgy*, Philadelphia 1930, p. 121), כפי שציין פליישר, שם, עמ' 266, וביתר הרחבה גם במאמרו: 'בחינות בשירת פייטני איטליה הראשונים', הספרות, 30–31 (תשמ"א), עמ' 157 (ראה בעיקר בהערה 136); ובספרו: היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 665–666 (בשני פרסומים אלה שב פליישר והדפיס את הפיוטים, ואף דן בבעיית אמירתה של הקדושה במוסף של ראשון של פסח ושמיני עצרת). יש להדגיש (כפי שמציין פליישר) שבעל סדר חיבור ברכות נוהג דרך שיטה להצמיד פיוטי קדושה מתוך קדושתאות קליריות לשבעתות מוסף, והעדות לכאורה על אמירת קדושה בארץ ישראל בראשון של פסח אינה עולה מעצם הבאת פיוטי הקדושה הקליריים בשבעתות הטל אלא מהזכרת הטל המובלטת בפיוטים עצמם (בעיקר בראשון שבהם).

26 ראה בפירוט אצל פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 103–104.

27 לשון המעבר בטור זה, 'כי במו תוערץ בסוד מקהלות קודש', נראה לכאורה מתאים יותר כמעבר לקדושה

לאחר ברכת האל הקדוש בא בכתב היד הציון 'אתה בחרתה', הרומז לנוסח הקבע של בני ארץ ישראל בברכת קדושת היום,²⁸ ולאחריו קטע מקיף (ה'גוף') המפייט ברכה זו (קטע ז). קטע זה מיוסד על תשר"ק בראשי טוריו המרובעים, אך לפנינו הוא מועתק רק מן האות כ', וחסרים בו אפוא אחד-עשר הטורים הראשונים. אין לדעת למה שימשו טורים אלה במקור: קצתם היו עשויים לפייט את שלוש הברכות הראשונות של העמידה, אך מספר הטורים החסרים אינו מתחלק לשלוש, וייתכן אפוא שכמה מהם, ואולי אפילו כולם, עמדו מלכתחילה בראש הגוף עצמו, אלא שנשרו משום מה.

רוב טורי הגוף נחתמים במילה 'שמיני' (כרמז ליום שמיני עצרת), או לפחות מכילים מילה זו באיזו נטייה.²⁹ חמשת טוריו האחרונים מפייטים את הפסוקים ששולבו לפי מנהג ארץ ישראל בברכת קדושת היום בשמיני עצרת, והראשון שבהם הוא הפסוק המיוחד לעמידת המוסף.³⁰ פסוק אחד חריג משולב אחרי טור 11, אך טור זה חורג מן האקרוסטיכון ואולי אינו מקורי.³¹ העובדה שהמשורר מעמיד טור פיוטי כנגד כל אחד מן הפסוקים ראוייה לציון: בקטעי ה'גוף' שבשבעות חג קלסיות לא נהגו הפייטנים להקדים מבואות של שיר לכל פסוק ופסוק, אלא העבירו לפסוק הראשון שבצורר ואת שאר הפסוקים צירפו אליו ברצף.³² טיפולו של פייטנו בפסוקי היום דומה לטיפולם של פייטנים בפסוקי המלכויות, הזיכרונות והשופרות בתקיעות לראש השנה.

הקומפוזיציה נחתמת בשלוש חטיבות המפייטות את שלוש הברכות האחרונות של העמידה (ח-י). בכל אחד משני הקטעים הראשונים טור מרובע אחד, ובקטע האחרון שני טורים. שלוש החטיבות הללו פותחות במילים 'ודרך לחזיז קולות', תיבה תיבה בראש

מאשר לברכה, אך נושא קדושת השם משותף לשניהם, ובעד קביעת המעבר המקורי כמעבר לברכה דווקא מדברת העובדה שהטור מתחיל בעניין הגשם ונועד אפוא באופן ברור לתפילת מוסף. מובן שהמעתיק שהוסיף רמז לקדושה עשוי היה גם לשנות במקצת את לשון המעבר שבטור כדי להתאימו לנצרך לו.

28 ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 95.

29 טור 3 חותם ב'שמיני'; בטורים 7, 12 באה המילה 'שמיני' בסוף הצלעית השלישית. יתר טורי הקטע מסתיימים ב'שמיני'.

30 על הפסוקים בקדושת היום בשמיני עצרת ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 107-108; בעמ' 116 שם בא דיון בשבעתא שלנו. בעמידת המוסף משולב הפסוק במבדבר כט, לה; נראה שהרמז לפסוק הראשון, 'ביום השמיני עצרת', מכיון לקטע כולו (שם כט, לה-ל, א) ולא רק לפסוק הראשון שבו. רוב הפסוקים האחרים נאמרים גם הם בשמיני עצרת, אך אינם מיוחדים לתפילת מוסף.

31 עמד על כך פליישר, שם, עמ' 116.

32 בברכת קדושת היום של בני ארץ ישראל שולבו הפסוקים בשני מקומות: סמוך לפתיחת הברכה הובאו הפסוקים המיוחדים לכל חג וחג, ולקראת סיומה הובא הפסוק 'שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו' (דברים טז, טז-יז). הפייטנים הקדימו מבוא נפרד לפסוק האחרון, אך את צרור הפסוקים שבתחילת הברכה הביאו בשרשרת רצופה. ראה: פליישר, תפילה, שם, עמ' 95-120, ובעיקר עמ' 117.

כל חטיבה. ברור שלפנינו סיומו של פסוק מסגרת שהקיף במקורו גם את החטיבות הראשונות של השבעות,³³ אך מצויים לפנינו שני פסוקים המסתיימים במילים אלו: 'בעשיתו למטר חק ודרך לחזיז קלות' (איוב כח, כו) ו'מי פלג לשטף תעלה ודרך לחזיז קלות' (שם לח, כה). נראה שהפסוק הראשון הוא שפתח את המחרוזות החסרות, משום שרק בו נזכר המטר; פייטנים נהגו לבחור לשבעות הגשם פסוקי מסגרת שלשון 'מטר' או 'גשם' מפורש בהם. מלבד מילותיו של פסוק המסגרת אין בקטעים שלפנינו כל קישוטי תבנית, ואפילו שרידי אקרוסטיכון אינם ניכרים בהם.

מעמדו של הטור האחרון, הנוסף בחטיבה האחרונה, אינו ברור: ייתכן שהיקף החטיבה הוכפל משום נטייתם של פייטנים להאריך ואף להכפיל את יחידות הסיום של 'צירותיהם',³⁴ אך טור זה אינו מעוגן בשום דרך בתבנית הקרובה, ועל כן אפשר שהוא תוספת מאוחרת של מעתיק, אולי כדי לתקן את לשון המעבר לברכה.³⁵

2. תכנים ועיצובם הספרותי

הנושא המרכזי בשבעתא כולה הוא, כמצופה, הגשם. נושא זה לובש כמה פנים בקטעי הפיוט השונים, ובקצתם אף מתרחק הפייטן מעניין זה, כפי שנראה בפירוט. עיצוב התכנים במרכיבים השונים של השבעתא יש בו לעתים כדי ללמד על שורשיהם של מהלכים המתגלים בשבעות הטל והגשם הקלסיות, כפי שנראה בעיקר בסדר עולם. הקטע הראשון (א) הוא, כפי שצינו קודם, פיוט המנוני בעיקרו, ובמרכזו עומד עניין המים, המשולב באמצעות כינויים להקב"ה ('בורא מים בילדות מים', 'מוליך בלהב ובמים', 'משפרר שמים ברוח ומים'), בתיאור גבורותיו (כגון 'רוח תתה למטר להמות בו קול ומים' ועוד) או בתפילה מפורשת על ירידת הגשם ('זבעתן תן גשם ומים', 'ונגיל במלקוש מים'). המילה הקבועה 'מים' החותמת את טורי הפיוט מנווטת את התוכן ומציבה שוב

33 לעניין הרכב השבעתא בכתב היד שלפנינו ראה להלן, סעיף 3.

34 על התופעה ראה: ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקלאסיים', תרביץ, לט (תש"ל), עמ' 248–267. חטיבת סיום מקיפה מחברותיה באה בסיום שבעת הטל הקלירית (ראה: פרנקל, מחזור לפסח [לעיל, הערה 4], עמ' 242). חטיבה כפולה, בת שתי מחרוזות, חותמת גם את שבעת הטל של ר' פינחס הכהן (ראה: אליצור, פיוטי ר' פינחס [לעיל, הערה 8], עמ' 282–283), אך שם מעוגנות שתי המחרוזות בתבנית הפיוט.

35 הטור הראשון בחטיבה זו מסתיים בלשון 'משם תשקיף לברך עדתך'. לשון זה מתאים לסיום הקרובה, ואף עשוי להעביר לחתימת ברכת השלום בנוסח 'מעון הברכות ועושה השלום' משום לשון ברכה שבו, או לרמזו לברכת הכהנים המשולבת בברכת השלום. אך מעתיק שהשתמש במטבע החיתום 'עושה השלום' (כמסומן בכתב היד שלפנינו) עשוי היה להיות מוטעד לשון מעבר לנוסח שבפניו, ולהוסיף ממקור אחר את הטור המסתיים בלשון 'שלום'.

ושוב את המים במרכז הדיון. העובדה שאין אפשרות לקבוע את תפקידו של הקטע בקומפוזיציה, כפי שראינו בסעיף הקודם, מקשה להעריך את השפעת מהלכו על פיוטים מאוחרים יותר, אך אין כל ספק שלפנינו קטע מלוטש היטב, העוסק בנושא זה במהלך מכונף ומרשים.

פיוט ב הוא, כאמור, 'סדר עולם', וכצפוי הוא מעמיד סיפור רחב של תולדות העולם, מעת בריאתו ועד ליציאת מצרים וקריעת ים סוף. סיפור הבריאה נתון בתוך מסגרת בנויה היטב: קודמת לו יחידת פתיחה בגוף ראשון (טורים 1–4), המשמשת מעין נטילת רשות או פתיחה אישית,³⁶ וטורי הסיום שלו (85–88) מוקדשים לתפילה לשפע של גשמים, ליבול מבורך ולביאת הגאולה.

תיאור הבריאה עצמו מעניין ביותר, ומזכיר כמה מסדרי העבודה הקדומים דווקא, ובעיקר את הסדר 'אזכיר גבורות' של יוסי בן יוסי. בניגוד לרוב פיוטי 'סדר עולם' שבשבעות הטל והגשם, שטוריהם נחתמים במילים הקבועות 'טל' או 'מים',³⁷ לא הציב מחבר הסדר שלפנינו מילה קבועה מעין זו בסופי הטורים, והתייחסותו לסיפור הבריאה חופשית אפוא מכל לחץ מלאכותי. עם זאת הוא השתדל להבליט את נושא המים בכל מקום שיכול היה לעשות זאת. מהלך ייחודי זה יוצר ברוב המקרים קשר תוכני אמיתי בין סיפור תולדות העולם למים.

ייחודי במידה מסוימת סדר האירועים המתוארים בפיוט. ברוב שבעות הטל והגשם המאוחרות יותר מביאים הפייטנים לקט של אירועים הקשורים במים (או בטל) מתוך מעשי בראשית בלא סדר מכונן.³⁸ בסדר שלפנינו מתאר הפייטן את ששת ימי הבריאה כסדרם, ואינו מרשה לעצמו לדלג כמעט על שום פרט מרכזי, גם אם אין הוא מצליח לקשור אותו לעניין המים.³⁹ סדר מדויק זה, הצמוד למקראות שבבראשית פרק א, שומרים הפייטנים כידוע גם בפתיחותיהם לסדרי העבודה ליום הכיפורים. התייחסות ברורה לסדר

36 פתיחה בגוף ראשון ובלשון שיש בו מעין נטילת רשות מופיעה גם בראש סדרי עולם שבשבעות הטל והגשם הקליריות שזכרו לעיל, הערה 4.

37 כך כבר בשבעות הטל הקדומה, שבסדר עולם שבה 'אזכיר גבורות' נחתם כל טור בתיבת 'טל' (ראה: פליישר, הטל והגשם [לעיל, הערה 3], עמ' 115–119), וכך גם בשבעות הקליריות שזכרו לעיל, הערה 4; בשבעות הטל של ר' יוחנן הכהן (בשבעות הגשם המקבילה אין סדר עולם שגרת); בשבעות הטל והגשם של ר' פינחס הכהן ועוד.

38 בסדרים אלה הם מסתפקים בדרך כלל בתיאור קצר של בריאת השמים והארץ, מבליטים את בריאת העננים, המים וכל הכרוך בהם, ועוברים ישירות לסיפור תולדות האנושות (גם כאן כמובן תוך בחירת הפרטים הקשורים למים או לטל בלבד), הפעם בסדר כרונולוגי ברור יותר.

39 כך דרך משל אין הוא מדלג על בריאת המאורות או החיות, אף על פי שאינם נוגעים למים כלל. פרט יחיד שלכאורה אין כל התייחסות אליו הוא בריאת האור ביום הראשון, ולא ברור מדוע דילג עליו הפייטן; ייתכן שהוא חשב שציא ידי חובת היום הראשון בתיאור המפורט של בריאת השמים והארץ.

ימי הבריאה נותרה גם בשבעתא הקדומה המקבילה לטל.⁴⁰ פיוטים קדומים אלה מלמדים ככל הנראה שסדרי עולם בשבעות טל וגשם היו קרובים מלכתחילה לאחיהם שבסדרי העבודה, וכללו התייחסות מפורטת וסדורה לנושא הבריאה. ההצטמצמות בענייני המים בלבד בשבעות הקלסיות היא אפוא מהלך משני.

מערכת הקישורים בין סיפור תולדות העולם לבין עניין המים בפיוטנו מרתקת ביותר. כפי שצינו, רוב הקישורים ענייניים: בעת תיאור הבריאה מבליט הפייטן כל פרט ופרט שיש לו קשר למים,⁴¹ ובתיאור תולדות האנושות הוא מתמקד כמעט אך ורק באירועים הכרוכים בהזכרת מים.⁴² במקרים ספורים נוצר הקשר למים באמצעות כינוי⁴³ או דימוי.⁴⁴

40 בניגוד לפיוטנו, הממשיך את תיאור תולדות האנושות עד לקריעת ים סוף, בשבעות הטל עוזב הפייטן את תולדות העולם אחרי סיפור ששת ימי הבריאה והזכרת השבת ועובר לתאר את החקלאים השמחים בטל ועניינים כלליים כיוצא בזה.

41 כך הוא בתיאור מצב העולם שלפני הבריאה (טורים 5–8); בהדגשת בריאת השמים דווקא ממים וייסוד עמודי הארץ על מים (24–27); בתיאור בריאת הרקיע, חלוקת המים העליונים והתחתונים (29–30) וכינוס המים בימים (31–34); בהבלטת העובדה שהצמחים מושקים במים (36–38); בתיאור בריאת העופות ש'כל אבריהם ממים כוננו' (43) ובהרחבת תיאור בריאת הדגים השטים במים (45–48).

42 בנוגע לאדם הראשון מתייחס הפייטן רק לאד שעלה מן הארץ להשקות את האדמה (טור 57) ולנהרות היוצאים מעדן (58–60). מכאן הוא עובר ישירות לדור המבול ומרחיב בעניינו תוך הזכרה חוזרת ונשנית של מי המבול הזועמים (61–67). גם בסיפורי האבות הוא מבליט כל מקרה שבו נזכרים מים: על אברהם הוא בוחר לספר דווקא שנתן לישימעאל חמת מים (70); יצחק מצא באר מים (71); יעקב 'גל אבן מבאר' והציג 'מקלות ברהטי מים' (72); ויוסף הושלך לבור 'באין מים' (76) ופתר את חלום פרעה על פרות שעלו מן היאור (78). גם מסיפור שעבוד מצרים, המכות והגאולה נזכרים רק הפרטים הקשורים במים: פרעה ש'יעץ לכלותם במים' וסופו שטבע במי ים סוף (80) ומכת דם ש'שיכל מימי יאור' (81). תיאור תולדות העולם מסתיים בקריעת ים סוף ובשירת הים, כאשר 'שבחו בתוך ים עוברי בתוך מים, שירות במים לשמו שינו' (83). יש לציין שהפייטן דילג ככל הנראה על סיפור דור אנוש למרות המדרש המספר ששליש העולם נשטף אז במימי האוקיינוס (השווה: ספרי דברים מג, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 97, ובמקבילות). רוב הפייטנים הכותבים את תולדות העולם נהגו שלא לפסוח על אירוע זה.

43 כך מכנה הפייטן את התורה שקדמה לעולם 'משולת מים' (13), את אברהם 'איש פץ יוקח נא מעט מים' (69) ואת ארץ מצרים 'ארץ מים' (77).

44 בתיאור בריאת הארץ בא למשל הדימוי המעניין: 'ונצבה ארץ כאניה על מים' (24); את סיפור מגדל בבל מצליח הפייטן לשלב באמצעות הדימוי 'ופרצו כמים' (68); ועל אברהם אבינו, בנוסף לכינוי הקשור במים (ראה בהערה הקודמת) ולסיפור חמת המים (ראה לעיל, הערה 42), הוא מספר גם שצמח 'כערבים' על 'חלי מים' (69). יש לציין שדימויים ומטפורות מצויים בפיוטנו גם בלי ליצור קשר ישיר למים. כמה מציורי לשון אלו יסודם במקרא, כגון 'דוק פרס כאוהל' (14), 'כען הקירח' (19), 'בריה ודלתים' (33) או הרחתת עמקי המצולות כסיר (18); וראה בפירוט בביאורים לטורים אלו. לעתים משתמש הפייטן בדימוי מקראי תוך הוצאתו לעניין חדש ושונה: הציור 'והוקפאו אז כגבינה' מתאר במקרא את יצירת האדם, ואילו בפיוט הוא נקשר אל בריאת האדמה (ראה בביאור לטור 21). דימויים אחרים נראים מקוריים יותר, כגון התכת השאור שבעיסה כציור ליצירת הארץ (שם), או תיאור אברהם שצץ 'מבין קוצים' (68).

יש בקטע כמה עניינים נוספים שאינם שגורים בתיאורים פייטניים אחרים של תולדות העולם. הפייטן מתאר את מטרת יצירתם של בראים שונים, וכדרכם של עוד פייטנים הוא מזכיר דרך משל את בריאת הדג שנועד לבלוע את יונה.⁴⁵ ואולם בפיוטנו נרמזת תכלית בריאתם של עוד שני גורמים, והיא מפתיעה: נחלי הזפת והחימר נבראו לשם תיבת משה (27),⁴⁶ והחיות והבהמות נוצרו כדי להכין מטעמים ליצחק (49). יש לציין גם את תיאור חזון אחרית הימים, שבהם 'זאב וטלה ירעו כאחד' (ישעיהו סה, כה), המשולב בסיפור בריאת החיות. מדרש בלתי ידוע מופיע גם בתיאור מכת הדם: הפייטן מציין ששבעת הימים שבהם נענשו המצרים בדם הם כנגד שבעת 'ימי נדה' (82). נראה שכל הפרטים הללו מצביעים על מסורת עתיקה וייחודית שהייתה בידי פייטננו.

למרות כובד לשוני מסוים המקשה על הבנת הפיוט, שמקורו כנראה באילוצי השרשור והאקרוסטיכון, הסדר שלפנינו ראוי להיחשב בין מיטב היצירות שהגיעו לידינו מתקופת הפייטנות הקדם-קלסית, והוא אח לסדרי העבודה המפוארים של יוסי בן יוסי ופייטנים קדומים אחרים.⁴⁷

סדר הפסוקים (ג) הציב אתגר מורכב בפני הפייטן: היחידות הפייטניות הקצרות, הכבולות גם בעבודות השרשור והאקרוסטיכון, והנקטעות פעם אחר פעם על ידי הפסוקים, לא אפשרו לו להעמיד בפיוט מהלך תוכני רצוף או מתפתח. תוכנה של כל יחידה מוכתב כאן באופן עצמאי על ידי הפסוק שאחריה ומושפע במידת מה גם ממילת השרשור שבראשה. אבל הפיוט אחיד מבחינת נושאו הכללי, ומוקדש כולו לבקשה על הגשם, השפע והברכה, לעתים תוך רמז לגאולת ישראל.⁴⁸ למרות הכבלים הסבוכים ניכר גם כאן כישרונו הרב של הפייטן.⁴⁹

45 כך הוא דרך משל בסדר העבודה 'אזכיר גבורות' ליוסי בן יוסי (ראה: א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 128, טור 28) וברמז גם בסדר 'אז באין כול' (ראה: י' יהלום, אז באין כול: סדר העבודה הארץ-ישראלי הקדום ליום הכיפורים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 71, טור 66). עניין זה נזכר במדרש בין התנאים שהתנה הקב"ה עם בראיו; ראה: בראשית רבה ה, ה.

46 עצם הזכרת נחלי הזפת והחימר בעת בריאת העולם ייחודית לפיוטנו, ואינני מכירה כיוצא בה במקום אחר. ייתכן שלחץ האקרוסטיכון והאילוץ לחפש תיבה הפותחת באות ז' הביאו לשילוב הזפת, ואפשר שתיאור 'המון נחלי זפת' בא גם כדי לקשר נושא זה לעניין המים הזורמים גם הם בנחלים.

47 יש לציין שבין סדר זה לבין פיוטי יוסי בן יוסי, ובראשם סדר העבודה 'אזכיר גבורות', קיימים גם קשרים של צירופי לשון וענייני תוכן. ראה דרך משל את המצוין להלן, בביאור לטור 16.

48 ההיבט הלאומי בולט דווקא על רקע הנושא הכללי (הגשם); בקשת הברכה היא לכאורה לעם ישראל בלבד. ראה דרך משל בטור 1 ('בעבור בני ציון יגילו במלכם'), 2 ('תעטר בני אב ראשון'), 3 ('דשן מביא מעשר').

49 במילות השרשור, העלולות להכביד על הטקסט, הצליח הפייטן להשתמש במיומנות, ואף ניצל אותן

שני הפיוטים דמויי הרהיטים שאחרי סדר הפסוקים (ד, ה) דומים בתוכנם: הבקשה להפריית האדמה בגשם ולהצמחת שפע של יבולים עולה בכל אחד מטוריהם.⁵⁰ החזרה הסטראוטיפית על תוכן דומה בכל הטורים אופיינית לקטעים מן הסוג הזה. בטור המעבר לברכת האל הקדוש (ו) הצליח הפייטן לשלב תפילה על הגשם (בחציו הראשון) ורמז לקדושת השם (בחציו השני), תוך שהוא שב ומדגיש את ההקשר הלאומי ('גאולך תרוה מגשם יורה') ומנמק את בקשתו בכך שישאלם הם המקדישים את הקב"ה בעולם. בגוף שבשבעתא (ז) עוזב הפייטן את נושא הגשם ועובר לעסוק בעניין היום, שמיני עצרת, הוא נושא הברכה המתפייטת. כפי שצינו, רוב טורי הגוף נחתמים במילה 'שמיני' או לפחות מכילים מילה זו באיזו נטייה,⁵¹ ועל ידי כך מתמקד הפייטן שוב ושוב בעניין שמיני עצרת. אך במקרים רבים הוא גולש, כמקובל אצל פייטנים נוספים, להזכרות נוספות של המספר שמונה, ורומז לברית מילה, לנגינה 'על השמינית' וכדומה. הפסוקים המתפייטים קשורים גם הם כמובן ליום השמיני ועניינם נרמז בפיט, ואף הם ממקדים אפוא את הפייטן בנושא המרכזי.⁵² לציון מיוחד ראוי הביטוי 'יום חג עצרת שמיני' (טור 1): בני ארץ ישראל הקפידו מאוד שלא להזכיר שם חג על יום שמיני עצרת בנוסח הקבע של תפילותיהם,⁵³ והחריגה של פייטן כה קדום ממנהג זה יש בה כדי להעיד על חופש ההתנסחות היחסי של הפייטנים, המנוגד להקפדה היתרה בנוסח תפילות הקבע. חטיבות הסיום הקצרות של הפיוט (ח-י) נעות במרחב המצומצם שבין מילות פסוק המסגרת שבראשן לבין לשון המעבר לברכות שבסופן. אך למרות זאת מצליח הפייטן לשלב בכל אחת מהן לשון 'מים', בתוך בקשה מפורשת לירידת גשמים (בחטיבה ט), כמטונימיה לגאולה (ח)⁵⁴ או כחלק מתיאור המנוני של הקב"ה (י).⁵⁵

לעתים ליצירת משחקי מילים מכוונים, תוך הצבת כינוי המכוון ללשונן. כך דרך משל בטור 2: 'בראשון

תעטר בני אב ראשון', ובטור 14: 'נרחב תכין ברחבה ונסבה'.

50 הפיוט השני מסתיים בכמה טורים המבקשים על תחיית המתים.

51 ראה לעיל, הערה 29.

52 בהקשר זה יש להזכיר שוב את הפסוק החריג שאחרי טור 11, אשר ה'שמיני' שבו איננו קשור בשום דרך לשמיני עצרת; וכבר ציינו (בסעיף הקודם) שהפסוק איננו כלול בפסוקי הקבע של החג, ואף הטור הרומז אליו חורג מאקרוסטיכון הפיוט וחשוד כתוספת זרה.

53 ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 101–102.

54 ניסוח המים משמש במקרה זה כסמל לגאולה וכחלק מן המעבר לברכת העבודה בעת ובעונה אחת; בנוסף על כך מתוארים המים במהלך מטפורי נאה כבאים 'ממעייני הישועה'.

55 לשון הטור: 'קולות במים שטה' / ואדר במרום תטה'. בטור השני, הנוסף בחטיבה זו, אין לשון מים, אך נזכר נהר. כזכור, אין ביטחון במקוריותו של טור זה בפיוטנו (ראה בסוף הסעיף הקודם).

3. שאלת מקוריות הקטעים בקומפוזיציה

עתה, משעמדנו על הרכב השבעתא ועל מהלכיה התוכניים, שומה עלינו לברר אם אכן יצירה אחת לפנינו, שכן למרות קדמותם הברורה של כל חלקיה, והעובדה שכולם עשויים טורים בלתי מחוזרים הכתובים בכישרון פיוטי ניכר, לא ברור אם הקומפוזיציה כפי שהיא לפנינו אחידה ומקורית.⁵⁶ החשד עולה בעיקר משום הסתירה בין חטיבת הפיוט המעבירה לברכת האל הקדוש (ו) לבין החטיבות המפייטות את הברכות האחרונות של העמידה (ח-י): אם החטיבות האחרונות מיוסדות, כפי שראינו, על פסוק המסגרת 'בעשתו למטר חק ודרך לחיזי קלות' (איוב כח, כו), ואין בהן רמז לאקרוסטיכון אלפביתי, הרי חטיבת המעבר לברכת קדושת השם פותחת באות ג, כצפוי בשבעתא אלפביתית, ואין בה זכר לפסוק מסגרת. מסתבר אפוא שבמקרה זה עירב המעתיק חטיבות משתי שבעות שונות. עירוב זה מטיל אפוא חשד של מעשה הרכבה גם על שאר מרכיבי השבעתא, והוא אף מקשה על שחזור חטיבות הפתיחה שעמדו בראשה ואינן מצויות בקטע שלפנינו: ייתכן שחטיבות אלה עמדו כל אחת על טור אחד, הפותח באות מן האלפבית (וחטיבת המעבר ל'האל הקדוש' היא המשכן הישיר) או במילה מפסוק המסגרת (וחטיבות הסיום הן הממשיכות אותן), אך גם אפשר שהובאו ממקום אחר ותבניתן שונה.⁵⁷

מתוך שאר מרכיבי הקומפוזיציה, אין כל ספק ששני הקטעים המרכזיים והמקיפים, קטעי 'סדר עולם' וסדר הפסוקים (ב-ג), קשורים זה בזה ושייכים לקרובה מקורית אחת: בשניהם מופיע שרשור הכלול באלפבית, וסדר הפסוקים אף קשור בשרשור לפסוק החותם את 'סדר עולם'.⁵⁸ לגבי יתר הקטעים הביטחון פחות גדול: מצד אחד אין בהם

56 גם קומפוזיציות קדומות אחרות הבאות בכתב יד זה נחשדו בעבר כמורכבות וכמכילות קטעים זרים. לעניין שבעתא הטל ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 102. קרובה קדם-קלסית נוספת המועתקת בכתב היד היא הקדושתא לשבועות 'אברות אימה', ואף בה יש קטעים זרים, ובראשם סדר עולם של ר' יוחנן הכהן; גם כמה קטעים קדם-קלסיים נראים בה כבלתי מקוריים. ראה: ע' פליישר, 'לקדמוניות הקדושתא: קדושתא קדם-יניית ליום מתן תורה', הספרות, ב (תש"ל), עמ' 390–414. במקומות נוספים בכתב היד מציע הפייטן לקדושתא קלסית הרכב מחודש, הכולל בהן פסקה קדומה, בלתי מחוזרת.

57 בנקודה זו יש משמעות לעובדה ששבעתא הטל הסמוכה מסתיימת גם היא בחטיבות פיוט המיוסדות על סימום של פסוק מסגרת, ואילו חטיבותיה הראשונות לקוחות מקומפוזיציה שונה ובנויות בדומה לחטיבות הפתיחה של קדושתא: הן מקיפות יותר ומלוות בשרשרות פסוקים ובמחרוזות סיום (אם כי נראה שמחרוזות הסיום אינן אותנטיות), כפי שבייר פליישר, הטל והגשם, שם, עמ' 105. שבעתא גשם קלסית שחטיבותיה הראשונות בנויות על דרך הקדושתא מצאנו במורשתו של ר' יוחנן הכהן. ראה: נ' ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד, א, עמ' קלא-קלב; ב, עמ' 163–164.

58 פסוק זה נבחר בכוונה תחילה באופן שיתאים לשרשור, והתיבה האחרונה שבו פותחת בא' הנצרכת לאקרוסטיכון.

סימני תבנית הקושרים אותם זה בזה, אך מצד אחר אין כל סתירה או בעיה בשיוכם לקומפוזיציה אחת. הדבר אמור בעיקר לעניין הקטע הראשון (א) והקטעים הרהיטיים (ד-ה): העובדה ששלושת הקטעים הללו מיוסדים על מילות קבע, ואילו קטעי 'סדר עולם' וסדר הפסוקים הבאים ביניהם משורשרים לכל אורכם, אינה מאפשרת לקבוע את מידת הקשר ביניהם.⁵⁹ חשד גדול יותר של זרות מעורר ה'גוף' (ז) משום שישנו: זה הקטע היחיד בקרובה שאינו עוסק בעניין הגשם והמים אלא בעניין שמיני עצרת באופן כללי. אלמלא הפסוק המיוחד לתפילת המוספין של בני ארץ ישראל המשולב בו (אחרי טור 8), לא היינו מעלים על הדעת שהוא נכתב לתפילת מוסף של שמיני עצרת דווקא.⁶⁰ החשד לגבי קטע זה אף גובר משום שברור שהמעתיק שלח בו את ידו ולא הביאו כנתינתו, שכן, כפי שצינו בסעיף א, הוא קטוע בראשו וחלק ניכר ממנו חסר.

לא הצלחנו אפוא לקבוע אם מקורם של רוב הקטעים שלפנינו בקרובה אחת או בכמה יצירות, אבל גם אם מעשה הטלוא לפנינו, הרי כל קטע וקטע לעצמו מעיד על חיותם של פיוטי הגשם בתקופת הפייטנות הקדם-קלסית ועל מהלכים קדומים בהתגבשות הסוג ובעיצובו.

4. קדמות השבעתא

חשיבותה הגדולה של שבעתת הגשם שלפנינו, על כל חלקיה, היא בקדמותה הגדולה. היא נראית קדומה משבעתת הטל העתיקה המועתקת באותו מקור. בשבעתת הטל חלקים רבים מחוזרים, לעתים אפילו כמעט באופן סדיר,⁶¹ ואילו בשבעתת הגשם עדיין אין כל רמז לחריזה.⁶² סימן קדמות נוסף הוא היקפו הבסיסי והמינימלי של סדר הפסוקים, המעמיד רק טור מרובע אחד כנגד כל פסוק מתפייט; בקטע המקביל בשבעתת הטל בא פיוט רחב ומקיף הרבה יותר. גם מהלכו של פיוט 'סדר עולם', הקשור כפי שראינו אל

59 פייטנים שיסדו את יצירותיהם על שרשור הקפידו פעמים רבות על שרשור מרכיבי הקומפוזיציה כולה, אולם לעתים בחרו לקטש בשרשור כמה מן המרכיבים, ואת האחרים שחררו מן השרשור ואף עיטרו בקישוטי תבנית אחרים. לעניין פיוטנו יש לשים לב לעובדה שהפייטן הקפיד לסיים את סדר הפסוקים בפסוק שתיבתו האחרונה פותחת באות ת, ולכאורה ביקש להצמיד לו בשרשור קטע המיוסד על תשר"ק, עובדה המטילה ספק במקוריותם של קטעים ד-ה; אך ייתכן שבחירת הפסוק באה רק כדי להשלים את סדרת הפסוקים המובאים על פי האלפבית של תיבתם האחרונה, גם כשלא היה בכך צורך לשם השרשור. קיימת כמובן אפשרות שהקטע שלפנינו לקוח משבעתא לערבית (או למנחה), והרמז 'בעצרת שמיני' הוא לא לפסוקי המוספין אלא לפסוק הראשון שבעמידות הרגילות, הכולל את המילים 'ביום השמיני מקרא קודש... עצרת היא' (ויקרא כג, לו). אם כך הוא, העדר כל ציון לגשם בקטע מובן היטב.

61 ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 107.

62 רק במקומות ספורים אנו מוצאים בה חריזה פנימית מקומית, ולעולם אין היא תופסת יותר משתי צלעיות מתוך הטור המרובע. ראה דרך משל: להמטיר / יושבי טיר (ג, 30) או בורח / אורח (ג, 45). המרחק בין היקרויות בודדות אלה לבין המחזרות הנחרזות לכל אורכן בחלקים ניכרים של שבעתת הטל גדול מאוד.

הסדר הבסיסי של סיפור הבריאה יותר מאשר לנושא המים, מצביע על קדמות גדולה. דומה אפוא שעומדת לפנינו שבעתת הגשם העתיקה ביותר שהגיעה לידינו עד כה.⁶³ משום קדמותה הגדולה, חשובות ביותר המסקנות העולות מניתוח הקומפוזיציה. קודם כול יש להבליט את הלימוד הראשון העולה מתוכה, והוא שהרכבם הבסיסי ותוכנם הפיוטי של רוב חלקיהן הייחודיים של שבעתות הטל והגשם כבר נתמסדו בתקופה הקדם-קלסית. סדר עולם המקדים סדר פסוקים מקיף, ולאחריהם קטעים דמויי רהיט, אינם אפוא חידוש של הקלירי ושל בני זמנו. חידושי התקופה הקלסית מתמצים מעתה בפיתוח הייחודי של קטעים אלה, ובעיקר בהתרחקותו של 'סדר עולם' מן הצמידות הבסיסית אל הסדר הכרונולוגי של סיפור מעשה בראשית. לימוד חשוב אחר נוגע ל'גוף': הקדמת מבוא פיוטי לכל פסוק ופסוק שונה, כפי שציינו, ממנהגם של הפייטנים הקלסיים להביא את פסוקי החג בצרורות. במקרה זה אין לדעת אם שינו הפייטנים הקלסיים מן המנהג הקדום, או שמא דווקא המהלך המתועד בגוף שלפנינו היה שולי וחריג גם בזמנו.⁶⁴ מהלך חריג משתמע גם ממבחר המקראות המתפייטים בסדר הפסוקים: ריבוי הפסוקים בסדר זה, וסדרם שאיננו מכוון על פי מקומם במקרא, שונה מן המוכר לנו גם משבעתת הטל הקדומה (וכן מסדר הפסוקים שיידון בהמשך המאמר) וגם מן המקובל בתקופה הקלסית.⁶⁵ במקרה זה עולה דווקא מן הפיוט הקדום מהלך משני של הפגנת וירטואוזיות צורנית על חשבון המסורת המקובלת.

על הזהירות שעלינו לנקוט בהסקת מסקנות גורפות מעיד פרט נוסף בסדר הפסוקים: העובדה שאין הוא משועבד לנושאי קבע, שלא כבסדרים הקלסיים המקבילים, עשויה הייתה להביא למסקנה שהעתרת נושאי קבע על סדרי הפסוקים היא מהלך שנתחדש בתקופה הקלסית; אך מסדר פסוקים קדום נוסף שהגיע לידינו מתברר שלמהלך זה יש שורשים קדם-קלסיים ברורים. נעבור אפוא לדון בסדר פסוקים זה ובלימוד העולה מתוכו.

ב. סדר פסוקים משבעתת גשם עתיקה

הקטע השני הנדפס כאן הוא סדר פסוקים קדום המשולב באופן משני בשבעתא מאוחרת,

63 גם סדר הפסוקים העתיק שיידון בחלקו השני של המאמר מאוחר יותר, כפי שנראה בפירוט בהמשך.

64 העובדה שלא כל 'גוף' קדם קלסי פייט כל פסוק בנפרד מוכחת מן ה'גוף' שבשבעתת הטל המקבילה (פליישר, הטל והגשם [לעיל, הערה 3], עמ' 136–138): 'גוף' זה מעביר כמקובל לצדור הפסוקים הראשון ולפסוק 'שלוש פעמים בשנה' (דברים טז, טז) בלבד. וראה עוד לעיל, הערה 32.

65 ראה לעניין זה לעיל, חלק ראשון, סעיף 1, ולהלן, הערה 73.

היא שבעתת הגשם ‘ארץ חטה אסמיה תגדיש’ של רב סעדיה גאון.⁶⁶ השבעתא מועתקת בקונטרס בן שישה דפי קלף, אשר גיליונו החיצוני שמור בקמברידג’ באוסף ט”ש, ס”ח 243.146, ושני גיליונותיו הפנימיים שמורים בספריית הבודליאנה באוקספורד, וסימנם MS Heb. e. 77 (2851/4), דפים 6–7. הגיליון החיצוני (כ”י קמברידג’) קרוע ומחורר מאוד, ואילו שני האחרים שרדו כמעט בשלמותם. העמוד הראשון של הקונטרס שימש שער, ומעמוד ב מועתקת השבעתא של רס”ג, ובתוכה, אחרי הרשות ‘אשק על פי’,⁶⁷ מועתק הסדר הקדום שלפנינו. לאחר השלמתו שב המעתיק אל השבעתא של רס”ג ומביא את ארבע חטיבותיה האחרונות שכנגד השלמת ברכות העמידה.⁶⁸

הסדר הזה נראה מאוחר יותר מסדר הפסוקים המקביל שבו דנו קודם לכן: אמנם אין חרוזים ברוב חלקיו, אך ברור שמחברו כבר מכיר את השימוש בחרוז, והוא חוזר באקראי את הצלעיות בטורים לא מעטים.⁶⁹ סדר זה גם רחב יותר: לפני כל פסוק ופסוק עומדות בו חטיבות מקיפות של ארבעה טורים מרובעים, במקום טור אחד בסדר המקביל. מכל הבחינות הללו דומה הסדר שלפנינו לשבעתת הטל הקדומה שדובר בה לעיל: גם בה עומדים בסדר הפסוקים ארבעה טורים מרובעים כנגד כל פסוק, וגם בה כבר קיים שימוש מקומי בחרוזים.⁷⁰ פרט משותף נוסף לשני הסדרים הוא שניהם פותחים בקטע עצמאי מקיף, ורק לאחריו הם מביאים את טורי הפיוט המעבירים לפסוקים, בניגוד למקובל בסדרי הפסוקים הקלסיים בשבעתות טל וגשם, ובשונה ממה שראינו בשבעתת הגשם שתוארה בחלק א.⁷¹

66 ראה: סדור רב סעדיה גאון, מהדורת י’ דודזון, ש’ אסף וי’ יואל, ירושלים תש”א, עמ’ שצה ואילך.

67 שם, עמ’ שצו–שצז.

68 הם הקטעים הנדפסים שם, עמ’ ת–תא, שורות 26–40. אחרי השבעתא, בשוליים התחתונים של העמוד האחרון, כתוב ביד אחרת השם ‘עובדיה בר יהודה יזל’. נראה שמדובר בבעל הקונטרס באחד מגלגוליו.

69 שתי צלעיות חרוזות זו בזו בטורים 2, 13, 42, 55, 87 (מילה חוזרת פעמיים בסופי צלעיות בטורים 32, 34, 38, 40, 75, 80); שלוש צלעיות (או שתי צלעיות בחרוז ברור ושלישית בצליל דומה) נחרזות בטורים 8, 10, 32 (בסיומת דקדוקית), 33, 46, 59, 60 (בסיומת דקדוקית), 66; שני צמדים של צלעיות החרוזים ביניהם באים בטור 56; כל ארבע הצלעיות חרוזות זו בזו, אם כי בסיומת דקדוקית, בטורים 57, 61. זאת לבד מכמה משחקי מילים בסופי צלעיות אשר אינם בגדר חריזה מדויקת אך ודאי הבליטו את הקישור הצלילי ביניהן; ראה דרך משל: תמים / תאומים (טור 9); אב / עב (19).

70 לעניין החריזה ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ’ 107–108. סדר הפסוקים נדפס שם, עמ’ 122–127 (כל טור מרובע בשתי שורות).

71 גם בסדר שלפנינו וגם בשבעתת הטל אין כל ספק בשייכותו של המבוא לסדר הפסוקים, משום רצף האקרוסטיכון האלפביתי ושאר קישוטי תבנית המשותפים לו ולקטעים המפייטים את הפסוקים: בפיוטנו ממשיכה החטיבה המעבירה לפסוקים את רצף האקרוסטיכון שנפתח בהקדמה, וכל חלקי היצירה משורשים, כפי שנראה בסמוך. בשבעתת הטל עומד הפיוט כולו, כפי שציינו, על רצף של פתיחות מקראיות

מבחינת מספר הפסוקים דומה הסדר שלנו לפיוטי פסוקי המלכויות, הזיכרונות והשופרות לראש השנה: מפויטים בו עשרה פסוקים בלבד, מספר מצומצם שלא מצאנו כיצא בו בסדרי טל וגשם נוספים. גם סדר הפסוקים מכוון: הפייטן מביא פסוק מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים, וחוזר חלילה שלוש פעמים, ושב וחותם בפסוק מן התורה – אף כאן בדומה למצוי בתקיעות.⁷² סדר דומה, לעתים אף בצירוף חתימה בפסוק מן התורה, מופיע בשבעות טל וגשם נוספות.⁷³

הפיוט שלפנינו מיוסד על אלפבית מרובע הבא בראשי טוריו. טורי אותיות א–ל באים ברצף; למן טורי האות מ מעביר כל טור רביעי לפסוק. הטורים הללו כולם קשורים בשרשור, כשמילת השרשור כלולה ברצף האקרוסטיכוני: כל טור וטור מסתיים במילה המתאימה לנצרך לאלפבית בטור הבא. הפסוקים נרמזים בטורים שלפניהם וקשורים בשרשור אל הטורים שלאחריהם. מילות שרשור אלה חורגות מן האקרוסטיכון; האות הדרושה באה בתיבה שלאחריהן.⁷⁴ קישוטי תבנית דומים ראינו גם בסדר הפסוקים שבשבעות הטל שתוארה בסעיף א; בפיוט שלפנינו מהלכם צנוע יותר. בולטים במיוחד בסדר שלפנינו נושאי הקבע, המבשרים מהלכים שיהפכו לדפוסי קבע

מתהלים קיט, הקובע גם את האקרוסטיכון האלפביתי. טורי אותיות א–ח מביאים את ההקדמה, ומהאות ט ואילך משלב הפייטן את הפסוקים. טורי האותיות פ–ת אינם מעבירים עוד לפסוקים, ובאים שוב ברצף. למרות אחדותו העקרונית של הפיוט, קיים הבדל ניכר, גם במקצב וגם ברפרנים ובמילות קבע, בין קטע ההקדמה שלו (א–ח) לבין יתר חלקיו. הבדל מסוים קיים גם בין החלק המשלב את הפסוקים לזה שאחריו (המקצב אמנם נשמר, אך הפתיחות המקראיות צפופות יותר, ומילות הקבע נעלמות).

72 במוסף של ראש השנה שכיח יותר הסדר של תורה–כתובים–נביאים, על פי משנת ראש השנה ד, ו: 'מתחיל בתורה ומשלים בנביא', אולם מצאנו גם תקיעות המביאות את הפסוקים בסדר של תורה–נביאים–כתובים, כמו לפנינו (אצל ר' מישאל בן אלסטל; ראה: ר' היינימן, 'מלכויות זכרונות ושופרות', עיוני תפילה, ירושלים תשמ"א, עמ' 66).

73 כך הוא כבר בשבעות הטל הקדומה שהדפיס פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 122–127; בסדר הקלירי 'פתח ארץ לישע' (דוידזון, י 3466; מחזור סוכות [לעיל, הערה 4], עמ' 418–427) שבקרבית 'אף ברי' (לעיל, הערה 4), ובדומה (אך ללא חתימה בפסוק מן התורה) גם בשבעות הטל והגשם של ר' פינחס הכהן (אליצור, פינחס [לעיל, הערה 8], עמ' 108) ובשבעות הגשם 'אשפוך לב כמים' של ר' יוחנן הכהן (ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן [לעיל, הערה 57], עמ' קלו). בסדר הקלירי לטל 'אלים ביום מחוס' (דוידזון, א 5126; מחזור פסח [לעיל, הערה 4], עמ' 225–234), וכנראה גם בסדר קלירי לטל ושבט שבשבעות 'בנאות דשא ארביץ המוני' (ראה שרידי אצל ש' שפיגל, אבות הפיוט, ניריורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 159–160), הסדר הוא תורה–כתובים–נביאים. כך הוא גם בסדר שבשבעות הטל 'אשאלה טל מאימ' של ר' יוחנן הכהן (ויסנשטרן, שם, עמ' קכה) ובשבעות הגשם של רס"ג שזכרה לעיל, הערה 66. בכל הפיוטים הללו מספרם הכולל של הפסוקים גדול ממספר הפסוקים שבפיוטנו.

74 בכמה טורים השמיט המעתיק את מילות השרשור שאחרי הפסוקים, או הביא אותן בהבלטה בשורה נפרדת, בהמשך לפסוק. בהדפסתנו השלמנו בסוגריים מרובעים את המילים החסרות והצבנו במקומן הראוי את המילים המובאות בנפרד.

בשבעתות הטל והגשם בתקופה הקלסית. כידוע, הפייטנים הקלסיים רומזים בדרך כלל בסדרי הפסוקים לנושאי קבע, ובראשם חודשי השנה והמזלות, שבטי ישראל ולעתים גם אבני החושן. בשבעתות הטל הקדומה עדיין לא הובאו נושאי קבע מן הסוג הזה בסדר הפסוקים,⁷⁵ וכן לא בסדר הפסוקים לגשם שתואר בחלק א. בסדר שלפנינו באים נושאי הקבע בהבלטה: בחלק המבוא, לפני שילוב הפסוקים, נזכר בטור הראשון או השני בכל יחידה אחד מן המזלות, ובטור השלישי החודש המתאים. עם השלמת רשימת החודשים והמזלות מסתיים גם המבוא של הפיוט. ביחידות המפייטות את הפסוקים מזכיר הפייטן את שבטי ישראל. מכיוון שנותרו לפייטן עשר יחידות בלבד, הוא מצופף את ארבעת השבטים הראשונים בשתי יחידות.

מחבר הסדר שלפנינו איננו רומז לנושאי הקבע, אלא מזכיר אותם בשמותיהם המפורשים, ואף כופל אותם לעתים בשני טורים סמוכים⁷⁶ ומתאים להם את תוכן הפיוט. לעתים הוא מדגיש את נושא הקבע (בעיקר את שם המזל) על ידי מילים הדומות לו בצליליהן,⁷⁷ או מעמיד לצדו כינויים, דימויים ומטפורות הכוללים את שמו.⁷⁸ טיפול זה של פייטנו בנושאי הקבע שונה מן המקובל ברוב הפיוטים הקלסיים, ובעיקר באלו של הקלירי, המסתפק בדרך כלל ברמזים דקים לנושא המתפייט ומביא אותו כעיטור בלבד.⁷⁹

75 חודשי השנה נזכרו בשבעתא זו דווקא ב'גוף' המפייט את הברכה הרביעית; ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 107.

76 ראה בטורים 5-6, 19-21, 25-26, 41-42, 45-46, 55-56.

77 השווה: 'תרוה תמים' / במזל תאומים' (9); וביתר שאת: 'ועל נהמת אריה' / ... / בבנין אריאל' // בכותר צדקת אב'... / מכאב אב' (17-19); וכן 'מלומדי קשת' / תנה באמרי קושט' / תת בענן קשת' (33).

78 כך, דרך משל: 'משוך בטלה' / לנפקדו בטלאים' (1); הכינוי 'למעלה עקרים' הבא בסמוך ל'עיקוק עקרב' (29-30); הכינוי ליעקב 'קח שני גדיים' המצטרף לדימוי 'בשסעך כגד' ולמקום 'עין גד' (37-38); הצבת הצירופים המקראיים 'כמר מדלי' ו'יזל מדלי' בצד הזכרת מזל דלי (41-42); והחזרה על 'כדגים בתוך פלג' ו'בשריצת דגים' ולצד הפועל 'תדגיא' והצירוף 'במעמד דווגים' (45-46).

79 הקלירי משלב את נושאי הקבע לעתים תוך שימוש ברמזים לשוניים דקים, המשתלבים מצד אחד ברצף של ההיגד השירי ומצד שני מתגלים כרומזים בצלילים לפרט מתוך הרשימה המתפייטת. כך, דרך משל, בסדר 'פתח ארץ לישע' שבשבעתת הגשם 'אף ברי' (לעיל, הערות 4, 73) רומז הקלירי לחודש ניסן בכינוי 'אביב', לאייר בשמו 'זיו', סיוון מכונה 'שלישי', וכך גם לגבי כמה מן החודשים שבהמשך. באופן דומה הוא נוהג ברשימת המזלות: את מזל טלה הוא מזכיר ככינוי מטפורי לישראל ('יחי טלאיו'), ולמזל מאזניים הוא רומז בכינוי הקשה 'בפילוס גומש' (לשון פלס והכרעת כף המאזניים). הרמז לחודש אדר ולמזל דגים בא בצמד הפעלים 'לאדרו ולהדגו' (לפארו ולהרבנות). אבל גם במקומות שבהם נזכר החודש או המזל בשמו הרגיל (גם בסדר זה, ובאופן בולט יותר בסדר שלו לטל 'אלים ביום מחוסך' [דיידון, א 5126; מחזור פסח (לעיל, הערה 4), עמ' 225 ואילך], שבו הציב הקלירי את שמות החודשים והמזלות במפורש בסופי מחרוזות והתאים להם את החרוזים), נשמר מעמדו העיטורי של נושא הקבע, ואין הוא הופך למרכז התוכן של הפיוט.

מעניינים במיוחד המקרים שבהם משפיע נושא הקבע על תוכן הפיוט. כאשר מזכיר הפייטן כמה מן החודשים, הוא עובר לפתע לספר על אירועים מרכזיים שהתרחשו באותם חודשים. לעתים הוא מבליט בעניינים אלה את הקשר לגשם. כך גורת הזכרת חודש סיוון את סיפור מתן תורה, אך הפייטן משכיל לספר גם על ירידת הגשם בעת מעמד סיני: 'בַּעֲת לְדַת חֶק / בְּרַעַף גֶּשְׁמִי דוֹק' (12). ובהגיעו לחודש שבט הוא מספר על משה שלימד את ישראל תורה בחודש זה, תוך שימוש בדימויו של משה עצמו הממשיל את דבריו לגשם: 'כָּל לֶקַח יִרְעִיף / עֲנוֹת כְּמָטָר // בִּירַח עֲשִׂיתִי עֶשֶׂר / הוֹאִיל לְלַמְדָּנוּ' (44).⁸⁰ ואולם במקומות אחרים אין הוא טורח בזה כלל: עם הזכרת חודש תמוז הוא רומז לנשים המבכות את התמוז (16); לעניין אלול הוא מאריך בתיאור ייחום העדרים, משום שראש חודש זה הוא ראש השנה למעשר בהמה (21–23); חודש תשרי ומזל מאזניים גורים עיסוק בהכרעת ישראל לזכות, בלא להזכיר את הגשמים כלל (25–28); לעניין כסלו נזכרים נרות החנוכה (35); הזכרת טבת גורת את סיפור לקיחת אסתר לבית אחשורוש, אירוע שהתרחש בחודש זה (40); ועם הזכרת אדר עוסק הפייטן כמובן בנס פורים (47–48). התופעה בולטת עוד יותר בחלקו השני של הפיוט, המוקדש לשבטי ישראל. כאן דומה שאין השבטים בגדר קישוט טכני בלבד: לגבי רובם מוסיף הפייטן דיון בברכות הייחודיות שנתברכו בהם, ושוב במרבית המקרים ללא יצירת קשר ממשי לעניין הגשם והמים.⁸¹ הרמזים לשבטים, וכמותם יתר העניינים המתפייטים בסדר שלפנינו, מבוססים כמעט לכל אורך הפיוט על פסוקי מקרא. עולם המדרש כמעט שאינו נוכח בפיוט, ורק בפינות בודדות שלו ניתן אולי למצוא איזו הסתמכות על דברי חז"ל. גם בכך דומה יצירה זו לשבעת הטל הקדומה.

לשון הפיוט בדרך כלל פשוטה למדי. שימושי לשון פייטניים אופייניים מצויים בו, אך לא בצפיפות רבה.⁸² אבל נקודה אחת בלתי שגרתית ראויה לציון: כידוע, נהגו הפייטנים להטות את הפעלים העלולים בעבר על דרך עו"י בבניין קל, בלא להתחשב בשורשם

80 למקורות הנרמזים ראה בביאור הטורים. יש לציין שבעניין שבט ולימוד התורה על ידי משה ממשך הפייטן גם בטור הבא, אף על פי שבסופו הוא כבר מוקדש לאדר. כוח השפעת הנושא המיוחד של החודש ניכר כאן ביותר.

81 את המים מזכיר הפייטן בהקשר זה רק כשהדברים מתבקשים מאליהם. כך דרך משל הוא מבקש 'לְטַהֵר מִקְתָּם רְאוּנָן // לְבַל יִפְחֹז פְּמִים' (50), אבל לגבי שבטים אחרים, שבברכותיהם אין מים מפורשים, באים הרמזים לברכות בצד בקשות המים כמעט בלי קשר אליהן. ראה את הפירוט בעניין שבט לוי (53–54), יששכר (57–58), זבולון (62), דן (67–68), נפתלי (69–72), גד (74–75) ואשר (77–78).

82 ראה דרך משל את השמות הפייטניים 'עֶרֶף' (10, 12, 49) או 'תְּנוּב' במקום תנובה (40). לשימושי הפועל ראה בסמוך, בפנים.

ובגזרתם.⁸³ פעלים כאלה המצויים בפיוטנו הם דרך משל 'עֲשֵׂתָה' במקום 'עשית' (47) או 'נָט' במקום 'נטה' (58). אבל בעתיד ובציווי אין בדרך כלל שום ערבוב בין גזרות הפועל. והנה בפיוטנו מצאנו לכאורה פעמיים פעלים מגזרת ל"י כשהם נוטים בעתיד או בציווי על דרך עו"י: פעמיים באה הצורה 'תִּכְסֶּה' (13, 68) במקום 'תכסה' או 'תתכסה', ופעם אחת הצורה 'פִּיִּיךְ' (65) שעניינה הוצאת מים מפכים. צורה אחרונה זו אפשר שהיא פועל דנומנטיבי הגזור מ'פך' ואיננה נטייה של פכ"ה,⁸⁴ אך מכל מקום היא בלתי שגרתית. אפשר שנטיות אלו מעידות על לשון פיוט שעדיין לא הגיעה לכלל גיבוש מלא. עומדים אפוא לפנינו שני שרידים מקיפים ומרשימים מתקופה קדומה בתולדות הפיוט, תקופה שרק מעט מזעיר מן היצירות שהתחברו בה הגיע לידינו, וכל קטע המיתוסף לחשבון זה מעמיק את הבנתנו במהלכי היצירה בתקופה שטרם היות החרוז חובה בפיוטים, ומעשיר את אוצר שירתנו העברית הקדומה.

1. קטעים משבעתות גשם קדומה

א

 [...] בְּאַבְרָתְךָ / וּבְעֵתְךָ תִּן גֶּשֶׁם וּמִים
 זְמַנִּי חֲרוֹן תִּמְחָה מִנִּי / יוֹדֵעַ זְמַנִּי עוֹלָם
 וְנִדְבּוֹת פִּינוּ קִבֵּל מִנִּי / בּוֹרָא מִים בְּיִלְדוֹת מִים
 זֶךְ בְּלִי עוֹן אֶתָּה / וְחֵי בְלִי מָוֶת אֶתָּה
 זְכִינוּ לְמַעַנְךָ וְהַחַיִּינוּ / וְהִרְאִינוּ בְּנִדְבַת מִים
 5 וְאִין אֵל יִקְדָּמְךָ / וְאִין מֶלֶךְ מוֹלֶכְךָ
 מְלָכוּתְךָ מוֹשְׁלָה בְּכָל / מוֹלִיד בְּלֶהֱב וּבְמִים
 וְאִין לָךְ גּוֹי כְּמוֹנוּ / וְאִין לָנוּ אֵל כְּמוֹךָ
 פּוֹתֵחַ יָדוֹ לְתִשׁוּבָה / וְאַחֲרֵת לְאוֹצֵר מִים

א 3 ונדבות פינו: על פי תהלים קיט, קח. בילדות מים: השווה תהלים קי, ג. 6 מולך: מולך עליך (או לפניך).
 7 מולך בלהב ובמים: המולך את ישראל ומגן עליהם באש ובמים (השווה ישעיהו מג, ב). 8 ואין לך גוי כמונו: השווה שמואל ב' ז, כג. ואין לנו אל כמוך: ראה מיכה ז, יח. 9 לתשובה: לשבים אליו. ואחרת: ואת
 83 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 270; 'י יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 67 ואילך; 'י ייבין, 'חילופי גזרות בלשון חכמים ובלשון הפיוט', מחקרים בלשון, ד (תש"ן), עמ' 171.
 84 ראה בביאור הטור.

- 10 הוֹלֵכֶךָ בְּלִהְבֵי אֵשׁ / יוֹשֶׁבֶךָ בְּנִהְרֵי מַיִם
קְדוֹשְׁתֶּךָ בְּרִיבּוֹתֵי אֵשׁ / סְפִירְתֶּךָ בְּנִיטְפֵי מַיִם
הֵן מְלֹאכִים לָךְ יִמְלִיכוּ / וְגַם שָׂרִים לָךְ יִשְׁירוּ
מְלוּךְ מִהֲרָה בְּצִיּוֹן / וְנִגִּיל בְּמִלְקוֹשׁ מַיִם
דִּיּוֹן רַחֲמִים אֶתָּה / וּמֵאֲרִיךְ קֶץ לְכָל חוֹטָא
15 וְאַלּוֹהַ סְלִיחוֹת אֶתָּה / זֹרֶק וּמִכְפָּר בַּמַּיִם
דָּר טַל אֶתָּה / וְהוּא בְּקוֹצוֹתֶיךָ
מוֹלִיד מָטָר אֶתָּה / וּמַחְשִׁיר לָנוּ נִיטְפֵי מַיִם
גִּיבּוֹרֵי מַעֲלָה יִמְלָלוּ / תּוֹקֶף גְּבוּרְתֶּךָ
מִשְׁפִּיל גְּבוּרִים אֶתָּה / וּמִיתַגְבֵּרָא בְּקוֹלוֹת מַיִם
20 גִּיל נִגִּיל בָּךְ / יְרוּשָׁלַם תִּשְׁמַח בָּךְ
עֲרָבִים וּדְשָׁאִים יִשְׁמְחוּ בָךְ / בְּתִיתֶךָ לְמוֹ בְּעֵינֵיהֶם מַיִם
בְּשָׁמִים שִׁתָּה כִּיסְאָךְ / כִּי לָךְ אֶרֶץ וְשָׁמַיִם
כּוֹנֵן שַׁעַר שָׁמַיִם / מִשְׁפָּר שָׁמַיִם בְּרוּחַ וּמַיִם
בִּיטָה מְשָׁמִי קוֹדֶשֶׁךָ / וְרַחֵם מְשָׁמִי הַדּוֹמָךְ
25 נוֹתֵן קוֹל מְשָׁמִים / מִשְׁפִּיעַ מְשָׁמִים הַמּוֹן מַיִם

ידו השנייה. **לאוצר מים:** להשפיע גשם על הארץ; השווה בראשית רבה עג, ד (מהדורת תיאודוראלבק, עמ' 848): 'ג' מפתחות ביד הקב"ה... מפתח גשמים, "יפתח יי לך את אוצרו" וגו' (דברים כח, יב). 10 **הולכך:** הליכתך. **בלהבי אש:** השווה תהלים צז, ג. **יושבך:** שכנתך. **בנהרי מים:** השווה מכילתא בא, מסכתא דפסחא א (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 3): 'אף על פי שנדבר עמהם (עם יחזקאל ודניאל) בחוצה לארץ ובזכות אבות, לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים, שנאמר "ואני הייתי על אוכל אולי" (דניאל ח, ב), ואומר "ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל" (שם י, ד), ואומר "היה היה דבר יי אל יחזקאל בן בוזי הכהן על נהר כבר" (יחזקאל א, ג). 11 **קדושתך בריבבותי אש:** רבבות מלאכי אש משמיעים את קדושתך. **ספירתך בניטפי מים:** ואתה סופר כל טיפה של מים; השווה ישעיהו מ, יב; איוב לו, כז. 12 **לך ישירו:** יתנו לך שירה (השווה הושע ח, ד). 14 **ומאריך קץ:** ומאריך את זמן פרעון החטא. 15 **זורק ומכפר במים:** על פי יחזקאל לו, כה. 16 **והוא בקוצותיך:** על פי שיר השירים ה, ב. 17 **מוליד מטר אתה:** על פי איוב כו, יג. **ומחשיר:** ומוריד בשפע. 18 **גיבורי מעלה:** המלאכים (ראה תהלים קג, כ). 19 **משפיל גבורים:** זולאי הציע לתקן: משפיל גבוהים (השווה ישעיהו ה, טו). **ומיתגברא:** צ"ל כנראה: ומתגבר, ולדעת זולאי צ"ל: ומתגבר. **בקולות מים:** על פי תהלים צג, ד. 21 **ערבים:** מלשון 'כערבים על יבלי מים' (ישעיהו מד, ד), וזולאי הציע להגיה: עֲשִׁבִים. 22 **בשמים שתה כסאך:** השווה תהלים קג, יט; ישעיהו סו, א. **לך ארץ ושמים:** על פי תהלים פט, יב. 23 **שער שמים:** כינוי למקדש, על פי בראשית כח, יז. **משפר שמים ברוח:** על פי איוב כו, יג: 'ברוחו שמים שפרה', ומדרשו על בריאת השמים בבראשית רבה ד, ב (עמ' 26). 24 **ביטה:** הבט. **משמי הדומך:** מן השמים הנטויים על הארץ שהיא 'הדום רגליו' של הקב"ה (ישעיהו סו, א); אך החזרה על תיבת 'משמי' חשודה. 25 **נותן קול משמים:** ראה שמואל ב' כב, יד ועוד, והשווה גם תהלים עז, יח. **משמים המון מים:** השווה ירמיהו י, יג; נא,

אל אחד אתה / ויודע מעשה כל רוח
 ורוח תתה למטר / להמות בו קול ומים
 אמוצים ברקים בחופניו / ושולח גלגלים ברעם
 ומחיל אל חיל ילכו / עשות חפץ יוצרם

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> מעלה נשיאים >מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוצא
 רוח מאוצרותיו> (תהלים קלה, ז)

ב אָנֶה־מִּבְּכָל כּוֹחַ / וְאֵיךְ אֶעְצֹר כּוֹחַ // אֶעֱמִיק לְדַבֵּר / צָחוֹת אֶמְלֵל
 אֶמְלֵל בְּפֶה / אֶבְיָעָה מִלֵּב // אֶחַפֵּס קִרְבֵּי־יָם / כְּלִיֹּת אֶחְקֹר
 אֶחְקֹר לְהַבִּין / יִרְאֶה נֹתֵן בֵּין // אֶשְׁנֶן גְּבוּרוֹת / בְּשִׁפְתֵי אֶמוֹנוֹת
 אֶמוֹנוֹת נְכוֹנוֹת / עֵיתוֹת נֶאֱמָנוֹת // אֶמִּיץ לְהַצִּיב / תִּיקֹן עוֹצֵם בְּרִיֹּת

5 בְּרִיֹּת מִ.... / עַד לֹא הוֹצֵבוּ // בְּאֶדֶר מִים נִצְפָן / כִּיֹּן בְּמוֹשֵׁב
 בְּ>מוֹשֵׁב< קָדָם / מְעוֹנָה דִּיר אֵינִי // בְּטָרֶם הוֹחֵק חֲרוֹת / חוֹרִית לֹל
 בְּמֶאֱמָר
 בְּ>מֶאֱמָר< חֲשׂו / מְקוֹת מְקוֹר מִים // בְּתוֹהוּ זִיקְקָתָה בּוֹהוּ / בּוֹקְקוּ בְּמִים
 בְּ>מִים< פָּאָרוּ הוֹכְמָם / לְדֹלֶת חוֹק // בְּטִיסְתּוֹ הִמּוּ / וּבְקוֹל רַעַם גּוֹעֵשׂוּ

טז. 26 כל רוח: כל חי. 27 תתה למטר: נתת כדי להוריד מטר. קול: רעמים. 28 אמוצים ברקים בחופניו: הקב"ה מחזיק ומאמץ את הברקים בחפניו. גלגלים ברעם: על פי תהלים עז, יט. 29 ומחיל אל חיל ילכו: על פי תהלים פד, ח, ומוסב כאן על הברקים והרעמים.

ב 1-3 אנהם... אמונות: דברי הפייטן (מעין רשות). **2 אחפס קרביים:** אחפש ואבדוק את פנימיותי. **כליות אחקור:** השווה ירמיהו יז, י; ובמילת 'אחקור' נכתבה הח' על גבי ק'. **3 יראה נותן בין:** אולי צ"ל: 'יראת נותן בין, את גדולתו ומוראו של הקב"ה (הנותן בינה לאדם). **4 אמיץ:** מוסב על הקב"ה. **להציב:** לברוא. **תיקון עוצם בריות:** את הבריות בגדולתן ובתיקונן. **5 מ....:** כך (עם נקודות) בכתב היד, ואולי צ"ל: 'מ'לקדש' (הצעת פרופ' ע' פליישר, או 'מ'בראשית') (הצעת יהושע גרנט). **באדר מים:** כנראה: במים אדירים. **נצפן:** היה צפון וטמון העולם (מעין הקביעה שהעולם בראשיתו היה 'מים במים' [ראה ירושלמי, חגיגה ב א, עז ע"א ועוד]); אך אולי מוסב על הקב"ה (השווה להלן, טור 8). **כיון במושב:** אולי: והקב"ה במושבו תכנן את הבריאה. **6 במושב... איני:** במושבו של הקב"ה בשמים ('מעונה', השווה דברים לג, כז), שאותם הוא איווה לו לדירה. **מעונה:** ע' כתובה על גבי אות מחוקה. **בטרם... במאמר:** עוד קודם שנברא ('הוחקק') העולם המגולף והמעוצב ('חרות') על ידי הקב"ה שברא הכול במאמרו. **7 במאמר:** בדבר ה'. **חשו:** מהירו להיווצר. **מקוות מקור מים:** נראה שתיאור המים כאן שייך עדיין לתיאור העולם שלפני הבריאה, שהיה 'מים במים' (ראה לעיל, בביאור לטור 5). **בתוהו זיקקתה בוהו:** על שום בראשית א, ב: 'והארץ היתה תהו ובהו', והשווה גם סדר רבה דבראשית, כד-כו (ש"א ורטהיימר, בתי מדרשות, ירושלים תשי"ב, עמ' לב): 'למעלה מתהו בהו'. **בוקקו:** הורקו או נמסו (ראה תרגום יונתן לירמיהו נא, ב; ישעיהו יט, ג). **8 פארו הוכמס:** כבוד ה' נסתר. **לדלת חוק:** קשה, ואולי צריך להיות: לָדֶת

ג>עשו< מנוהם / סיתרו בעבים // גולת רוח העדיפה / סף גירותם
 10 ג>רויתם< צצה / בהמון כל פועל // גובהי מרום / עד לא גוננו
 ג>וננו< חצובי / אש אוכילה // גדודי להבי להט / לרופף ברעד געו
 ג>עו< נבראים / מגחלי אש // גברו לשון / סוד חוקר דת

ד>ת< ארג / שעשועים יום יום // דעת משולת מים / מאז יעץ דרש
 ד>רש< נעלמה / מעיני כל חי // דלת נסתרה / העמיד דליות
 15 ד>ליות< שורש / מקום מקדשינו // דרך תחתיות / ערכו ברום דוק
 ד>וק< פרס כאוהל / ושמ רוח בתוך // דאה מרחף / כרוח על המים

ה>מים< הובדלו / לנבכי תחתיות // הונדפו באומר הירקין / וכבושם
 הירתיח

חק, רמז לתורה, או [ל]דת חק (כלשון צפניה ב, ב); ואם לשון 'לדת' מכוון, אולי הוא רומז לאיוב לח, ח-י, ומדבר בהגבלת המים (הצעת יהושע גרנט), אך הטור כולו אינו מיושב היטב. **בטיסתו**: ב'רוח אלהים מרחפת על פני המים' (בראשית א, ב). **ובקול רעם גועשו**: על פי תהלים קד, ז. 9 **מנוהם**: מנהמת. **סיתרו בעבים**: הקב"ה, על פי איוב כב, יד. **גולת רוח... גירותם**: קשה, ואולי משמעו: רוח ה' המגלה את יסודות העולם ומעמקי המים (השווה שמואל ב' כב, טז; תהלים יח, טז) הגדילה את עצמת המים; ו'גירותם' משמעו אולי שפיעתם (מהשורש נג"ר; הצעת יהושע גרנט). 10 **גרותם... גוננו**: אולי: מקומם של המים היה מרכזי בין כל חלקי הבריאה, עוד קודם שנבראו השמים. **גוננו**: כאן כמו: כוננו, נבראו (וכן בטור הבא); ואולי משמעו: נמתחו כאוהל המגן על הבריות. 11 **חצובי... להט**: המלאכים. **לרופף ברעד געו**: והגיעו (שעה שנבראו) לעמוד ברעדה לפני ה' (ו'לרופף' גם הוא מלשון רעד וחוסר יציבות, השווה איוב כו, יא). 12 **נבראים מגחלי אש**: כינוי נוסף למלאכים. **חוקר דת**: הקב"ה (השווה איוב כח, כז). 13 **דת**: את התורה. **שעשועים יום יום**: משלי ח, ל, וראה מדרשו על התורה שקדמה לעולם בבראשית רבה א, א, עמ' 1. **דרש... דעת**: משעה שיעץ וחשב הקב"ה לברוא את העולם, דרש את דעת התורה (משולת מים, ראה דברים רבה ז, ג ועוד); השווה בראשית רבה א, א (עמ' 2): 'היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם'. 14 **נעלמה מעיני כל חי**: כינוי לתורה, על פי איוב כח, כא. **דלת נסתרה**: אולי: ומתוך הפתח שפתחה לו התורה הנסתרת. **העמיד דליות**: ברא את כל העולם ('דליות' מטפורה לבראיה כולה, והשווה גם ליחזקאל לא, ז). 15 **דליות שורש מקום מקדשינו**: וקודם לעולם ברא הקב"ה את הענפים היוצאים משורשו של המקדש (לכינוי 'דליות' השווה ירמיהו יא, טז, ומדרשו על המקדש בירושלמי, תענית ד, ד סח ע"ד), והכוונה ככל הנראה למדרש על ששת הדברים שקדמו לעולם, וביניהם 'בית המקדש... דכת' "כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו" (ירמיהו יז, יב) (בראשית רבה א, ד, עמ' 6). **דרך תחתיות**: קשה, ואולי הוא רמז ליהננס (שאלו תחתית) שנבראה גם היא קודם לעולם (בראשית רבה שם). **ברום דוק**: בגובה השמים (ראה בטור הבא). 16 **דוק פרס כאוהל**: הקב"ה ברא את השמים, ועל פי ישעיהו מ, כב: 'הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת'; והשווה גם 'אזכיר גבורות' ליוסי בן יוסי (א' מירסק, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 124, שורה 11): 'דוק נטה לאהל'. **ושם רוח בתוך**: והבדיל ברוח בין השמים לארץ (ולמים התחתונים שבה). והשווה שוב 'אזכיר גבורות' (שם, עמ' 125, שורה 17): 'שת תקרה בתוך', וכאן הרוח היא החוצצת ולא הרקיע. **דאה**: מוסב כנראה על הקב"ה (השווה תהלים יח, יא). **מרחף כרוח על המים**: על שום בראשית א, ב: 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים'. 17 **המים** וכו': תיאור הבדלת המים התחתונים מן המים

הַרְתִּיחַ <כְּסִיר / עֲמָקֵי מְצוּלוֹת // הִתִּיז הִיפְרִיז / גַּג הַעֲלִיזוֹת
הַעֲלִיזוֹת <מִים / קוֹלוֹת הַמּוֹן זָרִם // הָיוֹת כְּעֵן הַקִּירח / שְׂדֵי הַיָּקִים
הַקִּים > / זָרֵק / אָבֵן פֶּתַח חֶלֶד // הוֹצֵק עֶפֶר / לְרַגְבִּים וְדוֹבְקוֹ 20

וְדִבְקוֹ <וְהוֹקְפָאוֹ / אֵז כְּגִבְיָהּ // וְהוֹתֵךְ סָאוֹר בְּעִיסָה / וְהוֹכֵן וְנַעֲשֶׂה
וְנַעֲשֶׂה > וְנוֹסְדוֹ / עֲמוּדֵיהָ עַל מִים // וּפְנֵי תְהוֹם הוֹטְבָעוֹ / הָרִים וְעֲמָדוֹ
וְעֲמָדוֹ > עַל רוּחַ / עֲתִידוֹת לֹא הוֹצִגוֹ // וְרוּחוֹ עַל סַעְרָה / תְּלִיָּה וְנִיצְבָּה
וְנִיצְבָּה > אֶרֶץ / כְּאֻנְיָה עַל מִים // וְרוֹאֵי אֲדִנְיָה / עַל בְּלִי מָה זֹבְדָּה

זִבְדָּה <עֲפְרוֹת / כָּל בְּשׁוּלִישׁ // זֶה שֶׁקַל בְּפֶלֶס / גְּאוֹת הָרִי זָבַת 25
זָבַת > הוֹעֲנֵקָה / גְּבוּהִים לִיעֲלִים // זְרוּמֵי הַפּוֹכִי / הַמּוֹן נַחֲלֵי זִפְתַּת

העליונים (בראשית א, ז). לנבכי תחתיות: למעמקי תהומות; ו'נבכי' על שום איוב לח, טז. הונדפו: התנדפו, הורדו למעמקים. באומר... היתחית: במאמרו של הקב"ה שהרתח והסעיר את המים והפיץ בהם ריח טוב; השווה פסיקתא דרב כהנא, נספחים פרשה ב (מהדורת מנדלבויס, עמ' 456): "היתחית כסיר מצולה ים ישים כמרקחה" (איוב מא, כג), כמעשה בשמים ישים ים, כד"א "רוקח מרקחת מעשה רוקח" (שמות ל, כה). 18 הרתיח... מצולות: ראה במובא לטור הקודם. היתחית... העליות: כאן עובר הפייטן לבריאת השמים והמים העליונים, המכונים 'גג העליות' על שום תהלים קד, ג; ו'היתחית' לשון זריקת נוזלים למרחק, ו'היפריז' כנראה מעניין הגדלה מרובה, אך ייתכן שהוא לשון פרישה (השווה: ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 262, ביאור לטור 24). 19 מים קולות המון: השווה ירמיהו י, ג; נא, טז. כען הקירח: כמו: כעין הקרח (המעתיק סימן נקודות לציין שהי"ד שייכת ל'כעין' ולא ל'הקרח'), מראה הרקיע על פי יחזקאל א, כב. 20 זרק אבן פנת חלד: ירה את אבן הפינה של הארץ, על פי איוב לח, ו. הוצק... ודובקו: על פי איוב לח, לח. 21 והוקפאו אז כגבינה: תיאור בריאת הארץ כנוזל שנקרש, והלשון על פי איוב י, י, אך הפייטן מעביר את הדברים מבריאת האדם לבריאת האדמה. ולעניין השווה פרקי דר' אליעזר ג: 'הארץ מאיזה מקום נבראת, משלג שתחת כסא הכבוד לקח זרק על המים ונקפאו המים ונעשה עפר ארץ'; וראה גם תיאור מקביל של בריאת השמים בבראשית רבה ד, ז, עמ' 31. והותך סאור בעיסה: הפייטן ממשיך את החומר שנזרק למים והפכם לארץ (השלג או כיוצא בזה) לשאור הניתן בעיסה, ולא מצאית לכך מקור. ולצירוף תמונת השאור להקפאת הגבינה השווה גם י' יהלום (מהדיר), אז באין כול: סדר העבודה הארץ-ישראלית הקדום ליום הכיפורים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 71, טורים 67–68 (הערת יהושע גרנט; ושם מדובר על בריאת האדם). 22–23 ונוסדו עמודיה... וניצבה: לקטע כולו ראה בבלי, חגיגה יב ע"ב: 'הארץ על מה עומדת, על העמודים... עמודים על המים... מים על ההרים... הרים ברוח... רוח בסערה... סערה תלויה בזרועו של הקדוש ברוך הוא'. ופני... הרים: ללשון השווה משלי ח, כד–כו. עתידות לא הוצגו: אין בידי לפרש. ורווח: צריך להיות: ורוח. 24 כאוניה על מים: משום שעמודיה נתונים על המים (ראה בטורים הקודמים). וזואי... זובדה: והמתבוננים באדני הארץ וביסודותיה רואים שהיא נתונה ('זובדה') על בלי מה, על פי איוב כו, ז: 'תלה ארץ על בלי מה' (והשווה גם שם לח, ו); ואפשר לנקד גם: "וְרוֹאֵי אֲדִנְיָה", כלומר: ומראה אדניה. 25 זבדה... בשליש: ניתנו לארץ העפרות של הקב"ה ש'כל בשליש עפר הארץ' (ישעיהו מ, יב). זה: הקב"ה, על פי שמות טו, ב ועוד. שקל... זבת: שקל בפלס את ההרים הגאונים והנישאים של הארץ, על פי ישעיהו שם. ו'זבת' כינוי לארץ על שום 'ארץ זבת חלב ודבש' (שמות ג, ח ועוד). 26 זבת: הארץ. הוענקה גבוהים ליעלים: ניתנו בה ה'הרים

זַפֶּת <הוֹחֶמְרָה / בְּחִימָר וּבִזְפֶּת // זֹמֶן בְּעֶבֶר / מִלְדֵי הָעֶבְרִים זָה
זַח <הִישִׁיתָה / כְּמוֹ בְּמִלָּן // זָעַף שָׁאָר מִים / מִפְּנֵי חֲדָרָה

חֲדָרָה <מִים / הוֹצֵפְנוּ וְנָחוּ // חוֹפְפוּ בְרוֹם וּבְעוֹמָק / וּבְבִינָה חוֹלְקוּ
חֲלָקוּ <לְהַמְטִיר / עַל יוֹשְׁבֵי טִיר // חֶסֶד מוֹדֵם בְּשׁוּעַל / הִישְׁכִּילוּ חֲזוֹת
חֲזוֹת <נֹרְאוֹת / פּוֹעֵל גְּבוּרוֹת // חִילְקָם לְתוֹךְ יָם / וְסָד בְּעֶדֶם חוֹל
חֹל <גָּבול הוֹסֵבֵב / וְגַם לֹא יַעֲבֹרְנָהוּ // חֲקָתוֹ בְּתֵהוֹם / בְּחוֹתָם טֵבַע

טֵבַע <חֹתָם / בְּרִיחַ וּדְלָתִים // טִיפֵי עֲזִים / לְמִקְוֵה יָם טָפָף
טָפָף <הַמִּים / וְנִרְאָתָה יִבְשֶׁת // טְהַרְתָּ כּוֹחַ יָדָיו / יִסְדוּ טְפוּחֶיהָ

הגבוהים ליעלים' (תהלים קד, יח). **זומי... זפת:** וכן ניתנו בארץ נחלי זפת זורמים. ותיבת 'הפוכ' אינה נהירה, ואולי רומז הפייטן שנחלי הזפת נמוכים ובלתי נעימים, בניגוד להרים הגבוהים; אך ייתכן שיש כאן רמז דק לבריאת גיהנם שבא יידונו הרשעים, המהפכים את דברי ה', בנחלי זפת וגפרית (השווה מסכת גיהנם, פרק ראשון, בית המדרש, א, עמ' 147). 27 **הוחמרה:** נברא בה חימר. **זומן:** מוסב על החימר. **בעבור... זה:** בעבור משה שנאמר עליו 'מילדי העברים זה' (שמות ב, ו), ואמו שמה אותו בתיבה 'ותחמרה בחמר ובזפת' (שם ג). 28 **זה:** הקב"ה (ראה לעיל, טור 25). **הישייתה:** שם את הארץ. **כמו במלכן:** כננאי הבונה בית (השווה נחום ג, יד ועוד). **זעף:** גירש, הקווה. **שאָר מִים:** את המים שנותרו על פני הארץ. **מפני חדריה:** כדי לברוא את חדרי הארץ, כלומר את היבשה; ונראה שהפייטן בטור זה מקדים לרמוז לייקוּו המים' (בראשית א, ט) תוך שהוא מפיט את בריאת הארץ (בראשית א, א), אף על פי שבסמוך יחזור למעשי היום השני. 29 **חדריה:** כמו: בחדריה. **מים הוצפנו:** כאן קשה לפרש על חדרי הארץ, ואולי הכוונה לחדרים שבבריאה כולה, גם במרום; השווה איוב לז, ט: 'מן החדר תבוא סופה'. **חופפו ברום ובעומק:** כנראה: מתחילה חיפו המים וכיסו את העולם כולו, מלמעלה עד למטה. **ובבינה חולקו:** ולאחר מכן חילק הקב"ה בין המים העליונים למים התחתונים בחכמתו (השווה בראשית א, ז). 30 **להמטיר:** כאן מכון הפייטן למים העליונים שעל פי אמונת הקדמונים הם מקור הגשמים; השווה בראשית רבה ד, ג, עמ' 27: 'המים העליונים תלויים במאמר... ופירותיהן אלו גשמים'. **על יושבי טיר:** על יושבי הארץ, השוכנים ב'טירים' (עיירות קטנות, ראה ספרי דברים, קפ, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 223; והשווה בבלי, מכות י"א ועוד). **מודדם בשועל:** הקב"ה ש'מדד בשעלו מים' (ישעיהו מ, יב). **הישיכילו חזות:** ייתכן שמוסב על המים, אך נראה יותר שמדובר כאן על יושבי הארץ הרואים את חסד ה' בעת ירידת הגשמים. 31 **חילקם לתוך ים:** כאן עובר הפייטן למעשה היום השלישי שבו נקוו המים בימים. **וסד:** נראה שצריך להיות: וְסָף, לשון גבול ומסוכה, על שום איוב לח, ח. 32 **חול... יעברנהו:** על פי ירמיהו ה, כב; תהלים קד, ט. **חקתו בתהום:** את החול, עפר הארץ, חק הקב"ה על פי התהום; השווה בראשית רבה לג, א, עמ' 300, ובמקבילות: 'ומה הרים הללו נכבשים על תהום שלא יעלה ויצוף את העולם' וכו'. **בחזותם טבע:** והוא חותם את התהום וטבוע על פיו. 33 **טבע חותם:** המשך האמור בטור הקודם, אך כאן הדברים מוסבים על החול שסביב הים. **בריח ודלתים:** על פי איוב לח, ח-י: 'ויסך בדלתים ים... ואשים בריח ודלתים'. **עזים:** כינוי למים, ואולי הוא רמז לניסיונם להתפרץ בעת הבריאה (כהמשך לתיאור הגבלתם בטורים הקודמים); השווה למובא במדרש כונן (בית המדרש, ב, עמ' 25): 'אמרו המים לא נרד, העיזו לפני הבורא ולכן נקראו מים עזים, שנא' "ובמים עזים נתיבה" (ישעיהו מג, טז). **למקוה ים:** על פי בראשית א, י. **טפף:** חולק, אך אולי משמעו כאן כמו הטיפף, הזיל. 34 **ונראתה יבשת:** על פי בראשית א, ט. **טהרת כוח ידיו:** וידו הטהורות והחזקות של הקב"ה. **טפוּחֶיהָ** (ו' תלויה

35 <פוחיה> וְשִׁיחִיהָ / צִצּוֹ וְהִצְמִיחוֹ / טַעַם נָעִים / פְּרִים טוֹבִלוֹ
טֹבֵלוֹ מִמַּעַל / מָטָר וְגַם טַל // טוֹמֵן שׁוֹרֶשׁ / עַל יִבְלֵי יָם

יָם <מִתְהוֹם / רוֹבֶצֶת תַּחַת // יִשְׁלַח שְׂרָשָׁיו / לְמַטָּה כְּעַלִּי יָבוֹל
יָם>... יִפְרִיחַ / גֶּפֶן סוּרִיקָה // יוֹזֵל מְדָלְיוֹ / וּמִלְכּוֹ בְּגוֹדֵל יָרוֹם
יָרוֹם <לְהָאִיר / עֵשׂ שְׁנֵי מְאוֹרוֹת // יַעַץ לִידַע בָּם / לִילָה וְגַם יוֹם
יָוֶם> לְזוֹרֵעַ / וּבֹקֵעַ וּפּוֹלֵחַ // יִסְפִּיק טָרְפוֹ לְהַכִּין / וּלְהַפִּיק כּוֹחוֹ

פָּחוֹ <יְחַלִּיף / נוֹתֵן לַיעָף כּוֹחַ // כָּאֵז עֲלִילוֹת / עוֹמְדִים כְּדִין
כְּדִין> חוֹלֵל רוּחַ / אֵז בְּמִים // כּוֹנֵנוֹ שְׂרָצִים / עִם עוֹף כָּנָף
כָּנָף> טִיפְפוֹ / בְּעַלִּי כְּנָפִים // כָּל אֲבָרֵיהֶם / מְמִים כּוֹנֵנוֹ
כּוֹנֵנוֹ> לְעוֹפֵף / עַל פְּנֵי רָקִיעַ // כְּבָדוֹ נְשָׁרִים / לְשׁוֹט לְטוֹס

45 לְטוֹס> בְּמִים / צָץ דָּג גָּדוֹל // לְבָלוֹעַ בּוֹרִיחַ / מְקוֹם לְאוֹרִיחַ
<אוֹרֵחַ> הוֹכֵן / מַעַת נוֹצָר // לְמַלֵּט נִפְשׁוֹ / מִשַּׁחַת לְחַיִּים

בכה"י: גידוליה (מלשון 'עללי טפחים', איכה ב, כ), את הצמחים. 35 טובלו: נראה שכאן הוא כמו: תובלו, מלשון תבלין. 36 טבלו: אפשר שכאן הוא לשון טבילה במים, כלומר הושקו. מטר: נראה שכתב תחילה 'מטל' ותיקן. יבלי ים: כמו 'בלי מים' (ישעיהו מד, ד ועוד), והשינוי לשם השרשור. 37 ים: גם כאן משמעו מים. מתהום רובצת תחת: דברים לג, יג. ישלח... יבול: מוסב כאן על כל אחד מן הצמחים, אך הצירוף 'עלי יבול' קשה, ונראה שצריך להיות: כְּעַלִּי יוֹבֵל, על פי ירמיהו יז, ח: 'ועל יובל ישלח שרשיו'. 38 ים...: אם נכונה הצעת התיקון לסוף הטור הקודם, צריך להיות גם כאן 'יובל'. גפן סוריקה: אפשר שהפייטן מכוון כאן לא רק ליבולי הכרם אלא גם לעם ישראל, על שום ישעיהו ה, א-ז; ירמיהו ב, כא, וכך נרמז גם בהמשך הטור. יוזל... ירום: על פי במדבר כד, ז. 39 ירום: כאן הוא כמו המרומם, כינוי להקב"ה. לידע... יום: הפייטן מעביר את עניין ההבחנה בין יום ללילה, שנזכר במקרא כחלק מבריאת האור ביום הראשון (בראשית א, ה), לבריאת המאורות ביום הרביעי. 40 יום... ופולח: היום ניתן לבני האדם לעבוד את אדמתם, וברקע הדברים עומדים פסוקי תהלים קד, כב-כג. והלשון 'בוקע ופולח' על פי תהלים קמא, ז. ולהפיק כוחו: ולהכין את הנצרך לו כדי מחייתו. 41 כוחו יחליף: הטור עוסק בלילה, שבו נח האדם מעמלו. נותן ליעף כוח: הקב"ה, ישעיהו מ, כט. כאז... כדין: ובעת שנת הלילה עומדים בני האדם לדין על עלילותיהם ומעשיהם במשך היום (השווה ירושלמי, ראש השנה א ג, נז ע"א ועוד: 'הקב"ה דן... את האומות בלילה'). 42 כדין: כראוי. חולל רוח: נבראו יצורים בעלי רוח חיים; ואולי יש לנקד: חוֹלֵל רוּחַ, ומוסב על הקב"ה. במים: על שום 'שרצו המים' (בראשית א, כ). כוננו: נבראו. 43 טיפפו: כנראה: החלו להתרומם ולרחף בעת הליכתם. כל... ממים כוננו: כאן מדגיש הפייטן שהעופות נבראו מן המים (כנראה מפשט הכתוב בבראשית א, כ), ולא כדעה שהעופות נבראו מן הרקע (כדי ליישב פסוק זה עם בראשית ב, ט; השווה למחלוקת בבבלי, חולין כז ע"ב, וראה פרקי דר' אליעזר, ט: 'בחישי השרץ מן המים כל מין עוף' וכו'). 44 כבדו: נבראו במלוא כוחם, ולא ברור אם הוא לשון כבוד או כבדות. לשוט: לנוע. לטוס: לעוף (השווה איוב ט, כו). 45-46 לטוס במים: לנוע במים. דג גדול... לחיים: הוא הדג שבלע את יונה. בורח: יונה שברח מה' (יונה א, ג, י). לאורח: ליונה שהיה כאורח במעי הדג. למלט...

לְחַיִּים < הוֹנֵס / וַיֵּצֵאוּ לְחַיִּים // לַיִּשָּׁר מֵאֶכֶל / סִנְפִּיר לְקִשְׁקֶשֶׁת
לְקִשְׁקֶשֶׁת < בְּמִים / נוֹצְרוּ לְטֶהְרָה // לְתַעֲנוּג מִשְׁקָצִי / כָּל זֶר מֵאֶרֶץ

מֵאֶרֶץ < יָצַר / נָפֶשׁ חַיָּה // מִטָּעַם לְחִיד / כָּהוּ עֵינָיו מֵרְאוֹת
מֵרְאוֹת < לַעֲיֵן כָּל / מַעֲשֵׂיו הֵיכִין // מִקְרִיב כֶּבֶשׂ / לֹאֵל מִיָּדוֹ 50
מִיָּדוֹ < רוֹחוּחַ / נוֹתֵן לְכָל בֶּשֶׂר // מִיִּנְשַׁמֶּת חֵי כִּילְכָּלוֹ / לַעֲדָנוּ מִחֶלֶד
מִחֶלֶד < צָצוּ / פְּרִיצֵי חַיּוֹת // מִשְׁחָרֵי לְטָרֶף / מִקְרָבָה כּוֹלֵם נָצוּ

נָצוּ < אֲרִיּוֹת / עַם זְאִיבֵי עֶרֶב // נוֹדַע כִּי כֶּבֶד / עֲבוֹתִים נִקְשׁוֹר
נִקְשׁוֹר < לְרְאוֹת / זָאֵב עִם טֶלָה // נִיכָר לְרִבּוּץ / יְחִידוֹ נוֹיָהָם
נִיָּהָם < הוֹשׁ / לְפָרוֹת וְלִרְבוֹת // נוֹעֵץ לְהַחֲשִׁי / מוֹשֵׁל נֶאֱמָן 55
נֶאֱמָן < הַצְמִיחַ צִיר / מְרוֹקֵם בְּצֶלֶם // נִתְּנוּ לְהִיּוֹת / לְכָל פְּעֻלָּה שֶׁר

שֶׁר < בְּהִשְׁגִּיחוֹ / כִּי אֵין מִשְׁדָּד // סָח לֹאִיד / לְרוֹת תְּלָמִי שְׂדָה

לחיים: להציל את יונה מטביעה בים, וללשון השווה איוב לג, ל. 47 לחיים הונס: מוסב עדיין כנראה על יונה. ויצאו לחיים: הפייטן עובר לדבר על כלל הדגים שנבראו. ליישר... לקשקשת: הדגים הכשרים, בעלי הסנפיר והקשקשת (ראה ויקרא יא, ט-יב; דברים יד, ט-י) נוצרו כדי שיהיו לישראל למאכל. 48 לתענוג... מארץ: לגרום הנאה לישראל המשקצים כל מאכל זר, טמא, שיש בארץ. 49 מטעם... מראות: ומהבהמות שנבראו ביום החמישי הכינו מטעמים ליצחק שענינו כהו מראות (בראשית כד, א ואילך). 50 מראות לעין כל: כנראה משמעו: כדי שיראו לעין כול. מקריב... מידו: לא ברור אם הכוונה לאירוע מסוים או למטרה נוספת של בריאת הבהמות, הקרבת הקרבנות; וייתכן לפרש: מי שמקריב כבש לאל, מיד האל הוא מקריב (השווה דברי הימים א' כט, יד; הצעת פרופ' ע' פליישר). 51 רווחה: מחיה, אוכל. נותן לכל בשר: השווה תהלים קלו, כה. מנישמת חי כילכלו: הקב"ה כלכל והאכיל את האדם ('כל בשר') מנשמת חי, כלומר התיר להם לאכול בעלי חיים. מחלד: ממה שמוציאה הארץ (כולל הבהמות). 52 מחלד: מן הארץ. פריצי חיות: חיות טרף, על פי ישעיהו לה, ט. משחרי לטרף: על פי איוב כד, ה. נצו: הנצו, הופיעו. 53 אריות עם זאיבי ערב: הלשון על פי צפניה ג, ג. נודע... נקשור: וידועה נבואת הנביא שהאריות סופם להיות כבקר, על שום ישעיהו יא, ז; סה, כה; ולעניין הקשירה בעבותים השווה איוב לט, י. 54 זאב עם טלה: על שום ישעיהו סה, כה. לרבוץ יחדיו: על פי ישעיהו יא, ז. נוייהם: כמו: בנויהם, במקום המרעה (השווה יחזקאל לד, יד). 55 הוש: כך בכה"ל, ונראה שהתיבה לא הושלמה, ואולי צריך להיות 'הושבו' או 'הושתו'. נועץ: חשב, החליט. להחיש... נאמן: למחר לברוא את האדם שימשול בכל הבריאה (השווה בראשית א, כה); ו'נועץ' אפשר לפרש גם: נמלך, נתייעץ באחרים; השווה בראשית רבה ח, ג-ד, עמ' 58-60: "ויאמר אלהים נעשה אדם" וגו' (בראשית א, כו), במי נמלך, ר' יהושע בן לוי אמר במלאכת שמים וארץ נמלך... ר' שמואל בן נחמן אמר במעשה כל יום יום נמלך... ר' אמי אמר בליבו נמלך... ר' חנינא לא אמר כן, אלא בשעה שבה לברוא את אדם הראשון נמלך במלאכי השרת'. 56 נאמן: כינוי להקב"ה. הצמיח: ברא. ציר: שליח, הוא אדם הראשון שנשלח לעולם. מרוקם בצלם: על שום תהלים קלט, טו; בראשית א, כו-כו. להיות לכל פעלו שר: להיות שר ומושל בכל הבריאה (ראה בטור הקודם). 57 שר: הקב"ה המושל בכול. בהשגחו כי אין משדד: כאשר ראה שעדיין אדם

שְׁכַדְהָ > הוֹעֲנֵקָה / עֵץ רַעְנָן בּוֹ // סְעִיפֵי עֵדֶן / נָהָר יוֹצֵא סוֹבֵב
סוֹבֵב > לְהִשְׁקוֹת / צִימְחֵי הַגֵּן // שֵׁשׁ לְהִפְרֹד / לְאַרְבַּע סִיפּוֹת
סוֹפּוֹת > כּוֹשׁ / חוּילָה וְאַשּׁוּר // סִילְסָלוֹ לְמוֹצֵיא / לְנִגְדָם עוֹמֵר 60

עוֹמֵר > לְהַפְרִיא מִגִּזְע / לֵיד וְשֵׁם // עֲתָקוֹ וְגִבְרוֹ / סִיכְלוֹ עֲבֹדָה
עוֹבְדָה > רֶבָה / רַעְתָם בְּאַרְץ // עַד זֹרְמוֹ מֵיִם / עֲבִים עֲבָרוּ
עוֹבְרוּ > גְּבוּלָם / מְדוּדִים לְאַבְדָם / עֵשׂ תִּיבַת גּוֹפֵר / לְמַלֵּט עֲנוּיִם
עוֹנִיִּים > הוֹצֵפְנוּ / אֲזַ מִימֵי זַעַם // עֵינֹת תְּהוֹם / וְאַרְבּוּבוֹת פּוֹתְחוֹ

פּוֹתְחוֹ > וְשָׁבוּ / עוֹד עַל מְקוֹמָם // פְּתוּחַ לְאַסוּרִים / לְצֵאת פְּתָאוֹם 65
פְּתָאוֹם > צָצוּ / חֲבוּאֵי מִסְגֵּר // פָּרוּ וּמָלְאוּ / גִּיא וְכָל פְּתֻחָה
פְּתֻחָה > וּמִגְדִּיהָ / שֵׁשׁ בְּמֵי זַעַם // פָּצוּ בְּעַת מִגְדָּל / עוֹד לְהַתִּיךְ פֶּחַד
פֶּחַד > הִיבְהִילָם / וּפְרָצוּ כְּמִים // פָּנִי מִגְדָּל עוֹז / מִבֵּין קוֹצֵי צֶץ

אין לעבד את האדמה' (בראשית ב, ה). **סח...** **סדה:** העלה אֵד מן הארץ להשקות את האדמה (ש ו). 58-59 **סדה...** **בו:** והקב"ה העניק לארץ עצים רעננים, והכוונה לנטיעת גן עדן. **סעיפי:** ענפי, והכוונה: אילנות. **נהר יוצא וסובב...** **לארבע סיפות:** על שום בראשית ב, י. **סיפות:** כאן משמעו מקומות, קצוות. 60 **ספות...** **ואשור:** קצווי כוש, חוילה ואשור, הם המקומות שהנהרות הגיעו אליהם (שם יא-יד). **סילסלו:** רוממו ושיבחו. **למוציא לנגדם עומר:** להקב"ה המוציא להם את שיבולי התבואה ('עומר') מן הארץ. 61 **עומר להפריא מגזע:** מטפורה לבני האדם שפרו ורבו מגזעו של אדם הראשון. **ליד ושם:** והיה עליהם לצמוח לתפארת, והלשון על פי ישעיהו נו, ה. **עתקו וגברו:** גדלו ועצמו, והלשון על פי איוב כא, ז (והפרק נדרש על דור המבול). **סיכלו עבודה:** נמנעו מעבודת ה'. 62 **עבודה...** **בארץ:** כאן משמעו: ואילו עבודתם ומעשיהם היו רק עשית רעה רבה בארץ, על פי בראשית ו, ה. **רעתם:** בכה"י נראה: דעתם, ותיקנתי על פי הפסוק והעניין. **עד זורמו מים:** עד שמי המבול זרמו ושטפום, וללשון השווה תהלים עז, יח. **עבים עברו:** וענני המבול עברו והמטירו עליהם; ולשון 'עבים' בהשפעת 'עבות' שבתהלים שם, ו'עברו' משום חבקוק ג, י. 63 **עברו גבולם מדודים:** המים ('מדודים', על שום ישעיהו מ, יב) עברו את גבולם והציפו את העולם. **עש תיבת גופר:** נראה מוסב על הקב"ה שציוה את נח לעשות תיבת עצי גופר (בראשית ו, יד). **למלט ענויים:** להציל מהמבול את הצדיקים, נח ומשפחתו. 64 **מימי זעם:** ממי המבול השוטפים בעוז. **עינות...** **פותחו:** על פי בראשית ז, יא. 65 **פתחו ושבו...** **על מקומם:** אחרי שנפתחו שבו המים למקומם עם תום זמן המבול. **פתחו...** **לצאת:** כדי לפתוח את התיבה ולאפשר לכלואים בה לצאת ממנה. **פתאום:** נראה שזו מילת מילואים לצורך השרשו והאקרוסטיכון, וכן בראש הטור הבא. 66 **חבואי מסגר:** נח ובניו שהיו צפונים וסגורים בתיבה. **גיא:** את הארץ. **וכל פתחיה:** וכל המקומות שבה. 67 **פתחיה:** לא ברור מה משמעו כאן. **ומגדיה:** והצמחים שבארץ. **ששו במי זעם:** כנראה: שמחו בשפע מי המבול, שכן משפסק יכלו לצמוח בשפע; אך תוכן הדברים זר. **פצו בעת מגדל:** הפייטן עובר לעניין דור הפלגה ודבריהם בעת בניין מגדל בבל. **עוד להתיך פחד:** קשה, ונראה שצריך להיות: עוד להתיך פֶּחַד, כלומר לסלק את הפחד, לבנות מגדל שיגן על העולם מפחד מבול נוסף; השווה בראשית רבה לח, ו, עמ' 356: 'אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט, אלא בואו נעשה לנו סמוכות'. 68 **פחד היבהילם:** פחד ובהלה אחזו בהם (כאשר ה' בלל את שפתם). **ופרצו כמים:** ונתפזרו לכל עבר כמים המתפרצים.

צָּ<ן> אִישׁ פֶּץ / יוֹקח נָא מַעַט מִיָּם // צָדֵק נִחְלִי מִיָּם / כְּעֶרְבִים צָמַח
 70 צָּ<מַח> נָטְעוּ / שׁוֹרֵשׁ מִטְעוּ // צִי חֶמֶת מִיָּם / לִנֵּין שְׁפָחָה צָק
 צָּ<ק> בִּרְכָה / לְזֹרַע מֵאָה שְׁעָרִים // צִינְפוּ בָּאָר מִיָּם / בְּרִינָה צִהָלָה
 צָּ<הָלָה> לְהוֹסִיף / לְגַל אֶבֶן מִבָּאָר // צָק מִקְלוֹת בְּרִהֲטִי מִיָּם / לִיחַם קָרָא

קָרָא< > לְאֶחָיו / נִסַּע סוֹכְתָה // קָנוֹת מְרַעָה לְצֶאֱן / בְּמֵאָה קִשִּׁיטָה
 קָשִׁיטָה< > וְשָׁלַל / הוֹזִבַּד לְרוֹב // קָחְתוּ לְשִׁלַּח / בֶּן זְקוֹנִים קִידָם
 75 קָדָם< > לְלֶכֶת / לְרוֹעִי דוֹתָן // קָחוּהוּ וְהִשְׁלִיכוּהוּ / וּבִתּוֹף בּוֹר קִבְעוּהוּ
 קָבְעוּהוּ< > בָּאֵין מִיָּם / כִּי אִם עֶפֶר // קָשְׁרוּ לְמוֹכְרוֹ / וְעוֹדוּ בְּבוֹר רִיק

רָׁ<ק> לֹא הָיָה / דָּבָרוֹ לְאֶדוֹן // רָד לְאֶרֶץ מִיָּם / שִׁיעָשׁוּעִי וְגַם רָד
 רָד< > הוֹעֲנֵק חֵן / בְּגִיָּא תַחְפִּנְחָס // רָאוֹת שָׁר מִן הַיָּאֹר / פְּרוֹת רַבּוֹת

מבין קוצים צץ: כאן עובר הפייטן לאברהם אבינו, שמבין כל הרשעים הללו המשולים לקוצים צץ והופיע. 69 פץ: שאמר. יוקח... מים: בראשית יח, ד. צדק: כמו: בצדק, והוא רמז לאברהם, על שום ישעיהו מא, ב: 'מי העיר ממזרח צדק יקראוהו לרגלו', והפסוק נדרש על אברהם במקומות רבים (ראה בראשית רבה מב [מג], ג, עמ' 418 ועוד), 'ומזל צדק היה מאיר לו' (בראשית רבה שם). נחלי... צמח: ואברהם צמח ועלה 'כערבים על יבלי מים' (ישעיהו מד, ד). 70 צמח... מטעו: והיה לאברהם זרע, הוא יצחק. ציו... צק: ועל פי צווי ה' הוא שילח מפני יצחק את ישמעאל ('צין שפחה', בן הגר), ויצק ומילא לו חמת מים (בראשית כא, יד). 71 צק: יצק הקב"ה. לזרע מאה שערים: ליצחק שזרע ומצא מאה שערים (בראשית כו, יב). צינפו: עיטרו, נתן לו לגדולתו. באר מים: ראה בראשית כו, יט-לב. 72 לגל אבן מבאר: ליעקב, על שום בראשית כט, י. צק: כמו צג, הציג מקלות... קרא: על פי בראשית ל, לז-לט. 73 קרא לאחיו: יעקב שלח מלאכים אל עשו אחיו (בראשית לב, ד). נסע סוכתה: על פי בראשית לג, יז. קנות... קשיטה: וכשהגיע יעקב לשכם קנה חלקת שדה במאה קשיטה (בראשית לג, יט), והפייטן מוסיף שהוא קנה חלקה זו כדי לרעות בה את צאנו, ולא מצאתי לכך מקור. 74 קשיטה ושלל: ממון ורכוש. הוזבד: ניתן לו. קחתו... קידם: והוא לקח את בן זקוניו, יוסף (בראשית לז, ג), לשלחו אל אחיו. 'קחתו' לא בידיים אלא בדברים. 75 קדם: מיהר יוסף. לרועי דותן: אל אחיו שרעו בדותן (שם יז). קחוהו... קבעוהו: על פי בראשית לז, כד. קחוהו: לקחוהו. קבעוהו: השאירוהו. 76 באין מים: בבור שהיה ירק, אין בו מים (שם); וקריאת תיבת 'באין' קשה (בכה"י נראה 'באין' או 'באז'). כי אם עפר: לקביעה זו לא מצאתי מקור, והיא מנוגדת למובא בבראשית רבה פד, טז, עמ' 1020, ש'מים לא היה בו, נחשים ועקרבים היה בו'. קשרו: קשרו קשר, וזממו. ועודו בבור ריק: ובשעה שאחיו ביקשו למכור עדיין היה יוסף בבור הריק. ריק: 'תלויה'. 77 ריק... לאדון: ודבר זה, עניין מכירת יוסף, לא היה לחינם ('ריק') מאת ה' ('לאדון'); השווה תנחומא וישב, ד: 'היה הקב"ה מבקש לקיים גזירת ידוע תדע, והביא עלילה לכל דברים אלו כדי שיאהב יעקב את יוסף וישנאוהו אחיו ומכרו אותו לישמעאלים ויורידוהו למצרים וישמע יעקב שיוסף חי במצרים וירד עם השבטים וישתעבדו שם'. רד: ירד, ותיבה זו תוקנה מ'ריק' או 'רך'. לארץ מים: כינוי לארץ מצרים, אולי על שום הנילוס הזורם בה. שיעשוע וגם רד: יוסף שהיה צעיר ('רך') וילד שעשועיו של אביו. 78 רד הוענק חן: ליוסף ניתן חן, על פי בראשית לט, כא. בגיית תחפנחס: בארץ מצרים ('תחפנחס', השווה ירמיהו מג, ז ועוד). ראות... רבות: וכדי להושיע את יוסף מבית הסוהר ראה פרעה ('שר', המושל) את הפרות שבחלום; ו'שר' אפשר לנקד

רְבוֹתָּ מַחְשְׁבוֹת בְּלֵב אִישׁ / וְעֵצָה אֶל תִּקְוָם // רֹאשׁ פִּיתַח דְּבָרָיו / שְׁלֹמוֹ
רְבִים

80 רְבִים < יַעֲזֹר צָר / לְכָלוֹתָם בְּמִים // רִמְזוּ מוֹאֲסָם בְּסוֹף / בְּמִים שְׁטָף

שְׁטָף < יַעֲבֹר / וְגַע עַד צָוָאר // שִׁיכַל מִימֵי יָאוֹר / יָמִים שֶׁבָּעָה
שְׁבָעָה < שְׁמָרוֹ / כִּימֵי נָדָה // שׁוֹדְדוֹ כָּרְגַע / וּלְחֵי עוֹלָם שִׁיבָחוּ
שְׁבָחוּ < בְּתוֹךְ יָם / עוֹבְרֵי בְּתוֹךְ מַיִם // שִׁירוֹת בְּמִים / לְשִׁמּוֹ שִׁינְנוּ
שְׁנָנוּ < לְמַטְרִיף / צִידָה לִיצִיר // שׁוֹמֵר מָטָר בְּעֵתוֹ / לְרוֹת תִּלְּם

85 תְּלָם < תִּלְּם / תְּרוּוֹה מַעֲלִיּוֹתֶיךָ // תִּפְקֹד בְּנֵי חֶלֶד / וְרֵבַת תַּעֲשֶׂרְנָה

תַּעֲשֶׂרְנָה < בְּהַמּוֹן / פִּלְגֵי מַיִם // תִּמּוֹגֵג רִגְבֶּיךָ / כִּי כֵן תִּכְיִינָה
תִּכְיִינָה < בְּאֶמֶת / וְתַצְלַח לְקַמְצִים // תַּצְבּוֹר כְּחוֹל יָם / בְּרַתְּלָפוֹת
תַּלְפוֹת < יָכוֹן / מַגְדֵּל דָּוִיד // תּוֹכוֹ תִשְׁכּוֹן / כְּמָטָר עַל גַּז

כַּכְּתוֹב < בְּדַבְרִי > קְדַשְׁךָ יֵרֵד כְּמָטָר עַל גַּז < כְּרִבִּיבִים זֶרְזִיף אֶרֶץ > (תהלים עב, ו)

'שָׁר', כלומר ראה, אך כך נוצרת כפילות עם 'ראות'. ו'רבות' הוא משום מספרן (ארבע-עשרה), או שמשמעו גדולות, בריאות, והכוונה לשבע הפרות הטובות. 79 **רבות... תקום**: על פי משלי יט, כא, ונראה שהפייטן שב ורומז כאן למדרש שהובא לעיל, לטור 77. **ראש פיתח דבריו**: הרכבה של תהלים קיט, פסוקים קס, קל, והכוונה: עם ביצוע דבריו ותכניתו של הקב"ה. **שלמו רבים**: כנראה: שלמה תכניתו בבני האדם הרבים. 80 **רבים**: את ישראל שהתברבו במצרים (שמות א, ז). **צר**: פרעה. **לכלותם במים**: להטביע ביאור את ילדיהם. **רמז**: מילת מילואים, ומשמעה כאן: במעשי פרעה נרמזה גם פורענותו. **מואסם**: את פרעה שמאס בישראל. **בסוף**: כשהגיע סופו; וייתכן לנקד גם: בסוף, בים סוף. **במים שטף**: הטביע בים סוף. 81 **שטף... צואר**: לא ברור במי מדובר, ואולי מוסב על ים סוף בעת טביעת המצרים, אך בהמשך הטור חוזר הפייטן למכת דם שאירעה קודם לכן; וללשונו השווה ישעיהו ת, ח. **שיכל**: היכה, הפך לדם. **ימים שבעה**: על פי שמות ז, כה. 82 **שבעה... נדה**: הפייטן מנמק כאן את משך מכת הדם ומשווה אותה לשבעת ימי טומאת הנדה, ולא מצאתי זאת במקורות. **שודדו כרגע**: נראה שהכוונה למכת בכורות שפרצה בהם ברגע אחד, ולעניינה נדרש הפסוק 'רגע ימותו' (איוב לד, כ, והשווה שמות רבה יח, ד ועוד). **ולחי עולם שיבחו**: מוסב על ישראל שהודו לה' עם גאולתם. 83 **שבחו בתוך ים**: הכוונה כנראה: שרו כשעלו מן הים. **עוברי בתוך מים**: ישראל שעברו את הים ביבשה. **שירות במים**: את שירת הים. 84 **למטריף צידה ליציר**: להקב"ה הנותן טרף ומזון ('צידה') לכל יצוריו. **שומר מטר בעתו**: ושומר את עת המטר להורידו בזמנו (השווה דברים יא, יד; ירמיהו ה, כד). **לרוות תילם**: על שום תהלים סה, יא. 85-86 **תלם תילם**: כל תלם ותלם; אך אפשר שהתיבה נכפלה בטעות. **מעליותיך**: מן השמים (השווה תהלים קד, ג). **ורבת תעשרנה... כי כן תכניניה**: על פי תהלים סה, י-יא. 87 **לקמצים**: בעת איסוף היבולים (השווה בראשית מא, מז). **תצבור... בר**: השווה שם מט. **תלפיות**: לשון ריבוי. 88 **תלפיות**: המקדש, משום שיר השירים ד, ד שנדרש בשיר השירים רבה: 'תלפיות, תל שמתפללים בו כל פיות'. **כמטר על גז**: על פי הפסוק הסמוך.

ג אָרץ תַּעֲטֹר / בְּפִרְיָהּ וּרְבִינָהּ // בַּעֲבוּר בְּנֵי צִיּוֹן / יִגִּילוּ בַּמִּלָּכָם

כַּכְּתוּב <עַל יָד> נִבְיָאךְ וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וּשְׂמַחוּ >בֵּי אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת
הַמּוֹרָה לְצַדִּיקָה וְיֹרֵד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ בְּרָאשׁוֹן> (יואל ב, כג)

בְּרָאשׁוֹן תַּעֲטֹר / בְּנֵי אָב רָאשׁוֹן // גְּבוּרַת עֵב קִטְנָה / לָמוּ גִילָה

כַּכְּתוּב <עַל יָד> נִבְיָאךְ וְיִהְיֶה בְּשִׁבְעִית >וַיֹּאמֶר הִנֵּה עֵב קִטְנָה כַּכֵּף אִישׁ עֵלָה מִים
וַיֹּאמֶר עֵלָה אָמַר אֶל אַחָאב אֲסֹר וְרָד וְלֹא יַעֲצֹרָה הַגֶּשֶׁם> (מלכים א' יח,
מד)

גֶּשֶׁם טוֹב תִּרְיָק / וְיֵלֵךְ יְהִי לְרִיק // דָּשֵׁן מִבִּיאי מַעֲשֵׂר / וּבִרְכָה בְּלִי דִּי

כַּכְּתוּב <עַל יָד> נִבְיָאךְ הֵבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר >אֶל בֵּית הָאוֹצֵר וְיִהְיֶה טָרֶף בְּבֵיתִי
וּבְחֲנוּנֵי נָא בְּזֹאת אָמַר יִי צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אַרְבוֹת הַשָּׁמַיִם
וְהִרְיָקְתִּי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דִּי> (מלאכי ג, י)

דִּי וְאִין מִסְפָּר / יִדְרְכוּ יְקָבִים // הִיזְכֵּר נָם / הַשְׁעֵנוּ תַּחַת הָעֵץ

כַּכְּתוּב >בְּתוֹרֶתךָ יוֹקֵחַ נָא מַעֲט מִים <וּרְחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁעֵנוּ תַּחַת הָעֵץ> (בראשית
יח, ד)

5 הָעֵץ סָרַק / יִתֵּן פְּרִיו // וּמִיָּם בְּעִיתוֹ / יוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ

כַּכְּתוּב >בְּתוֹרֶתךָ וְנָתַתִּי מִטֵּר אֶרְצְכֶם <בַּעֲתוֹ יוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסַּפְתָּ דָּגָן וְתִירֶשֶׁךָ
וַיִּצְהַרְךָ> (דברים יא, יד)

ג 1 בְּפִרְיָהּ וּרְבִינָהּ: ייתכן שהכוונה כאן לריבוי יבולים המאפשר גם לבני האדם לרבות. בני ציון... במלכם: כל טור
בפיוט זה רומז לפסוק שאחרי, אך כאן עושה זאת הפייטן תוך שימוש בלשון הכתוב בתהלים קמט, ב.
2 בְּרָאשׁוֹן: התיבה באה משום השרשור, ומשמעה לכאורה: בחודש ניסן, אך משמע זה קשה בפיוט הנאמר
בתשרי, ואפשר שכוונת הפייטן: כבִּרְאשׁוֹנָה. תַּעֲטֹר: תגדל ותורום. בְּנֵי אָב רָאשׁוֹן: את ישראל, שהם בני אברהם.
גְּבוּרַת עֵב: את גבורתך בהורדת הגשמים. וְקִרְיָת עֵב: מסופקת (בכה"י נראה 'עם'), אך היא מחויבת על פי
הפסוק הסמוך. 3 מִבִּיאי מַעֲשֵׂר: כינוי לישראל. מַעֲשֵׂר: ש' תלויה על גבי ס'. וּבִרְכָה בְּלִי דִּי: ותן להם ברכה
הראויה לבוא בזכות המעשרות, על פי הפסוק הסמוך. 4 דִּי: קיצור של 'עד בלי ד', יִדְרְכוּ יְקָבִים: יימלאו
היקבים בעת דריכתם. נָם... הָעֵץ: אברהם, על פי הפסוק הסמוך. 5 הָעֵץ... פְּרִיו: השווה ספרא בחוקותי א,

וַיַּצְהֲרִיד / יוֹעֲצֵם לְמָאֵד // זֹבֶדֶךְ מִים מְצוֹר / לְעֵינֵי זָקִינִים

ככ>תוב> בתו>רתך> הנני עומד לפניך שם <על הצור בחרב והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם ויעש כן משה לעיני זקני ישראל> (שמות יז, ו)

זָקֵנֵי יִשְׂרָאֵל / יִשְׁנֻנוּ פְּלֹאֶיךָ // חֶסֶדֶם יִצְמַח / מִמְצָמִיחַ הָרִים חֲצִיר

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> המכסה שמים בעבים <המכין לארץ מטר המצמיח הרים חציר> (תהלים קמז, ח)

חֲצִיר לְבִהְמָה / יִרְבֶּה בְּשָׂדֶה // טַל וּמָטָר יִשָּׂאב / אֶז אֲגִלִּי טַל

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> היש למטר אב <או מי הוליד אגלי טל> (איוב לח, כח)

טַל וּמָטָר יִרְוִינָן / הָרִים וְגִבְעוֹת // יִרְדּוּ בְּעֵתָם / וּבִרְכָּה יִהְיוּ

ככ>תוב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> ונתתי אתם וסביבות <גבעתי ברכה והורדתי הגשם בעתו גשמי ברכה יהיו> (יחזקאל לד, כו)

10 יִהְיוּ עֲמָקִים / עֲטוּפִים בְּךָ לְרֹב // כֵּן גֶשֶׁם נִדְבוֹת / תִּנִּיף כְּנוֹאֶמֶךְ

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> גשם נדבות תניף <אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה> (תהלים סח, י)

כּוֹנֵנֶתָה קָדָם / לְיוֹדְעֶךָ מִקֶּדֶם // לְזֹרֵעַ תֵּן זֶרַע / וְלֹאֲכֹל לֶחֶם

ככ>תוב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> כי כאשר ירד הגשם <והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזרע ולחם לאכל> (ישעיהו נה, י)

א: 'זמנין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות, תלמוד לומר "ועץ השדה יתן פריו" (ויקרא כו, ד).
6 זובדך: כשם שנתת. 7 ממצמיח הרים חציר: מאת הקב"ה, והכינוי על פי הפסוק הסמוך. 8 ישאב: בכה"י נראה במילה אחת, אך ייתכן שהוא: יש אב, על פי הפסוק הסמוך, ומשמע הדברים כנראה: כאשר לטל ולמטר יש אב (הוא הקב"ה המורידם), אז זוכים הבריות גם לאגלי טל. 10 עמקים... כך: נראה שצריך להיות 'כר' במקום 'כר', על פי תהלים סח, יד. 11 כוננתה: מוסב על 'נחלתך' שבפסוק הקודם. ליודעך מקדם: כמו 'ליודעך',

לֹאֹכֵל תַּעֲדִיף / לְמִלְאוֹת בָּטְנוּ // מִיִּם לְהִשְׁקוֹת אֶרֶץ / מִמָּטָר שְׁמִיִּם

כַּכְתוּב > בתו>רתך > והארץ אשר אתם >עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר
השמים תשתה מים> (דברים יא, יא)

מִיִּם חַיִּים / יִשְׁבְּעוּ חַיִּים / נָא תֵן מִרְעָה / רְעוֹת כָּר נֶרְחָב

כַּכְתוּב > ע>ל > יד> נ>ביאך > ונתן מטר זרעך >אשר תזרע את האדמה ולחם תבואת
האדמה והיה דשן ושמן ירעה מקניך ביום ההוא כר נרחב> (ישעיהו ל, כג)

נֶרְחָב תִּכְיִן / בְּרִחְבָּה וְנִסְבָּה // סוּמֵךְ נוֹפְלִים / בְּגִאוֹתָו סֶלָה

כַּכְתוּב > בד>ברי> ק>דשך > יהמו ויחמרו מימיו >ירעשו הרים בגאותו סלה> (תהלים
מו, ד)

15 סֶלָה יִרְעָפוּ / כָּל מִגְרָשׁוֹת // עֵת יַעְרוֹף לִיקְחִינוּ / כְּמָטָר עָלֵי עֵשֶׂב

כַּכְתוּב > בתו>רתך > יערוף כמטר >לקחי תזל כטל אמרתי כשעירם עלי דשא וכרביבים
עלי עשב> (דברים לב, ב)

עֵשֶׂב לְבַהֲמָה / יִרְבֶּה בְּשָׂדֶה // פְּנוֹתֶךָ גְּשָׁמִים בְּעִיִּתָם / וְעַץ יִתֵּן פִּרְיוֹ

כַּכְתוּב > בתורתך > ונתתי גשמיכם >בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו>
(ויקרא כו, ד)

פְּרִי לְמַעַלָּה / וְשִׁרְשֵׁיו יִפְרִיחַ // צוֹק מִיִּם עַל צִמְאִים / וּבִרְכָּה עַל צֶאֱצָאִיו

כַּכְתוּב > ע>ל > יד> נ>ביאך > כי אצק מים >על צמא ונזלים על יבשה אצק רוחי על
זרעך וברכתי על צאצאיך> (ישעיהו מד, ג)

לישראל המכירים את שמך. 12 תעדיף: תרבה מים. למלאות: ל' שנייה תלויה. 13 ישבעו חיים: ישבעו כל
הבריות. 14 נרחב: כר נרחב, מקום מרעה טוב. ברחבה ונסבה: בירושלים, על פי יחזקאל מא, ז. סומך
נופלים: הקב"ה, לפי תהלים קמה, יד. 16 עשב לבהמה: השווה תהלים קד, יד. פנותי: כאשר תפנה להוריד.
17 פריו למעלה: פריו יעלה וירבה, והלשון על פי מלכים ב' יט, ל; ישעיהו לו, לא. צאצאיו: אולי צריך להיות:

צֶאֱצֹאִיךְ תִּשְׁכּוֹן / בְּטִבּוֹר הָאָרֶץ // קִדְּם עֲשׂוֹתְךָ חוֹק / לַחֲזִיז קוֹלוֹת

כַּכְּ>תוֹב> בַּדְּ>בְּרִי< קְדֹשְׁךָ בַּעֲשׂוֹתוֹ לְמִטְרָה חוֹק >וּדְרֵךְ לַחֲזִיז קְלוֹת> (אִיּוֹב כח, כו)

קוֹלוֹת יִרְעִימוּ / לְנוֹתֵן קוֹלוֹ // רָעַם גְּבוּרָתוֹ / עַל מֵיִם רַבִּים

כַּכְּ>תוֹב> בַּדְּ>בְּרִי< קְדֹשְׁךָ קוֹל יְיָ עַל הַמַּיִם >אֵל הַכְּבוֹד הָרַעִים יי עַל מֵיִם רַבִּים>
(תְּהִלִּים כט, ג)

20 רַבִּים מִפְּלָלִים / לְהַזִּיל גִּשְׁמִיךְ // שִׁית מֵיִם לָאָרֶץ / בְּעֶבְי שְׁחָקִים

כַּכְּ>תוֹב> בַּדְּ>בְּרִי< קְדֹשְׁךָ יִשִּׁית חוֹשֶׁךְ סִיתָרוֹ >סִבִּיבוֹתָיו סִכְתּוֹ חֲשַׁכַת מֵיִם עֲבִי
שְׁחָקִים> (תְּהִלִּים יח, יב)

שְׁחָקִים יִצִּיצוּ / לְהַצְהִיר פִּנֵּי חֶלֶד // תִּלְמִיָּה רֹוֹה / וְצִמְחָה תִּבְרָךְ

כַּכְּ>תוֹב> בַּדְּ>בְּרִי< קְדֹשְׁךָ תִּלְמִיָּה רֹוֹה נַחַת >גְּדוּדִיהָ בְּרִבִּיבִים תִּמְגַּנֶּה צִמְחָה תִּבְרָךְ>
(תְּהִלִּים סה, יא)

תִּבְרָךְ יִקְבִּים / תִּמְלֵא אֶסְמִים // תִּפְתַּח אוֹצֵר טוֹב / בְּבִרְכָּה תִּלְוִאִים

כַּכְּ>תוֹב> בַּתוֹ>רַתְךָ> יִפְתַּח יְיָ לְךָ >אֵת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֵת הַשְּׁמִים לַתֵּת מִטְרָה אֶרֶץ בַּעֲתוֹ
וּלְבִרְךָ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדְךָ וְהַלּוִיָּת גּוֹיִם רַבִּים וְאֵת לֹא תִּלְוֶה> (דְּבָרִים כח,
יב)

צאצאיך (כסיום הפסוק הסמוך). 18 צאצאיך: את בניך, ישראל. תשכון: אולי צריך להיות: תִּשְׁכֶּן, תושיב. ועל פי הנוסח שבכתב היד אפשר לפרש: עם צאצאיך תשכון, תשרה שכינתך. בטבור הארץ: במקדש ובארץ ישראל; השווה תנחומא בובר, קדושים, י, עמ' 78: 'כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורה של עולם, שנאמר "יושבי על טבור הארץ" (יחזקאל לח יב), ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם'. קדם וכו': ישראל והמקדש קדמו לבריאת העולם ולחוקי הטבע; השווה בראשית רבה א, ד, עמ' 6: 'ששה דברים קדמו לבריית עולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה להבראות... ישראל עלו במחשבה... בית המקדש עלה במחשבה'. 20 מפללים: מתפללים. שית: שים. 21 יציצו: נראה שמשמעו כאן: יתגלו לאחר ירידת הגשם. להצהיר: להאיר. 22 תלואים: אולי כמו 'תלויים', כלומר: תפתח את אוצרך לאלו שחיהם תלויים בברכתך; ואפשר שהנוסח צריך להיות: תלוה (כשם שבטורים הקודמים סיים הפייטן בלשון המילה האחרונה שבפסוק המתפייט), ומשמעו כאן: תִּלְוֶה.

אלהינו ואלהי <אבותינו>

- ד אֲדָמָה תֵּאֲמַץ בְּגֶשֶׁם / בְּלוּיָה תִּכְרֹךְ בְּגֶשֶׁם
 גּוֹרְנוֹת תִּגְדִּישׁ בְּגֶשֶׁם / דָּגָן תִּדּוּבֵב בְּגֶשֶׁם
 הָרִים תִּהְדֹּר בְּגֶשֶׁם / וְרָדִים תּוֹעֵד בְּגֶשֶׁם
 זֶרְעִים תִּזְהִיר בְּגֶשֶׁם / חִיטִּים תַּחֲנִיף בְּגֶשֶׁם
 טָרֶף תִּטְנִין בְּגֶשֶׁם / יִקְבִּים יִשְׁקוּ בְּגֶשֶׁם 5
 כְּבִרִית תִּכְלָלֵינוּ בְּגֶשֶׁם / לַחֲמִינוּ תִּלְבְּבֵנוּ בְּגֶשֶׁם
 מְגִדִּים תִּמּוֹגֵג בְּגֶשֶׁם / נְטִיעוֹת תִּנּוּבֵב בְּגֶשֶׁם
 שְׂדוֹת תִּשְׁבִּיעַ בְּגֶשֶׁם / עֲצִים תַּעֲנִיף בְּגֶשֶׁם
 פִּירוֹת תִּפְאֹר בְּגֶשֶׁם / צִמְחִים תִּצְיץ בְּגֶשֶׁם
 קִמּוֹת תִּקּוֹמֶם בְּגֶשֶׁם / רִגְבִּים תִּרְוּוּ בְּגֶשֶׁם 10
 שְׁלָחִים תִּשׁוּקֵק בְּגֶשֶׁם / תְּבוּאוֹת תִּתְנִיב בְּגֶשֶׁם

אלהינו

- ה אֲרָצָה תִּפְקֹד בְּגֶשֶׁם / בָּר נֶאֱסוֹף מִנָּה בְּגֶשֶׁם
 גּוֹרְנוֹת יַעֲדֶפוּ בְּגֶשֶׁם / דָּגָן יִנּוּבֵב בְּגֶשֶׁם
 הַשָּׁמַיִם יִרְעִיפוּ בְּגֶשֶׁם / וְנֹאכֵל וְנִשְׁבַּע מִטוֹב גֶּשֶׁם
 זֶרְעִים תִּזְכּוֹר בְּגֶשֶׁם / חֵי מִמְּעוֹנָךְ תֵּן גֶּשֶׁם
 טוֹבָה תִּבְיָא בְּגֶשֶׁם / יִצּוּקִים תִּרְוּוּ בְּגֶשֶׁם 5

ד 1 בְּלוּיָה: כינוי לארץ, על שום ישעיהו נא, ו ('והארץ כבגד תבלה'). 2 תְּדוּבֵב: תזיל, תשקה (השווה ירושלמי, שקלים ב ה, מז ע"א: 'מיד דובב', ובמקבילה בברכות ב א, ד ע"ב: 'שהוא זב'). 3 תּוֹעֵד: תזמן, תפריח. 4 תַּחֲנִיף: קשה, ואולי צריך להיות: תַּחֲנִיט (תוציא פירותיה). 5–6 טָרֶף וכו': המעתיק דילג על טורי אותיות ט–כ, והוסיף בין השיטין (ולשם כך מחק גם את טור האות ל וחזר וכתבו בין השיטין). 5 תַּחֲנִיף: כמו תִּטְנֵן, תרבה לחות ועסיס (השווה מכשירין ג, ד); והמעתיק 'תיקן' משום מה ל'תטניף', אך נוסח אחרון זה קשה. יִקְבִּים יִשְׁקוּ: השווה יואל ב, כד. 6 כְּבִרִית: נראה שצריך להיות 'כִּבְרֵת', כינוי לארץ על שום בראשית מח, ז, ואולי צ"ל גם 'תִּכְלָלֵנוּ'; אך אפשר שהטור מוסב על שם ישראל, ו'כבירת' משמעו: כשם שהבטחת לנו בבריתך. לַחֲמִינוּ תִּלְבְּבֵנוּ: כמו: בלחמנו תלבבנו, תראה לנו אהבתך כשתתן לנו לחם בשפע. ואולי 'תלבבינו' לשון האכלה במזון, השווה שמואל ב' יג, ו–ח. 7 תִּמּוֹגֵג: תמוסס, וכאן משמעו: תגרום להם להיראות כנמסים מרוב גשם (השווה תהלים סה, יא). תְּנַבֵּב: תגדל כדי שיתנו תנובה. 11 שְׁלָחִים: ענפים, צמחים (השווה שיר השירים ד, יג). תִּשׁוּקֵק: תשקה בשפע (השווה תהלים סה, י). תִּתְנִיב: תרבה תנובתם.

ה 2 יַעֲדֶפוּ: יימלאו בגודש. יִנּוּבֵב: ירבה תנובתו. 4 מִמְּעוֹנָךְ: מן השמים (ראה דברים כו, טו). 5 יִצּוּקִים: את

כַּרְמִים יָרוּוּ מְטוֹב גֶּשֶׁם / לא נִמְצָא בִימֵי גֶשֶׁם
 מְשָׁמִים תִּזְלַל גֶּשֶׁם / נִשְׁאִינוּ בְּזִילַת גֶּשֶׁם
 סְגוּלָה תִּשְׁמַח בְּגֶשֶׁם / עֶמֶךָ תַּעֲזֹד בְּגֶשֶׁם
 פִּירוֹת הָאָרֶץ תִּפְרַח בְּגֶשֶׁם / צִמְחִים יִצְמְחוּ בְּגֶשֶׁם
 קְבֵרוֹת תִּתְחַח בְּגֶשֶׁם / רְקוּבִים תַּעֲזֹר בְּגֶשֶׁם
 שַׁחַת תִּסְרֹר בְּגֶשֶׁם / תִּקִּים רְדוּמִים בְּגֶשֶׁם

כי אתה אלהינו משיב הרוח ומוריד הגשם מימית ומחיה ומצמיח ישועה
 ב>רוך...< מחיה >המתים<

1 גְּאוּלִּיד תְּרוּוֹה / מְגֶשֶׁם יִרְה // כִּי בְּמוֹ תוֹעֶרֶץ / בְּסוֹד מְקַהְלוֹת קוֹדֵשׁ
 ככ>תוב< וקרא
 ב>רוך...< האל >הקדוש<

אתה בחרתה

2 פִּינִינְתָה שְׁתוּלָה / כְּצִמְחֵי תִמְרָה // וְנִתְאוּת לְיוֹם חַג / עֲצַרְתָּ שְׁמִינִי
 יִשְׁנֵנוּ פְּלֹאִיד / בְּפִתְחֵי רִבְתִּי // וְיִשְׁשׁוּ בְּעֶשְׂוֹעַ / חֲתוּמֵי בָאוֹת שְׁמִינִי
 טִירַת הַכֶּסֶף / נִכְסְפָה לְרִנְנָךְ // בְּעוֹז וּבְהֶדָר / תִּנְצַח עַל הַשְּׁמִינִי
 חֲשִׁקֵנוּ בְּמוֹעֲדֵי / מְשׁוֹשׁ אֲפִדְנוּ // נוֹבְבֵינוּ בְּדָשׁן / מְטוֹב שְׁמִינִי
 5 זָכַר מְקַרָּא קוֹדֵשׁ / נִירֵשׁ בְּחֶלְקֶךָ // תִּרְנִינָה שְׁפִתֵינוּ / בְּכִנּוֹר שְׁמִינִי

רגבי האדמה (השווה איוב לח, לח). 6 לא נִמְצָא וכו': לכאורה זו בקשה שלא להינזק בעת הגשמים (מעין תפילתם של הולכי דרכים), אך הפיוט כולו מוקדש לבקשה על הגשם ולא על מניעתו, וייתכן שצ"ל: לא נִצְמָא. 10 רְקוּבִים: את המתים. 11 שַׁחַת: כאן כינוי למוות. רְדוּמִים: את המתים.

2 1 שְׁתוּלָה: את ישראל (השווה יחזקאל יז, ח-י). כְּצִמְחֵי תִמְרָה: על שום שיר השירים ז, ח-ט. וְנִתְאוּת: והתאוות, ורצית; ואולי צריך להיות: ונתאוות. 2 יִשְׁנֵנוּ פְּלֹאִיד: יספרו נפלאותיך. רְבִיתִי: ירושלים (השווה איכה א, א). בְּעֶשְׂוֹעַ: בתורה, על שום משלי ח, ל; תהלים קיט, עז, צב. חֲתוּמֵי בָאוֹת שְׁמִינִי: ישראל החתומים בברית המילה הנערכת ביום השמיני. 3 טִירַת הַכֶּסֶף: ישראל או ירושלים, על פי שיר השירים ח, ט. תִּנְצַח עַל הַשְּׁמִינִי: תנגן בכלי בן שמונה מיתרים; על פי תהלים יב, א ועוד, וראה גם להלן, במובא לטור 5. 4 חֲשִׁקֵנוּ... אֲפִדְנוּ: כנראה משמעו: אנו חפצים במועדי השמחה, ולכן 'אפדנו', קשט אותנו ורוממנו; אך בכל הפיוט מתחלקות הצלעיות היטב גם מבחינת תוכנו, והנוסח כאן חשוד; וייתכן לפרש 'אפדנו' כאהלנו, כינוי למקדש (השווה דניאל יא, מה), וכוונת הטור: אנו חפצים במועדי מקדשנו (הצעת פרופ' י' ברודי). נוֹבְבֵינוּ: הפרח אותנו (השווה זכריה ט, יז). מְטוֹב שְׁמִינִי: אולי: מן הטובה הנקצבת לישראל ביום שמיני עצרת. 5 זָכַר... בְּחֶלְקֶךָ: נזכה לנחול ולקיים את מועדי ה'. תִּרְנִינָה שְׁפִתֵינוּ: ללשון השווה תהלים עא, כג. בְּכִנּוֹר שְׁמִינִי: בכינור בן שמונה מיתרים; השווה בבלי,

ומשפך מְכוֹנֵךְ / נַחַת לְמִשְׁוֹשֵׁינוּ // וְנָשִׁיר לְךָ הָגָה / בְּמִשְׁמֶרֶת שְׁמִינִי
הָרָאִינוּ חֲדָרִיךְ / וְהוֹרִינוּ דְרָכֶיךָ // וְשָׁבִיעִי וְשְׁמִינִי / הַצְלִיחָה לְבִרְכָּתֵינוּ
דְּגָלֵינוּ יֵאָתֵינוּ / לְדִיר מֵאֻיָּנוּ // וְיַחְוֹגוּ בְּלִי יָגַע / בְּעֶצְרַת שְׁמִינִי

כַּכְּ>תוֹב> בתו>רתך> ביום השמיני עצרת >תהיה לכם כל מלאכת עבדה לא תעשו>
(במדבר כט, לה)

גוֹי מִיּוֹמָנִים / מִיּוֹחָדִים לָעַם // תָּנִם לְבִרְכָּהּ / כְּשׁוֹלְחוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי

כַּכְּ>תוֹב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> ביום השמיני שילח >את העם ויברכו את המלך וילכו
לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה יי לדוד עבדו ולישראל
עמו> (מלכים א' ח, סו)

10 בְּעֶרְכִּי כָלִיל / רִצָּה לְמַעֲתִירֶיךָ // וְיַעֲרֵב לְךָ שִׁיחֵינוּ / בְּכִילוֹי שְׁמִינִי

כַּכְּ>תוֹב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> ויכלו את הימים >והיה ביום השמיני והלאה יעשו
הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם ורצאתי אתכם נאם יי
אלהים> (יחזקאל מג, כז)

עָלֵי מִים תְּנַהֲלֵינוּ / בְּטוֹב דָּשֵׁן וְשֶׁמֶן // תְּבוֹאִינֵנוּ בְּרָכוֹת / כְּפֹעֵל פְּעוּלָתִי
הַשְּׁמִינִי

ערכין יג ע"ב: 'כנור של מקדש של שבעת נימין היה... ושל ימות המשיח שמונה, שנאמר "למנצח על השמינית" (תהלים יב, א), על נימא שמינית'. 6 ומשפך מְכוֹנֵךְ: ניתן לנקד: וּמִשְׁפָּךְ מְכוֹנֵךְ, מברכת הגשם הנשפך מן השמים, מכון שבתו של הקב"ה (השווה מלכים א' ח, לט ועוד), אך נראה יותר שצריך להיות: וּמִשְׁפָּךְ מְכוֹנֵךְ, כלומר מן השמים שנאמר בהם 'ברוחו שמים שפרה' (איוב כו, יג). נחת: הורד (השווה תהלים סה, יא). למשושנו: לציון, 'משוש כל הארץ' (תהלים מת, ג). הגה: שירה, מלשון הגייה (השווה תהלים צב, ד). במשמרת שמיני: כנראה: בעת שמירת יום שמיני עצרת. 7 חדרין: את המקדש. והורינו דרכיך: השווה תהלים כז, יא; פו, יא. ושביעי ושמיני: אולי: ואת שבעת ימי חג הסוכות ויום שמיני עצרת. 8 לדיר מאוינו: למקדש, שהוא בית ה' (דיר', מלשון דירה) ואותו ה' 'אוה למושב לו' (תהלים קלב, יג). ויחוגו... שמיני: ויזכו ישראל לחוג את שמיני עצרת בלא יגיעת מלאכה (משום 'כל מלאכת עבדה לא תעשו', ויקרא כג, לו). 9 גוי מיומנים: העם המוזמן לעמוד לפני ה', ישראל. מיוחדים לעם: שרק הם נתייחדו להיות לעם לה'. כשולחו ביום השמיני: כמו חוגגי חנוכת בית המקדש הראשון ששולחו לבתיהם ביום השמיני 'שמחים וטובי לב' (על פי הפסוק הסמוך). 10 בערכי כליל: בקרבנות החג. למעתיריך: את ישראל המתפללים לפניך. בכילוי שמיני: כמו שנתרצת לישראל שנאמר בהם 'ויכלו את הימים' וכו' (על פי הפסוק הסמוך). 11 עלי מים תנהלנו: השווה ישעיהו מט, י. דשן ושמן: המשך ציור ישראל כצאן הרועה ליד מקורות מים ובמרה טוב, והלשון על פי ישעיהו ל, כג. כפועל... השמיני: כמו שבאו לפעולתה

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> עמיאל הששי >יששכר השביעי >פֶּלְתִּי השמיני כי ברכו
אלהים> (דברי הימים א' כו, ה)

אִמַּץ דָּגְלִינוּ / בָּזְכַר סוֹפֵר מֵהִיר // וּבִשְׁבִיעִי וּבִשְׁמִינִי / נִקְרָא מִקְרָאֵי קוֹדֶשׁ

ככ>תוב> בד>ברי קדשך> ויקרא בספר תורת >האלהים יום ביום מן היום הראשון עד
היום האחרון ויעשו חג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט> (נחמיה
ח, יח)

ח וְדָרַךְ מִסְלָה תִּסְלִיל / לְבָאֵי חֲצִירֶיךָ // וּמִמַּעֲיָנִי יְשׁוּעָה / מִיָּם נִגְסָךְ לָשִׁי
ואתה ברחמים תרצינו
ב>רוך... שאותך<

ט לַחֲזִיז מִיָּם נִיכְסָפְנוּ / בְּמִקּוֹר נִפְתַּח // וְנִשְׁיֵר כְּחוֹלָלִים / שִׁיר לֹאֵל הוֹדִיֹת
ב>רוך... הטוב<

י קוֹלוֹת בְּמִים תִּתֶּה / וְאֶדָּר בְּמֵרוֹם שְׁתֶּה // מִשֶּׁם תִּשְׁקִיף / לְבָרֶךְ עֲדָתְךָ
נחן פורשי כפיים / בְּהֵן עַל כְּפִיִּים // יְחוּל עֲלֵינוּ / כְּנָהֵר שְׁלוֹם
ב>רוך...< עושה >השלום<

שנוכר בפסוק הסמוך ו'ברכו אלהים'; וקריאת 'כפועל' מסופקת, ואולי כתוב 'כפועל'. 12 בזכר סופר מהיר:
בזיכרון עזרא הסופר (עזרא ז, ו). וּבִשְׁבִיעִי וּבִשְׁמִינִי: בשבת (או בשבעת ימי חג הסוכות) וביום שמיני עצרת.

ח דרך וכו': לפנינו סוף פסוק המסגרת 'בעשתו למטר חק ודרך לחזיז קלות' (איוב כח, כו). וממעיני ישועה: הלשון
על פי ישעיהו יב, ג. לשי: להעלות לה' (והוא לשון מעבר לברכת העבודה). ואת הצירוף 'ואתה ברחמים תרצינו'
הוסיף המעתיק מתוך נוסח הקבע של ברכת העבודה; והוא שכיח בהקשרים ארץ ישראלים ופייטניים (השווה דרך
משל: ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 72; י' לוגר,
תפילות העמידה לחול על פי הגניזה הקהירית, ירושלים תשס"א, עמ' 175).

ט לחזיז: לענן. במקור נפתח: רמז למקור מים מצד אחד, ולמקדש מצד שני (השווה זכריה יג, א). ונשיר כחוללים:
על פי תהלים פז, ז. לאל הודיות: לאל שטוב להודות לו.

י 1 קולות... שתה: על פי תהלים צג, ד, ומשמע הטור: הקולות שנתן ה' במים (הם משברי הים, כבפסוק, או
הרעמים המלווים את ירידת הגשם) מגלים שהקב"ה אדיר במרום. משם: מן המרום. 2 נחן פורשי כפיים:
קשה, ואולי צריך להיות: תָּחַן, תחינתם של פורשי כפיים, הם המתפללים או הכוהנים הנושאים כפיהם. בהן על
כפיים: בבקשתם לקיים את הבטחת הנביא 'הן על כפים חקתיך' (ישעיהו מט, טז); וקריאת 'בהן' מסופקת, ואולי
כתוב 'בחן' או 'בחין'. כנהר שלום: על פי ישעיהו סו, יב.

2. סדר פסוקים משבעת גשם עתיקה

אל משוך בטלה / לנפקדו בטלאים // גשם להחשיר למו / למלא אסמימו
אסמ<מו> מלא / ומחה אשמימו // ותן נא גשמימו / ותפקוד ארצם
ארצם<צם> בניסן / פקוד במלקושות // ומלקוש וגזים / תמלא אפיקים
אפיקים<יקים> יפיקו / ועל חלד יפוצו // ומעמק בכא / נצור ליורשי ברכה

5 בר<כה> תגשים / במטירת זרם // וירדו בלא זעם / ושור ידרוך בפלס
בפלס<לס> ידרוך שור / על תשורת חלד // ומנו בל יערוך / יבול פיסת בר
בר בעמקים / יהי נא באייר // וארץ תתן יבול / עד ירח בול
בול שית בכל גבול / עד תכונן זבול // ועץ לא יבול / בהמטירך גשם

גשם<ם> רצון לשפע / תרוה תמים // במזל תאומים / תרחיב גבולינו
10 גב<ולנו> תגשים / וקמינו תאשים // ולנו ריוח תשים / ברעף גשם גדול
גדול<ול> ונורא / כמטר ערוף לקח // כמו בחלש סיון / האזינו גבורתך
גב<ורדתך> אדון / בכל דור נגידה // בעת לדת חק / ברעף גשמי דוק

1 משוך בטלה: נראה שצריך להיות: משוך כטלה, כרועה המושך ומקבץ טלאים (השווה ישעיהו מ, יא). לנפקדו בטלאים: את ישראל, על שום שמואל א' טו, ד. גשם להחשיר: להוריד חשרת גשמים. 3 במלקושות: בגשמי מלקוש. ומלקוש וגזים: מלשון 'והנה לקש אחר גזי המלך' (עמוס ז, א), ומשמעו: תבואה הנגזזת לצורך מאכל הבהמות ותבואה אחרת הצומחת תחתיה. אפיקים: כאן משמעו כנראה שדות, אולי מלשון 'בכל אפיקי הארץ' (יחזקאל לא, יב). 4 אפיקים: כאן הוא מלשון אפיקי מים. יפיקו: יוציאו מימיהם. ומעמק בכא: מדינה של גיהנם, וחלשון על שום תהלים פד, ז. ליורשי ברכה: את ישראל שירשו את ברכת האבות. 5 תגשים: לשון הורדת גשמים. במטירת זרם: בהמטרת זרמי מים. ושור ידרוך בפלס: והשוורים ידרכו וידושו תבואה מרובה; ו'פלס' אולי נתפרש לפייטן 'ברגליו', מלשון 'פלס מעגל רגלך' (משלי ד, כו). 6 תשורת חלד: מתנת הארץ, התבואה. ומנו... בר: נראה שמשמעו: ואל תחסר מאתנו 'מנו' (תבואה 'יבול פיסת בר', על שום תהלים עב, טז), אך תיבת 'ערוף' קשה, ואולי צריך להיות: יעדר (או יעדור); ופליישר פירש: אל יהיה יקר יתר על המידה, משום מחסור. 7 ירח בול: חודש מרחשוון (מלכים א' ו, לח), שבו מסתיים איסוף היבולים המתחיל באייר. 8 בול: כאן משמעו: יבול, על שום 'כי בול הרים ישאו לו' (איוב מ, כ). שית: שים. בכל גבול: בכל מקום, בכל גבול ישראל. זבול: את המקדש, על פי מלכים א' ח, יג. 9 תמים: כינוי-פנייה להקב"ה; ופליישר הציע לתקן: תלמים. 10 תגשים: תוריד גשם. וקמינו: את אויבינו. ריוח תשים: ללשון השווה בראשית לב, טז. ברעף גשם: בירידת גשם. 11 גדול ונורא: הקב"ה. ערוף לקח: הטף את דברי תורתך, על שום דברים לב, ב. כמו בחלש... גבורתך: כמו שישיראל האזינו לדברי התורה שנפלו בגורלם ('בחלש') בחודש סיון וניתנו בגבורת קולות וברקים. 12 בעת לדת חק: כאן משמעו כנראה: בעת מתן תורה, והלשון על שום צפניה ב, ב. ברעף גשמי דוק: בהזלת גשמי שמים ('דוק', על שום ישעיהו מ, כב); ולעניין ירידת הגשמים בעת מתן תורה השווה שופטים ה, ד; תהלים סח, ט. ופליישר פירש 'בעת לדת חק': בהינתן לנו לחם חוקנו. 13 דק... רביבים: לכאורה: השמים ('דק')

ד>ק< בצעד סרטן / תפיק רביבים // בעת תוכס בעבים / שמי דירתך
 ד>ירתך< אדון מעלה / וסובל כל מטה // יפוצו גשמיד / ויעלזו דגליך
 דג>ליך< תחופף / מקום הדום דגליך // וצרי לשבר תמוז / שית למען
 דביקך
 ד>בקיך< תציל / מאנח מבכות // והרק ברכות / על ארץ והרים

הרים ירננו / וענפים יתנו קול // ועל נהמת אריה / תעלוז הארץ
 הארץ> תגיל / בבנין אריאל // בכוש צדקת אב / תישר הדורים
 הדורים> ברפאך / מכאב אב // תת משמי עב / ברכות המונינו
 המונינו> יפוצו / בשלות יפה נוף // וירבו מתחת / גבים וביצות

[ויביצות ...]לים / בארץ נחלי מים // באלול יאושרו / עדרים ויוחמו
 [ויוחמו ...]ם / גלוש גלעדי // ותעדה ותופיע / בתולה ותחון

מטירו רביבי גשם בעת עליית מזל סרטן, כלומר בתמוז; אך חודש תמוז איננו מימי הגשמים, ולכן ייתכן שהכוונה למילוי הארץ (בחרוף) במים הנוחים להליכת הסרטן. **תוכס:** תכסה (בשינוי גזרת השורש). **שמי דירתך:** השמים שאתה דר בהם. 14 **דירתך:** כמו: מדירתך, מן השמים. **אדון...** מטה: הקב"ה השולט במרומים ונושא ('סובל') את כל התחתונים. **דגליך:** ישראל. 15 **דגליך תחופף:** על ישראל תשרה שכיתך, על שום דברים לג, יב. **מקום הדום דגליך:** מקום המקדש (השווה דברי הימים א' כח, ב ועוד). **וצרי:** ומרפא. **לשבר תמוז:** לאסון שבא על ישראל בי"ז בתמוז, כיבוש ירושלים על ידי האויבים. **שית:** שים. **דביקך:** ישראל. 16 **דביקך...** **מבכות:** הצל את ישראל מצרת הנשים המבכות את התמוז (השווה יחזקאל ח, יד). 17 **הרים ירננו:** תהלים צח, ח. **וענפים יתנו קול:** השווה תהלים קד, יב. **נהמת אריה:** ייתכן שהכוונה לקולו של הקב"ה הקורא לגאולת ישראל שנמשל לשאגת אריה; השווה הושע יא, י; יואל ד, טז ועוד. 18 **אריאל:** המקדש, על שום ישעיהו כט, א. **בכוש צדקת אב:** בזכות צדקתו של אברהם אבינו. **תישר הדורים:** תישר את דרכיהם העקלקלות של ישראל, והלשון על פי ישעיהו מה, ב. 19 **הדורים:** עיקולים, חטאים; אך אפשר לפרשו גם מלשון הדר ותפארת, ככינוי לישראל. **מכאב אב:** מאסון חורבן המקדש בחודש אב. **משמי עב:** מן השמים המעוננים. **ברכות המונינו:** גשמי ברכה לישראל. 20 **יפוצו:** ירבו. **יפה נוף:** ירושלים, על שום תהלים מח, ג. **מתחת:** בארץ. 21 **בארץ נחלי מים:** בארץ ישראל, על פי דברים ח, ז. **באלול...** **ויוחמו:** באלול יתחזקו עדרי הצאן וימליטו ולדות (מלשון 'יחמו הצאן', בראשית ל, לט); ולעניין ההמלטה באלול השווה למשנת ראש השנה א, א: 'באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה', וראה גם בכורות ט, ה: 'בן עזאי אומר, האלולין מתעשרין בפני עצמן'. 22 **גלוש גלעדי:** על שום 'עדר העזים שגלוש מהר גלעד' (שיר השירים ד, א). **ותעדה...** **ותחון:** וכנסת ישראל ('בתולה', השווה ירמיהו לא, ג ועוד) תעדה שוב תכשיטיה (או תופיה, ראה שם), תופיע בארצה ותרוחם; אך הפועל 'ותחון' קשה, ואולי כל הפעלים באים כאן בנוכח ולא בנסתרת, והמשורר פונה אל הקב"ה שישב לקשט את עם ישראל, להביאם אל אדמתם ('ותופיע', כפועל יוצא) ולחוננם. 23 **ותחון...** **מכלאותיך:** לעניין ריבוי הצאן

ותחון באלול / צאן מכלאותיד // ועשתרות אלפיד / יפרו ויועצמו
ויעצמו ואין חקר / בצדק שמע בעקב // ועוד יבורך זרע / כי קרא זרע

25 זרע> וגם זרע / על כף מאזנים // ותכריע למו צדק / ותט למו זכות

זכות> תפלט / לעם כולו צדקה // ועל מאזני צדק / תכריע לעם זו

זו עם יצרתה / בתשרי תצדק // ותארים יצהיל / וחופף זרעם

זרע> תרבה / וגזעם תפרה // ודין בתשרי צדק / יצא באות חסד

ח> חסד> תגדיל / עשות בחשרת גשמים // ומעיקוץ עקרב / תפלט חוסיד

30 ח> חוסיד> תתאר / למעלה עקרבים // בהזילך גשם / לרוות פני חלד

ח> חלד> בחשרת מים / פקוד במרחשון // לתת מורה בצדקה / ורב חסד

ח> חסד> להטות לנו / להמטיר ארצנו // לשכנינו בארצנו / במציאת טרף

ט> טרף> מלומדי קשת / תנה באמרי קושט // תת בענן קשת / וגשם בעבי

טוהר

באלול השווה לביאור לטור 21. ועשתרות אלפיד: ובקד הרב; השווה דברים ז, יג ועוד. 24 בצדק שמע בעקב: בזכות אברהם שנאמר בו 'עקב אשר שמע אברהם בקלי' (בראשית כו, ה); והניקוד 'שמע' על פי כתב היד, אך אולי צריך להיות 'שמע'. יבורך זרע: יבורכו הזרעים שבשדות. כי קרא זרע: כי הקב"ה בחר בישראל, זרעו של אברהם, ואמר לו 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (בראשית כא, יב). 25 מאזנים: עתה, בחג הסוכות ובשמיני עצרת, נידונים הזרעים על הצלחת תבואתם וכאילו שקולים במאזניים, משום ש'בחג נידונין על המים' (משנת ראש השנה א, ב). ותט: ותטה. 26 תפלט: כנראה משמעו: תשקול בפלס ובמאזנים. לעם כולו צדקה: לישראל שנאמר בהם 'ועמך כלם צדיקים' (ישעיהו ס, כא). ועל מאזני צדק... לעם זו: ללשון השווה ויקרא יט, לו, והכוונה: דון את ישראל (עם זו, על שום ישעיהו מג, כא ועוד) לצדקה. 27 זו עם יצרתה: כמו: עם זו יצרת (ראה בביאור הטור הקודם); והמעתיק סימן בטעות סימן קיצור אחרי 'זו'. ותארים יצהיל: ומראה פניהם יהיה שמח (ברדת הגשם); ואולי צריך להיות: יצהיר (יאר). וחופף זרעם: וכסה בשכינתך את זרעם (לצורה 'חופף' השווה דברים לג, יב). 28 ודין... חסד: שיעורו: ודינם הנערך בתשרי יצא לצדק, ותינתן להם אות חסד ללמד שזכו בדינם; ונראה שאות החסד המבוקשת היא הגשמים, כמפורש בטור הבא. 29 בחשרת גשמים: בירידת הגשם בשפע. ומעיקוץ עקרב: ומעקיצת עקרב, מטפורה לפורענויות בכלל או להתנכלות האויבים בפרט; ובחיבת 'מעיקוץ' כתב המעתיק תחילה ס' במקום ק' ותיקן. 30 חוסיד: את ישראל. תתאר: תסב, תוביל, מלשון 'תאר הגבול' (יהושע טו, ט ועוד) המתורגם: 'ויסחר' (=יסוב, ויפנה). למעלה עקרבים: לגבול ישראל; השווה במדבר לד, ד; יהושע טו, ג. 31 חלד: את הארץ. בחשרת מים: בשפע גשם; והלשון על פי שמואל ב' כב, יב. לתת מורה... חסד: להוריד לישראל את גשמי היורה בצדקה וחסד שה' עושה עמם, והלשון על פי יואל ב, כג. 32 במציאת טרף: באופן שנוכל למצוא בארצנו את מזונותינו. 33 טרף מלומדי קשת: טרפם של ישראל ('מלומדי קשת', על שום שמואל ב' א, יח), והכוונה כנראה לתבואות הארץ, אך ייתכן שיש כאן גם רמז להשמדת האויבים, משום הכינוי 'מלומדי קשת' (השווה במדבר כד, ח ועוד). באמרי קושט:

ט>הר< עֶצֶם שְׁמִים / בָּם תִּרְעִיף גֶּשֶׁם // לְהִרְאוֹת אוֹת גֶּשֶׁם / לְיִרְשִׁי לָקַח
טוֹב

35 ט>וב< חֲנוּךְ מוֹסֵר / לְמַחֲנִי נָר // וְיִיטִיבוּ בְּכִסְלִיו / נָר בְּטִירַת טוֹהַר
ט>הר< גֶּשְׁמִיהֶם / יִזְלוּ שְׁחָקִים // וְעַל דְּבַק רְגָבִים / נוֹזְלִים יִרְעָפוּ

יך>עֶפֶס< בְּכוֹשֶׁר / קַח שְׁנֵי גְדִיִּים // בְּשִׁסְעַךְ כְּגָדִי / צֶרֶת יוֹפִי
יו>פִּי< יִגְיעַ גְּבוּל / עֵין גְּדִי וְיָם מֶלַח // וְעַת רָפָאךְ מֶלַח / חֲרָבוֹת יִדִּידוֹת
יך>ידוֹת< קו[...]/ תִּיפָה בְּכִדְכֵד // בְּהִרְעִיפְךָ דּוֹק בְּטִבֵּת / בָּאוֹת יִשַׁע
40 יִשַׁע< כְּיוֹם / נִלְקַחָה הַדָּסָה לְמַלּוּכָה // לְהַצְלִיחָה לְמַלּוּכָה / לְהִרְעִיף תַּנּוּב
כָּל

כ>ל< מַעֲיֵנוֹת מִים / בְּנִיף גֶּשֶׁם יִפּוּצוּ // בְּמִלְאָךְ בְּדִלִי / עֲבִים כְּנָד
כ>נָד< תִּנְפֵּץ לִי / כְּמַר מְדִלִי // יִזַּל מְדִלִי / מִי כְּפֹרִיךְ

באמרי אמת; השווה משלי כב, כא. **בעבי טוהר**: בעננים הנראים על טוהר הרקיע. 34 **טהר עצם שמים**: על פי שמות כד, י. **בם**: מהם. **תרעיף**: תזיל. **אות גשם**: סימן ברכה בעת ירידת הגשמים, ואולי הכוונה לאות הקשת שנזכרה בטור הקודם. **לירשי לקח טוב**: לישראל שקיבלו את התורה ('לקח טוב', על שום משלי ד, ב). 35 **טוב**: כינויפנייה להקב"ה. **חנוך מוסר**: חנך במוסר. **למחנכי נר**: לישראל המדליקים נרות בחנוכה. **וייטיבו**: מלשון הטבת הנרות. **בטירת טוהר**: בבית המקדש. 36 **טהר גשמיים**: את גשמייהם הטהורים. **ועל דבק רגבים**: ועל עפר הארץ, והלשון על פי איוב לח, לח; וניקוד 'דבק' על פי כתב היד. 37 **בכושר**: בזכות. **קח שני גדיים**: יעקב שלקח שני גדיי עזים (בראשית כז, ט). **בשסעך כגדי**: כאשר תשמיד לחלוטין, 'בשסע הגדי' (שופטים יד, ו). **צרת יפי**: את צרתה (אויתבה) של ירושלים, 'העיר כלילת יפי' (איכה ב, טו). 38 **יופי**: יופיה של ירושלים, ועל פי המשך הטור, הכוונה כאן כנראה למים שיצאו מן המקדש שבתוכה לעתיד לבוא (השווה יחזקאל מז, א-יב). **יגיע... מלח**: ומי הנחל יגיעו לעין גדי (שם י) ולים המלח (שם ח, ו')הימה המוצאים' משמעו כנראה: הים המזרחי, מלשון 'ממוצא וממערב' [תהלים עה, ז], ים המלח). **ועת רפאך... ידירות**: לכאורה מדובר כאן על ריפוי מי ים המלח (יחזקאל שם), אך הסמיכות 'מלח חרבות ידירות' משמעה: את שממת חרבות המקדש ('ידירות', על שום תהלים פד, ב, ומלח סמל לשממה). ונראה שצריך להיות: 'עת רפאך'. 39 **ידירות**: כינוי למקדש (ראה בביאור הטור הקודם), ואת התיבה הבאה לא השלים המעתיק והשאיר רווח, ואולי צריך להיות: 'קודש' או 'קודשך'. **תיפה בכדכד**: על שום ישעיהו נד, יב. **בהרעיףך דוק**: כאשר תזיל גשם מן השמים ('דוק', על שום ישעיהו כב, כב). **באות ישע**: כסימן לישועה (השווה ישעיהו מה, ח). 40 **כיום... למלוכה**: כיום שבו נלקחה אסתר לבית אחשורוש 'בחדש העשירי הוא חדש טבת' (אסתר ב, טז). **להצליחה למלוכה**: מוסב על ירושלים (שנזכרה קודם בכינוי 'ידירות'), והלשון על פי יחזקאל טז, יג. **להרעיף**: להרבות. **תנוב כל**: את תנובת כל הגידולים. 41 **מים**: קריאת האותיות 'ם' מסופקת. **בניף גשם**: בתנופת הגשמים, בירידתם. **יפוצו**: יתפשטו. **במלאך... עבים**: כאשר תמלא את העבים במים כמי שממלא דלי; ונראה שצריך להיות: כדלי, אך ייתכן שיש כאן מטפורה של מילוי העננים מן המים העליונים בעזרת דלי. **כנד**: בכמות מים גדולה, כהל או חומה גבוהה (השווה תהלים לג, ז ועוד); וייתכן שהפייטן פירש 'נד' כמו 'נאד' (ראה בביאור הטור הבא), והוא ממשיך את הציוור של מילוי העננים ככלי קיבול. 42 **כנד תנפץ**: 'שבור' את העננים ככלי מלא נוזלים (מלשון

פְּפוּרִיךְ > תַּפְזֵר כְּאָפֶר / בִּירַח שְׁבֵט // תַּנְזֵלֶם אֶל / יוֹצֵר כָּל
פְּכָל > לָקַח יֶרֶעִיף / עֲנוֹת כְּמֶטֶר // בִּירַח עֲשֵׂתִי עֶשֶׂר / הוֹאִיל לְלַמְדֵנוּ

45 לְלַמְדֵנוּ > שָׁקֵד / וְתוֹרָה שָׂאֵב // כְּדָגִים בְּתוֹךְ פֶּלֶג / דֵּת הֶרְבֵּה לְמָאֵד
לְמֵאֲדָ > תְּדָגִיא / בְּשָׂרִיצַת דָּגִים // בְּמַעֲמֵד דְּוֹגִים / יַעֲלוּז לְבִינוּ
לְבִנְנוּ > תַּמְלֵא / אוֹרָה וְשִׁמְחָה // כָּאֵז בִּירַח אֲדֵר / עֲשֵׂתָה לְנִגְאָלִים
לְנִגְאָלִים > בְּפוּר / בִּירַח נִעְתָק צוּר // תַּצְמִיחַ חֲצִיר / בְּעוֹז מִסְתוֹרוֹתֶיךָ

מִסְתוֹרוֹתֶיךָ > חִישׁ / וְתַבְרִיק חֲצִיד // וַיִּלְכוּ חֲצִיצִיד / בְּרַעַף חֲשֵׁרַת מִים
50 מִיָּסָ > צִרְתָּה בְּעֵבִים / לְטֹהֵר מִכֶּתֶם רְאוּבֵן // לְבַל יִפְחֹז כְּמִים / לְנִקְיֵנוּ
מִפֶּשַׁע

מִפֶּשַׁע > תַּצִּיל / שְׁמַעוֹן וּמַחֲנִיָּהוּ // לַעֲת תִּזְרַק מִים / לְטֹהֵר מִמְלָכוֹת
מִמְלָכוֹת > טַע בָּאוּ / וְתַנְצוֹר מַחֻקֵּק // וְכִדְבֵר מַחֻקֵּק / תַּתֵּן גְּשָׁמִינוּ

כְּכֹוֹב > בַּת־וֹרֶתְךָ וְנִתִּיתִי גִשְׁמִיכֶם בַּעֲתָם > וְנִתְּנָה הָאָרֶץ יִבּוּלָה וְעַץ הַשֹּׁדֵה יִתֵּן > פְּרִיו
(וִיקְרָא כו, ד)

ו'נבליהם ינפצו', ירמיהו מח, יב) המגיר את מימיו בהתנפצו. כמו מדלי: ישעיהו מ, טו, ומשמעו: כטיפת מים מדלי (תרום יונתן: ל'כמר' – 'כטפא'). יזל מדליו: על פי במדבר כד, ז. מי כפוריד: מי הגשמים המעורבים בברד ובכפור (השווה איוב ט, ל; כד, יט). 43 כפוריד... כאפר: על שום תהלים קמז, טז. תנזלם: תזילם. 44 כל... ללמדנו: שיעור הטור: משה הואיל ללמד את ישראל בחודש האחד־עשר, הוא חודש שבט (ראה דברים א, ג-ה), את לקח דבריו שנזלו כמטר (השווה דברים לב, ב) כשהרים קולו, ענה ואמרם. 45 ללמדנו... למאד: מוסב על משה, כהמשך לטור הקודם; והדימוי לדגים מסמל ריבוי. 46 תדגיא בשריצת דגים: תרבה את ישראל כדגים. במעמד דווגים: בעת קיום נבואת יחזקאל (מז, י) על הדווגים (דייגים) שיעמדו על הנחל שיצא מבית ה' בעת הגאולה. 47 אורה ושמחה: על שום אסתר ח, טז. כאז: כמו בעת נס פורים בשושן הבירה. עשתה: עשית. לנגאלים: לישראל שניצלו מהמן. 48 בפור: בפורים. בירח נעתק צור: הלשון על פי איוב יד, יח, אך נראה שכאן משמעו: בחודש שבו נתרומם וגדל ('נעתק' כמו 'עתק') הקב"ה ('צור') כשהושיע את ישראל מהמן. מסתורותיך: הניקוד על פי כתב היד, וכוונתו כנראה: דרכיך הנסתרות. 49 מסתורותיך חיש: אולי הכוונה כאן ליום הגאולה שזמנו נסתר, אך אפשר שמדובר במי הגשמים הגוזלים באוצרותי הנסתרים של הקב"ה. ותבריק חציד: לעניין הגאולה השווה לזכריה ט, יד, ולעניין הגשמים נרמז כאן הברק המדומה לחציו של הקב"ה (השווה שמואל ב' כב, טו; תהלים יח, טו; קמז, ו ועוד). וילכו חציציד: על פי תהלים עז, יח, והוא מעניין הגשמים והברקים. ברעף: בירידת. חשרת מים: השווה לעיל, טור 31. 50 מים... בעבים: על פי איוב כו, ח: 'צור מים בעביו'. לטהר מכתם ראובן: לטהר את ראובן מחטאו (השווה בראשית לה, כב; מט, ד), וראובן מסמל כאן את עם ישראל כולו. לבל יפחז כמים: כדי שלא יחטא עוד, והלשון על פי בראשית מט, ד. לנקינו: לנקותנו. 51 שמעון ומחניהו: את שבט שמעון עם כל מחנה ישראל. לעת... ממלכות: כאשר תקיים את נבואת 'זורקתי עליכם מים טהורים' וגו' (יחזקאל לו, כה); ו'ממלכות' כאן כינוי לשבטי ישראל. 52 ממלכות

[פְּרִיז] נִשְׁפָּעָה / וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמָעָה // וְלֹא יִכְהֶן / בְּמַכְלוּל נוֹיָנוּ
 נוֹיָנוּ תִּיֶסֶד / וְלֹא צִיָּנוּ תִּיֶסֶח // וְאִישׁ חֲסִידֶיךָ / יוֹחֵן בְּעִיר נִכְבְּדוֹת
 נִכְבְּדוֹת / לְהִיתָה כְּמִדְבָּר // וּמְנוּפֹת מִדְבָּר / יְהוּדָה נַחַל 55
 נַחַל בְּתַעֲוָה / דָּגְלִי יְהוּדָה // וִירְעוּ בְּמִרְחָב / כְּכָבֵשׁ בְּכָר נִרְחַב

כַּכְּתוּב> על יד נב־יאךְ ונתן מטר זרעך אש־ר־> תזרע את האד־מה> ולחם תבואת
 האדם (!) והיה דשן ושמן ירעה מקניך ביום ההוא כד (!) נרחב (ישעיהו ל, כג)

נִרְחַב שְׁבָעִינוּ / וְתִירוּשׁ סְמִכִינוּ // כִּישְׁשָׁכְר בּוֹנִיָנוּ / וְגִילָה סוֹבְבִינוּ
 סוֹבְבִינוּ בְּצִילֶךָ / כְּנֵט שָׁכֵם לִסְבּוֹל // כִּמְץ טַל מִגֹּז / מִיָּם מֵלָא סָפֵל
 סָפֵל בְּכָל מְנוּרָה / יוֹתֵן בְּמָה נוֹרָא // לִתֵּת לְמוֹרָא / אֶת עֵם שְׂרִיד
 שְׂרִיד נְשָׂאֲרָנוּ / וְעִלִּיךְ נִשְׁעֲנָנוּ // לָכֵן לָךְ עֵין נְשָׂאֲנוּ / בְּגֶשֶׁם מְטָרוֹת עוֹז 60

טע באוי: את שבטי ישראל הושב בירושלים ובמקדש, 'ראוי' על שם תהלים קלב, יג-יד (ובכה"י מנוקד באוי).
 ותנצור מחוקק: אולי מבקש הפייטן מהקב"ה לשמור ולהביא את המשיח, 'ומחוקק' על שום מעמדו בראש העם
 ומוצאו משבט יהודה (השווה בראשית מט, י; תהלים ס, ט; קח, ט). וכדבר מחוקק: וכהבטחתו של
 משה (בפסוק הסמוך), והכינוי על שום דברים לג, כא. 53 וקול התור נשמעה: על פי שיר השירים ב, יב,
 וראה מדרשו על הגאולה העתידה בשיר השירים רבה ב, ד: "'וקול התור נשמע בארצנו", איזה זה, זה קולו
 של מלך המשיח'. ולוי יכהן: והכוהנים משבט לוי ישובו לכהן. במכלול נונינו: בבית המקדש הבנוי ב'ציון מכלל
 יפ' (תהלים ג, ב). 54 נונינו: את המקדש. ולוצינו: ואת אויבינו. תיסח: תכריח. ואיש חסידך: כינוי ללויים
 (או לכוהנים בני לוי) על שום דברים לג, ח. יוחן: יזכה לחנינה (או: יחנה). בעיר נכבדות: בירושלים שנאמר בה
 'נכבדות מדבר בך עיר האלהים' (תהלים פז, ג). 55 נכבדות: הצלעית נראית חסרה מילה אחת, אך המעתיק
 לא השאיר רווח; ואולי צריך להיות: נכבדות תדבר. להיתה כמדבר: לציון, על שום ישעיהו סד, ט. ומנופת
 מדבר: כנראה (על פי הטור הבא): ואת דברי התורה ה'מתוקים מדבש ונפת צופים' (תהלים יט, יא) וניתנו
 לישראל במדבר. יהודה נחל: הנחל לעם ישראל, והלשון על פי זכריה ב, טז. 56 בתעודה: בתורה. דגלי: יו"ד
 תלויה בכה". וירעו במרחב ככבש: על פי הושע ד, טז. בכר נרחב: על פי הפסוק הסמוך; ובפסוק הושלמו
 המילים מ'את האדמה' ואילך בשוליים העליונים, וצריך להיות 'תבואת האדמה', 'כר נרחב'. 57 נרחב: כר
 נרחב, כלומר שפע תבואה. ותירוש סמכינו: וסעד אותנו ביין; וללשון השווה בראשית כז, לו. כיששכר בונינו:
 על שום 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים' (דברי הימים א' יב, לג). וגילה: ובשמחה. 58 סובבינו: כאן משמעו
 כמו: שכנו (לשון מסובין). בצילך: בצל שכנתך, בנחלתך. כנט שכם לסבול: כשבט יששכר שנאמר בו 'ורא
 מנוחה כי טוב... ויט שכמו לסבל' (בראשית מט, טו). כמץ... ספל: כמו גדעון שנאמר בו 'וימץ טל מן הגזה
 מלוא הספל מים' (שופטים ו, לח), וכוונת הפייטן: הושיענו כשם שהושעת את גדעון. וללשון 'גז' השווה גם
 תהלים עב, ו. 59 ספל... נורא: הפייטן מבקש על בניין המקדש ('מה נורא', על שום בראשית כח, יז), והחזרת
 המנורות שהיו בו והספלים שבראשיהן; השווה משנה, סוכה ה, ב: 'ומנורות של זהב היו שם וארבעה ספלים
 של זהב בראשיהן'. לתת... שריד: ובעת הגאולה יובילו את ישראל ('עם שריד', על שום ירמיהו לא, א) כשי
 למורא' (תהלים עז, יב); ולעניין השווה ישעיהו יח, ז. 60 ועליך נשעננו: על פי דברי הימים ב' יד, י. בגשם
 מטרות עוז: לבקש על ירידת הגשמים; והלשון על פי הפסוק הסמוך. 61 בחלש לב עטינינו: קשה, וכנראה

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> כי לשלג יאמר הוא ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוזו
(איוב לז, ו)

עזו סיפּרנו / ועליך סיפּרנו // ישועה בשרינו / בחלש לב עטינינו
[עטינינו] תמלא / שפע כזבולון // כסוחר צידון / סובבינו עטרת
[עטרת] שית בעצרת / עלות לנו עתרת // בגשם ולא בבצורת / חון תמידת
עין

עין ולב תשית / בנ[... ..] // וחשור נטפי מים / ל[... ..]ים

ככ>תוב> והא[רץ אשר אתם עברי]ם >שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים
תשתה מים> (דברים יא, יא)

65 [מים] פּייד לנו / ממפתן בית // [...מיד]ר זית / ומהר פּדו[תנינו]
פּדיתינו תחיש / כנצר בן איש // בקרית בן איש / תאסוף [פזורינו]
פזורינו תגביר / כדן עבר ברגל // שואף על אורח ונושך / ... [פ]תן
פתן יהי לשעשע / וינק לנצח // ושחק תוכס בעבים / ויתנו [רבי]בים

ככ>תוב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> היש בהבלי הגויים מגשימים ואם השמ>ים> [יתנו]
רביבים הלא אתה הוא] יי אל>הי>נו ונקוה [לך] אתה עשית א>ת> כל
אלה (ירמיהו יד, כב)

משמעו: כאשר מרוב צרות נחלשו לבנו ועטינינו (סמל לריבוי ולפריון). 62 עטינינו: כאן הוא סמל לאוצרות שופעים. שפע כזבולון: שנאמר בו 'כי שפע ימים ינק' (דברים לג, יט). כסוחר צידון: כינוי לזבולון, על שום בראשית מט, יג. סובבינו עטרת: הקיפנו בעטרה, סמל לרוממות. 63 עטרת שית בעצרת: עטרה תשים ותתן לנו ביום שמיני עצרת. עלות לנו עתרת: ועתירתנו ותפילתנו תעלה לפניך. תמידת עין: את ארץ ישראל שתמיד עיני ה' אלהיך בה' (דברים יא, יב). 64 וחשור: והורד בשפע; והטור לקוי מכדי לפרשו. 65 פייד... בית: הוצא את המים שינבעו ממפתן בית המקדש (ראה יחזקאל מז, א) כמו מפי הפך; השווה תוספתא, סוכה ג, ג (מהדורת ליברמן, עמ' 266): 'ר' ליעזר בן יעקב אומ' בו מים מפכין, מלמד שמפככין ויוצאין כמי הפך הזה, ועתידין להיות יוצאין מתחת מפתן הבית' (וראה גם ירושלמי, שקלים ו ב, נ ע"א; בבלי, יומא עז ע"ב). 66 כנצר בן איש: כינוי למלך המשיח, שהוא מזרע דוד שהיה 'בן איש אפרתי' (שמואל א' יז, יב) ונאמר בו 'ונצר משרשיו יפרה' (ישעיהו יא, א); ואולי צריך להיות: כנצר בן איש, בביאת המשיח. בקרית בן איש: בעירו של דוד, בירושלים. 67 תגביר: תחזק; ואולי יש לנקד: תגביר. כדן עבר ברגל: רמז לשמשון או לשבט דן כולו, אך 'עבר ברגל' קשה, ואולי כוונתו (על פי המשך הטור): עבר כנחש להכיש את רגלי אויביו. שואף: כאן משמעו כמו: שף, מלשון 'אתה תשופנו עקב' שנאמר בנחש (בראשית ג, טו). על אורח ונושך: על שום 'הי דן... שפיפן עלי ארח הנשך' וגו' (בראשית מט, יז). 68 פתן... וינק: על שום 'ושעשע וינק על חר פתן' (ישעיהו יא, ח). תוכס: תתכסה (השווה לעיל, טור 13). 69 אלה: התיבה בין השיטין, ומשמעה כנראה:

אלה צהלי / בתלמי שדה // תת נפתלי / בשפר נופת צופים
 70 צופים יכללוהו / על מפרציו // תת באסמיו / אתנן צדקות
 צדקה אהבתה / ובם נעלייתה // גברינו כאיילת / ותרחיב צעדינו
 צעדינו תרחיב / [...]ירש כנרת // ותכין מטר ארץ / וחציר דשאי ארץ

ככ>תוב< ב>דברי< ק>דשך< [המכס]ה שמים בעבים >המכין לארץ מטר המצמיח הרים
 חציר< (תהלים קמז, ח)

חציר קומ[ם] / [וב]ל יבול דש[א] // וירעיף מעגל דשא / ברוממך קרנינו
 קר[נינו] ... / [ר]חישת קרבינו // וירום גדוד גד / בצבאות קהלינו
 75 קהלינו תנשא / כמו טרף זרוע // וניחת קשת זרוע / בהנחת קמי[נו]
 קמינו יבושו / וירעדו[ו] [...] // בתתך גשם לארץ / להשיב[ו] ...

[ככתוב בתורתך ונתתני] מטר ארצכם בעתו יורה >ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך<
 (דברים יא, יד)

[ויצהרך] רחף / בנועם ריח שמניך // ואשר ידרוך / שמ[ו] ... [רגל]
 רגל מנעליו / כימי דבאם // לדכות מכ[ו] ... / ... [רצון]

על אלה, על רביבי הגשם. צהלי: קריאה אל כנסת ישראל. בתלמי שדה: ללשון השווה הושע י, ד; יב, יב. תת נפתלי בשפר: על שום בראשית מט, כא, וכאן הוא מוסב על 'שפר נופת צופים' שיינתנו לשבט נפתלי ועמו לכל ישראל. נופת צופים: תהלים יט, יא. 70 צופים: כנראה כמו: בצופים, בשפע פירות מתוקים. על מפרציו: הלשון נאמר דווקא באשר (שופטים ה, יז), ולא ברור מדוע הובא בעת העיסוק בנפתלי. אתנן צדקות: מתנות הניתנות בחסד (או בזכות מעשיו הטובים). 71 צדקה: צריך להיות: צדקות (על פי השרשור, וגם הפועל 'בם' מותאם ללשון רבים); והשווה תהלים יא, ז. גברינו... צעדינו: חזק את כוחנו ותרחיב את צעדינו כצעדיה הקלים של האיילה (השווה תהלים יח, לד, לו ועוד). והדימוי לאיילה משום הקשר לשבט נפתלי, על שום בראשית מט, כא. כאיילת: המעתיק כתב 'כאיילת' ותיקן. 71 [...]ירש כנרת: הקריאה מסופקת, וניתן להשלים 'ונירש כנרת' או 'כירש כנרת' (כלומר כמו שבט נפתלי, על שום דברים לג, כג). ותכין מטר ארץ: על פי הפסוק הסמוך. וחציר דשאי ארץ: ותכין על ידי המטר את עשבי הארץ וגידוליה. 73 קומם: גדל. וירעיף מעגל דשא: נראה ש'דשא' משובש, וצריך להיות 'דשן', על שום 'ומעגליך ירעפון דשן' (תהלים סה, יב). 74 רחישת קרבינו: כינוי לתפילה, אך ההקשר לקוי. גדוד גד: על שום בראשית מט, יט, וכאן הוא סמל להשבת הכוח לצבאות ישראל. 75 כמו טרף זרוע: כמו שנישאת את שבט גד שנאמר בו 'וטרף זרוע אף קדקד' (דברים לג, כ). וניחת קשת זרוע: על פי שמואל ב' כב, לה, ופירושו (על פי תרגום יונתן): ומחזק בקשת את זרועי. בהנחת קמינו: כנראה: כאשר יניח ה' לנו מצרינו. 76 להשיב: ניקדתי מלשון נשיבת רוח, אך ההקשר לקוי, ואולי הוא להשיב (להחזיר). 77 רחף: כנראה: רחף והגן עלינו (השווה דברים לב, יא). בנועם ריח שמניך: על פי שיר השירים א, ג. ואשר וכו': הטור לקוי, אך ברור שנרמזת כאן ברכת אשר 'וטבל בשמן רגלי' (דברים לג, כד). 78 רגל... דבאם: על שום הפסוק הסמוך: 'ברזל ונחשת מנעליך וכימין דבאך' (שם כה); והמשך הטור לקוי, ואולי כתוב 'לזכות' ולא

רצון תפיק / בעוזו מעינות תהום // ב[... / ... / ... רְוִיָּה]
 80 רְוִיָּה מגן / לערבתה בגן // תשית [...] / ... / ...

כנ<תוב> ע<ל> י<ד> נ<ביאך> שאלו מיי מ[טר בעת מלקוש] יי עושה חזיזים ומטר
 גש[ם] יתן להם לאיש עשב בשדה] [זכריה י, א)

[בְּשֹׁדָה ... / ... / ...] ת בְּשֹׁדָה // ו[...ש אי] [...] / ... / ...] שְׁאֲרִית
 שְׁאֲרִית< יוסף / מח[... חם] // בְּעַת י[... / ...] שְׁלָמִים
 שְׁלָמִים< ורבים / טע [...] // וְעַד יוֹם מוֹתָם] / תָּנָה] שְׁאֲלָתָם
 שְׁאֲלָתָם< תַּעַשׂ / וְתַעֲבִיר כָּל [...] // [...] מִיָּמִים תִּשְׁלַח לְאַרְץ / עַל פְּנֵי חוּצוֹת
 כנ<תוב> ב<דברי> ק<דשך> הנותן מטר על פני [ארץ] [וש] וליח מ[ם] על פני חוצות
 (איוב ה, י)

85 חו<צות> תכנתה / ותכלית תבל // זרזיף גשמים / וחק תשובותיה
 [תשובותיה] תיפה / ודרי נאותיה // ופיקו רצון / בטוב תנובותיה
 תנובותיה< תשביע / [...] יה תשפיע // ובארץ בנימין / תבשרם תשועות
 תשועות< תבשר / לשוכני [סל]עים // ואוצר טוב תפתח / בפתחך ארובות
 כנ<תוב> בת<ורתך> יפתח יי לך א>ת אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו
 ולברך את כל מעשה ידך והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה< (דברים כח, יב)

אל>ה<ינו ואלהי אבותי[נו] ...
 שאתה הוא יי אל>הינו< מש>יב< הר>וח< ומ>וריד< הגשם
 ב>רוך<... מחיה

'לדכות'. 79 בעוזו מעינות תהום: נראה שצריך להיות 'בעוזו מעינות תהום', על פי משלי ה, כח. 80 מגן:
 תן (מלשון 'אשר מגן צריך', בראשית יד, כ; ובכה"י מנוקד מן). לערבתה בגן: נראה שצריך להיות 'כגן', והוא
 כינוי לציון על שום ישעיהו נא, ג. 82 שארית יוסף: עמוס ה, טו, אך ההקשר לקוי. 83 שלמים ורבים: כינוי
 לישראל, על שום נחום א, יב. 84 תשלח... חוצות: על פי הפסוק הסמוך. 85 חוצות... תבל: שיעורו: אתה
 ה' הכנת ובראת (תכנתה) את חוצות הארץ ואת כלל כל ברואיה (תכלית תבל). זרזיף גשמים: וכן את טיפות
 הגשם, ולשון 'זרזיף' על פי תהלים עב, ו. וחק תשובותיה: אולי: ואת סדר עונות השנה השבות ומתחדשות.
 86 תשובותיה: על פי ביאורנו לטור הקודם אולי הוא: עוונותיה. ודרי נאותיה: ואת הגרים בנאות הדשא שבה.
 87 ובארץ בנימין: כאן סמל לארץ ישראל כולה. 88 לשוכני סלעים: לישראל שנאמר בהם 'ורנו ישיבי סלע'
 (ישעיהו מב, יא). ואוצר טוב: את השמים, על פי הפסוק הסמוך. בפתחך ארובות: כאשר תפתח את ארובות
 השמים להוריד גשם (השווה בראשית ז, יא).